Gebiedsbeschrijving Mijnstreek

Inhoudsopgave

1. Inleiding

2. Bodemgesteldheid

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch
3.2 Niet-agrarisch
3.3 Landschapsbeeld

4. Infrastructuur

4.1 Landwegen
4.2 Waterlopen
4.3 Spoorlijnen
4.4 Vliegvelden

5. Nederzettingen

5.1 Algemeen
5.2 Steden
5.3 Overige nederzettingen
5.4 Verspreide bebouwing

6. Conclusies

Noten

Literatuurgegevens

Kaarten

Bijlagen

1. Inleiding

1.1 Het inventarisatiegebied Mijnstreek, dat een oppervlakte heeft van ca. 337 km2, is gelegen in de zuidoostpunt van de provincie Limburg. De begrenzing van het gebied wordt aan de zuidzijde gevormd door het inventarisatiegebied Zuid-Limburg. Ten oosten en noordoosten wordt de begrenzing gevormd door de Rijksgrens met Duitsland, en aan de westzijde door de Rijksgrens met België.
Aan de noordzijde grenst het inventarisatiegebied Mijnstreek aan het inventarisatiegebied Midden-Limburg.
De Mijnstreek bestaat sedert de herindeling van 1982 uit 13 gemeenten (zie kaart 1.), te weten:

1. Beek
2. Brunssum
3. Geleen
4. Heerlen
5. Kerkrade
6. Landgraaf
7. Nuth
8. Onderbanken
9. Schinnen
10. Simpelveld
11. Sittard
12. Stein
13. Voerendaal

1.2 Bij de indeling van het inventarisatiegebied Mijnstreek is gekozen voor een functioneel criterium. Vrijwel alle gemeenten in dit inventarisatiegebied hebben een sterke invloed ondervonden van de winning van steenkool die in grote hoeveelheden in de bodem aanwezig was en is. De mijnindustrie kwam vanaf het einde van de negentiende eeuw tot snelle ontwikkeling. De mijnondernemingen die de grootschalige steenkoolwinning ter hand namen werden van groot belang voor het economische en sociale leven in de Mijnstreek.

1.3 De overige inventarisatiegebieden in de provincie Limburg zijn : Midden-Limburg, het Limburgs Peelgebied, de Maasvallei en Zuid-Limburg.

2. Bodemgesteldheid

2.1 Het gebied ten zuiden van Sittard vormt de overgang van het Leisteenplateau in het zuiden naar de Nederrijnse Laagvlakte in het noorden.(1.) Het landschap zuidelijk van Sittard is een met löss bedekt heuvelland met oudere gesteenten aan of bij de oppervlakte : een terrassenland.
De bekende ondergrond van Limburg wordt gevormd door de carbonische en jongere afzettingen. Van de grootste betekenis zijn de afzettingen uit het Boven Carboon. Deze bestaan uit afwisselende lagen van zandsteen en leisteen en overgangen van beide gesteenten met steenkolenlagen ertussen. Ze werden afgezet als zand, klei en veen in een uitgestrekte vlakte met zoetwatermoerassen. Tijdens de vorming van het veen was het tegenwoordige kolengebied een moerasbos met weelderige plantengroei. In tijden van langzame bodemdaling werden er dikke veenlagen gevormd. Bij sterke bodemdaling werd de plantengroei onderbroken en werd het gevormde veen door zand- en kleilagen bedekt die in rustige tijden weer gelegenheid tot vegetatie boden. De hele dikte van het Boven-Carboon schat men op 5000 meter waarvan 3% dus ongeveer 150 meter uit steenkool bestaat.

2.2 Het geologisch aanzien van Limburg is met uitzondering van een klein deel in het noorden, in belangrijke mate bepaald door de rivier de Maas.(2.) Aanvankelijk stroomde deze rivier door een licht glooiend terrein waar als gevolg van verschuivingen van de ijsmassa's tijdens de Ijstijd, perioden van afzettingen en erosie elkaar afwisselden. De sedimentatie bestond tijdens het Pleistoceen met name uit zand en grind. Tengevolge van bodemwerkingen, die mede werden veroorzaakt door een in noordelijke richting terugtrekkende ijskap waardoor de druk op de bodem verminderde en deze bijgevolg steeg, verschoof de Maas herhaaldelijk in westelijke richting totdat de rivier haar loop in de huidige bedding vond. De bodemwerking en de natuurlijke verandering van de Maas leidden tot de vorming van terrassen. Het huidige aanzien werd daarbij tevens in belangrijke mate bepaald door de verleggingen van de zijrivieren die de verschuivingen van de Maas volgden.

2.3 In het inventarisatiegebied Mijnstreek treft men van zuidoost naar noordwest de volgende landschappen aan.
(zie bijlage 1. in combinatie met de kaarten 1. en 2.)

Het Plateau van Ubachsberg (o.a. gemeente Voerendaal)
Dit Plateau is gelegen in de zuidoostpunt van de Mijnstreek. Het mag om zijn uiterlijk en opbouw een Plateau genoemd worden. (3.) Het rijst aan drie zijden met steile wanden uit de omringende dalen op als een "berg" met een zeer scherpe begrenzing. Het Plateau van Ubachsberg is opgebouwd uit Kunrader krijt. Dit bereikt een dikte van 60 meter. In de IJstijd was het Plateau van Ubachsberg een eiland tussen de brede stromen van de Oost- en West Maas.
Het Plateau is vrijwel geheel bedekt met een lössachtige kalkrijke grondsoort. Het reliëf vertoont het plateau karakter. Het wordt doorsneden door dalen die van het midden uit in verschillende richtingen lopen. Het grootste deel van het plateau ligt boven 180 meter +NAP. Het hoogste punt, de Vrouwenheide reikt tot 216 meter + NAP. De steile hellingen van de dalinsnijdingen en de daaraan grenzende plateaus worden als berg aangeduid. Zo liggen aan de noordrand de Putberg, de Welterberg en de Kunraderberg. Langs de zuidrand liggen de Goudsberg, de Wrakelberg, de Rensberg en de Krekelenberg.
De dalen hebben geen geregelde waterafvoer. Het zijn droogdalen wier dalbodem hoger ligt dan het grondwater. De dalen vertonen op vele plaatsen terrassen met bijna loodrechte wanden waarin het Krijt als rots tevoorschijn komt. Het Plateau heeft geen bronnen en beken. Het overtollige regenwater wordt ondergronds afgevoerd. Dit is een gevolg van de doorlaatbaarheid van het Kunrader krijt.

De Plateaus van Schaesberg, Bahnenheide, Nieuwenhagen en Kerkrade (o.a. delen van de gemeenten Landgraaf, Kerkrade en Simpelveld)
Het deel van de Mijnstreek ten oosten van de lijn Bocholtz (gemeente Simpelveld)-Heerlen-Waubach (gemeente Landgraaf), ten noordoosten van het Plateau van Ubachsberg, vormt een viertal plateaus. (5.) Deze hebben een duidelijke begrenzing in het oosten in het dal van de Worm, in het zuiden in dat van de Selzerbeek en in het westen in het Keteldal van Heerlen dat verderop besproken zal worden. In het zuidoosten sluiten deze plateaus zonder waarneembare scheiding aan bij het Langeveld op Duits grondgebied. In het zuidoosten bij het Plateau van Ubachsberg en in het noordwesten bij de Brunssummerheide, die eveneens verderop ter sprake zal komen.

De bekende ondergrond wordt gevormd door de Carboonhorst die dicht bij de oppervlakte komt. Door breuken wordt hij in verschillende scholen verdeelt die trapsgewijs naar het noordoosten afdalen. Op de zuidwestelijke schol lag de schacht Sophie (van de mijn Willem-Sophie). Op de middelste schol die in het oosten begrensd wordt door de Feldbiss, lagen de Domaniale Mijn, de Willem Sophie, de staatsmijn Wilhelmina, de Oranje Nassau II en de Laura. Ten noorden van de Feldbiss lag de mijn Julia.
Het zuidelijke deel van het hier besproken gebied, ook wel het Plateau van Spekholzerheide genoemd heeft een tweetal uitlopers in noordwestelijke richting tot in de nabijheid van Heerlen : de ene tussen de Geleen- en Caumerbeek, die eindigt in de Heesberg, en de andere ten noorden van de Caumerbeek, die eindigt in de Molenberg. Het noordelijke deel van het Plateau van Spekholzerheide wordt door de dalen van de Anselder- en Strijthagerbeek in een drietal ruggen verdeeld. De oostelijke rug tussen Worm en Anselderbeek vormt een vlak terrein van 140 tot 160 meter +NAP. Het gebied rond Nieuwenhagen (gemeente Landgraaf) vormt eveneens een plateaugebied, dit daalt van 160 meter +NAP in het zuidwesten tot 120 meter +NAP in het noordwesten. De dalen van Anselderbeek- en Strijthagerbeek zijn asymmetrisch: de rechteroever is steil en hoog, de linker vlak en langzaam oplopend. De oorzaak hiervan is te zoeken in de ligging van de waterscheiding op geringe afstand van de hoge oever, waardoor er maar geringe erosie plaats gevonden heeft in de tijd vóór de lössafzetting. De zachte helling van de linkeroever is met löss bedekt. De dalbodem is op sommige plaatsen moerassig.
De bodem van deze plateaus is vrijwel geheel bedekt met löss. De voornaamste gemeenten in dit gebied zijn Kerkrade en Landgraaf. In het landschap domineerden vroeger de mijnen, niet alleen door de gebouwencomplexen maar vooral door de steenbergen, de stortplaatsen van de stenen die werden gedolven bij het maken van gangen in de mijnen. Tegenwoordig zijn diverse steenbergen afgegraven of hebben een nieuwe bestemming gekregen.

De Brunssummerheide

Ten noorden van Heerlen ligt een gebied zonder lössbedekking, dat nog ten dele zijn natuurlijke begroeiing van struikheide heeft. (6.) Het wordt gewoonlijk aangeduid als de Brunsummerheide.

Naar het zuiden reikt het tot aan de Caumerbeek, terwijl het in het noorden zijn voortzetting vindt op Duits gebied in de heide van Teveren.
In geologisch opzicht is de Brunsummerheide interessant zowel wat de onder- als de bovengrond betreft, alsmede de delfstoffen die ze bevat. De bekende ondergrond wordt gevormd door de Carboonhorst, die door de Feldbiss in twee schollen verdeeld wordt, waarvan de oostelijke gezonken is. Een rug die van Nieuwenhagen (gemeente Landgraaf) naar Heksenberg (gemeente Heerlen) loopt verdeelt dit gebied in tweeën en vormt de waterscheiding. Het zuidelijk deel behoort tot het stroomgebied van de Geleenbeek. Door erosie is het vrij vlak geworden. Het wordt door enige heuvelruggen doorsneden. Het noordelijk deel behoort tot het stroomgebied van de Rode Beek, die in het oorspronkelijke plateau een komvormige laagte, de Sterrenbach heeft uitgeschuurd. De hellingen zijn grotendeels met struikheide bedekt. Dit is de droge heide. Het dal vormt de natte heide. Daar belet een kleilaag het wegzinken van het water. De natte heide heeft een rijke vegetatie. In het noorden, tegen de Duitse grens, ligt een moerasveengebied, het Leifenderven geheten. Het ven is inmiddels drooggelegd en in weiland veranderd.
Als gevolg van de onvruchtbaarheid en de bezitsverhoudingen is de heide onbewoond gebleven. De nederzettingen liggen op de grens van zand en löss : Heerlerheide (gemeente Heerlen), Brunssum, Schinveld (gemeente Onderbanken) aan de westrand en Nieuwhagerheide (gemeente Heerlen) en Waubach (gemeente Landgraaf) aan de oostrand.

Het Keteldal van Heerlen

De Geleenbeek en haar bronrivieren hebben in het landschap aan de voet van het Plateau van Ubachsberg in de periode tussen de vorming van Hoog- en Middenterras een laagte uitgeschuurd. (7.) In de literatuur wordt deze laagte het Keteldal van Heerlen genoemd. Het wordt in het zuiden begrensd door de breuk van Kunrade (gemeente Voerendaal), en in het oosten door de op verschillende plaatsen ingesneden rand van het Plateau van Schaesberg. In het noorden bevinden zich uitlopers van de Brunsummerheide en in het noordwesten door de rand van het Plateau van Doenrade (o.a. gemeente Schinnen) die gevormd wordt door een rug die in de Schurenberg bij Nuth eindigt en het Keteldal afsluit.

In het zuidwesten gaat het geleidelijk over in het Plateau van Schimmert, waarin het langs de uit het plateau komende beken een eind binnendringt. In de ondergrond wordt het Keteldal begrensd door een tweetal storingen, de breuken van Kunrade en van Heerlerheide. Op de carboonschol tussen beide breuken lagen de mijnen Oranje-Nassau I en II en de Staatsmijn Emma. De beide laatsten lagen op de rand van het dal. De kwartaire bovengrond wordt gevormd door een laag van een tot twee meter dik fijn grind en zand, en een middenterrasafzetting die weer bedekt is met een laag löss van drie tot zes meter dikte.
Het middenterras vormt tussen Geleen- en Caumerbeek een rug waarop het centrum van Heerlen op 110 meter +NAP gelegen is. Voor de samenvloeiing van Geleenbeek en Caumerbeek eindigt de rug met een trap in het landschap op 83 meter +NAP. Het Keteldal van Heerlen is rijk aan beken. Deze worden gevoed door het grondwater van de omringende plateaus. De bronnen van de Welterbeek en van de Hoensbeek liggen aan de rand van het Plateau van Ubachsberg. Die van de Retersbeek en de Bissebeek en de Hulsbergerbeek in het plateau van Schimmert. De Caumerbeek die ten zuiden van Heerlen ontspringt heeft weinig toevoer.

Het plateau van Doenrade.
Het heuvelland van Zuid-Limburg eindigt in het noorden in het plateau van Doenrade (o.a. gemeente Schinnen). (8.) Dit heeft in het zuiden en westen een natuurlijke begrenzing in het dal van de Geleenbeek, in het oosten sluit het aan bij de Brunsummerheide. In het noorden ligt een trap in het landschap die het verloop van de storing Feldbiss aangeeft, de grens van het plateau. De ondergrond wordt gevormd door de carboonhorst die van zuidoost naar noordwest doorsneden wordt door de storing van Heerlerheide of de Heerlerheidebreuk, die langs de zuidrand van het plateau loopt en de Feldbiss. De Staatsmijn Emma lag ten zuiden van de eerstgenoemde storing. Het plateau heeft weinig reliëf. Het grootste deel van het oppervlak ligt tussen 100 en 110 meter +NAP, en vertoont een onversneden plateaukarakter (o.a. bij Doenrade). De zuid- en westrand langs het Geleendal is steil. Hij wordt door korte droogdalen en holle wegen onderbroken. Op plaatsen is de löss langs de helling weggespoeld en komt zand en grind aan de oppervlakte. Het plateau eindigt in de Kolleberg bij Sittard op 80 meter + NAP. Aan de noordrand geeft de sprong van de Feldbiss enig reliëf.

Door de doorlaatbaarheid van de bodem heeft het Plateau geen zichtbare waterafvoer, behalve bij regenval. De dalen zijn droogdalen. Door de vruchtbare lössbodem is het hele plateau in cultuur gebracht.

Het Plateau van Schimmert (o.a. grote delen van de gemeenten Nuth, Beek, Schinnen en Stein)
Het gebied tussen de Geul (inventarisatiegebied Zuid-Limburg) en de Geleenbeek wordt ingenomen door het Plateau van Schimmert.(4.) Dit gebied bevindt zich ten noordwesten van het Plateau van Ubachsberg. Dit wordt in het zuiden en het noordoosten begrensd door de dalen van de Geul en de Geleenbeek, en in het westen door het dal van de Maas. In het zuidoosten vormt de smalle rug waarop de kern Klimmen (gemeente Voerendaal) ligt de verbinding met het Plateau van Ubachsberg, terwijl in het noordwesten de overgang van hoog- naar middenterras langs een lijn van Spaubeek (gemeente Beek) over Beek naar Elsloo (gemeente Stein)als grens te beschouwen is.
Het reliëf vertoont het uiterlijk van een weinig versneden plateau dat van zuidoost naar noordwest afhelt, de helling is regelmatig. De hoogste punten die slechts weinig boven de omgeving reiken, bereiken een hoogte van 123 meter + NAP ten zuiden van Schimmert, en 105 meter + NAP bij Beek. De westrand is steil vooral bij Geulle (inventarisatiegebied Zuid-Limburg). Bij Elsloo reikt het Plateau tot aan de Maas. De bedding van het Julianakanaal is er in uitgediept, waarbij een deel van het dorp verplaatst moest worden. Ten oosten van Elsloo tot aan Spaubeek vormt de overgang naar het middenterras een merkbare trap in het landschap. Verder zuidwaarts daalt het plateau met een zachte helling af naar het dal van de Geleenbeek. Hier dringen enige dalen in zuidwestelijke richting het Plateau binnen.
Door de doorlaatbaarheid van de bodem heeft het Plateau geen zichtbare afwatering. Aan de randen ontstaan beken. Aan de westzijde tussen Bunde (inv. geb. Zuid-Limburg) en Elsloo treden talrijke bronnen uit de helling tevoorschijn. Tegenwoordig is deze helling op verschillende plaatsen gedraineerd. In dit gebied bevinden zich diverse kleine beekjes. Ze voeren slechts weinig water af maar geven door hun dalen reliëf aan het landschap. Het Plateau is bedekt met vruchtbaar löss.

De Maasvlakte (deels gemeenten Stein, Geleen en Sittard)
Ten noorden van Elsloo breidt het Maasdal zich oostwaarts uit tot aan het dal van de Geleenbeek, en behoudt tot Susteren (inventarisatiegebied Midden-Limburg) een breedte van 5 tot 8 kilometer. (9.) Dit gebied, de Maasvlakte, wordt in het zuiden begrensd door het Plateau van Schimmert, in het oosten door de steile wand van het plateau van Doenrade en in het noorden van Sittard door de Selfkant (Duitsland). In het noorden gaat ze bij Susteren over in de vlakte van Midden-Limburg. De bekende ondergrond wordt gevormd door de carboonhorst, die 400 meter onder het maaiveld ligt en in noordwestelijke richting door de breuk van Heerlerheide die onder Geleen, en de Feldbiss die onder Sittard doorgaat, in schollen verdeeld wordt.
De bovengrond wordt gevormd door middenterrasafzettingen van zand en fijn grind, die weer bedekt zijn met een laag löss van 5 tot 8 meter dikte. Het Maasdal is in het middenterras uitgeschuurd en wordt gevormd door afzettingen van het laagterras, die weer bedekt zijn met rivierklei. Het gebied is vlak. Het helt naar het noorden van 70 meter +NAP bij Beek tot 30 meter +NAP bij Susteren (inventarisatiegebied Midden Limburg). De geringe helling is de oorzaak van het feit dat ten noorden van Sittard een drietal beken evenwijdig noordwaarts stromen t.w. Geleenbeek, Rode Beek en Molenbeek. De beken zijn in het verleden genormaliseerd.

2.4 Afwatering

Binnen het inventarisatiegebied vindt de afwatering plaats op de in het westen gelegen Maas. Dit geschiedt met name door middel van een aantal natuurlijke beken. (Zie kaart 2.) De belangrijkste zijn de Geleenbeek en de Rode Beek. De Geleenbeek voert het water af van het grootste deel van het inventarisatiegebied Mijnstreek. (10.) Ze ontspringt ten zuiden van Heerlen. Haar bron wordt gevoed uit het Krijt van het Plateau van Ubachsberg. Ze stroomt in noordwestelijke richting tot Sittard, eerst door het Keteldal van Heerlen en daarna tussen de plateaus van Schimmert en Doenrade door en neemt het water van de Hoens-, Reters- en Plasbeek op, die aan de rand van de plateaus ontspringen. Bij Nuth verenigt de Geleenbeek zich met de Caumerbeek, die als noordelijke bronrivier van de Geleenbeek is te beschouwen, en verlaat het Keteldal. Bij de stad Geleen bereikt de beek de Maasvlakte.

De rechteroever blijft hoog tot Sittard, waar de Kolleberg het Limburgs heuvelland afsluit. Zijbeken die de Geleenbeek voeden zijn van zuid naar noord:
- de Hoensbeek ten westen van de kern Voerendaal - de Retersbeek en de Hulsbergerbeek bij de kern Hulsberg (gemeente Nuth)
- de Platsbeek ten oosten van Schimmert (gemeente Nuth)
- de Caumerbeek ten zuidoosten van Hoensbroek (gemeente Heerlen
- de Kakkert, ten westen van Brunssum
- de Keutelbeek rond Beek

Twee beken in de oostpunt van het inventarisatiegebied monden uit in het Duitse riviertje de Worm: dit zijn de Anselder- en Strijthagerbeek. Oostelijk van Brunssum tenslotte stromen de Schinvelder- en de Ruischerbeek, die beide in de Rode Beek uitmonden. De Rode Beek stroomt gedeeltelijk over Duits grondgebied, om ten noorden van Sittard weer Limburg binnen te komen.
Langs deze beken bevonden zich een groot aantal watermolens, die in de loop van de twintigste eeuw met het voortschrijden van de industrialisatie voor een groot deel zijn verdwenen. Waterkracht als energiebron werd vervangen door steenkool en aardgas.

Bovengenoemde beken hebben in belangrijke mate een meanderend karakter. Naast de afwatering via natuurlijke waterlopen vindt deze eveneens plaats door middel van kunstmatig aangelegde beken. Teneinde de afvoer van het overtollige water zodanig te reguleren dat schade als gevolg van erosie zoveel mogelijk beperkt bleef groef men op diverse plaatsen vloedgraven, ook wel grubben genoemd, dit zijn grachten of waterlopen tot ontwatering. (11.) Binnen het inventarisatiegebied Mijnstreek zijn deze met name te vinden in het noordoostelijk deel van de Mijnstreek. Daar vindt een gedeelte van de afwatering grotendeels door middel van grubben in noordelijke richting op de Rode Beek plaats. Enkele grubben zijn aangesloten op het rioleringsstelsel zodat de afwatering deels ondergronds plaatsvindt.

Concluderend kan men stellen dat de westelijke rand van het inventarisatiegebied vrij afwaterd op de Maas, het grote middendeel behoort tot het stroomgebied van de Geleenbeek en de Rode Beek. De zuidoostpunt watert af via de Strijthager- en Anselderbeek op de Worm .
Het grondgebied van het gehele inventarisatie-

gebied behoort tot het waterschap Roer- en Overmaas. Dit waterschap heeft daar het beheer en onderhoud van de openbare waterlopen (12.).

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch

Het grootste gedeelte van het inventarisatiegebied Mijnstreek is bedekt met löss of lössoiden. Dit maakt de bodem bijzonder geschikt voor extensieve vormen van akkerbouw en grasland. (13.)
Op het Plateau van Ubachsberg, in het zuidelijk deel van het inventarisatiegebied bestaat de grond uit kleefaarde, die moeilijk te bewerken is en daarom ook minder geschikt voor het kleinbedrijf. Wel is deze bodem uitstekend voor graanbouw. Soms legde de geaccidenteerdheid van het terrein aan de akkerbouw zoveel moeilijkheden in de weg dat men tot de aanleg van grasland werd gedwongen, andere delen bleven tot de eeuwwisseling woeste gronden.
Evenals elders in Limburg was ook in de Mijnstreek het gemengd bedrijf de algemeen voorkomende vorm omdat men vanwege de mestvoorziening ook op de lössgrond moest vasthouden aan een vruchtopvolging in combinatie met veehouderij.
Minder vruchtbaar waren de zandgronden (o.a. de Brunsummerheide) en de toppen van de steil naar het noordwesten gekeerde door erosie afgesleten hellingen.
Globaal bestond de Mijnstreek rond 1850 voor 65% uit bouwland, 20% wei- en hooiland, boomgaarden en tuinbouwgebied, voor 5% uit woeste gronden, 5% bossen en 5% voor overig gebruik.
In de Mijnstreek kunnen we een verdere onderverdeling maken.

Het <u>overgangsgebied rond Sittard</u> met de gemeenten Susteren (Midden-Limburg), Born (Midden-Limburg) en Sittard vormde in meer dan een opzicht een overgangsgebied, naar grondsoort, vruchtbaarheid, bodemplan en bedrijfsuitoefening. (14.). Het bedrijfstype was gemengd, maar met meer grasland dan in het noorden van de provincie. Langs de Maas trof men veel grasland aan, en tevens op de lössgrond in de nabijheid van de dorpen, in de vorm van beweide boomgaarden. Het bouwland bedroeg 68% en het weiland 21%, de oppervlakte woeste grond bedroeg 11%.
In de jaren tussen 1847 en 1870 nam het bosareaal iets toe in Sittard. Voor deze streek fungeerde Sittard als het marktcentrum. De bevolking was tussen 1815 en 1875 met 40% gegroeid tot een dichtheid van 194 personen per 100 ha. cultuurgrond.

De gemeente Stein met de kernen Stein, Urmond en Elsloo vormt de enige <u>Maasgemeente</u> in dit inventarisatiegebied.

Dit gebied vertoont veel overeenkomst met het voorgaande. De bodem is er echter rijker. Het laagterras langs de Maas, dat bedekt is met rivierklei werd als weiland gebruikt. Van de totale oppervlakte in deze streek bestond 24% uit graslanden en 68% uit bouwland. Voorts bestond 6% uit hei en loofhout. Tussen 1815 en 1875 was de bevolking in dit gebied met 35% toegenomen tot een dichtheid van 195 personen per 100 ha. kultuurgrond.

Het Plateau van Schimmert, globaal de gemeenten Schinnen, Beek en Geleen. Dit gebied tussen Geul (Zuid-Limburg) en Geleenbeek was vanwege zijn vruchtbare lössbedekking bijna geheel in cultuur gebracht. 78% van de oppervlakte diende als bouwland en 18% als weiland. Het percentage cultuurland was er dus zeer hoog. Grasland trof men aan in de dalbodem van de beken en rond de dorpen. De streek telde vele kleine woonkernen. De gehuchten waren meestal als straatdorpen gebouwd, verscholen tussen de boomgaarden die de boerderijen omgaven. De bevolkingsgroei bedroeg tussen 1815 en 1875 slechts 23 %. De dichtheid was 160 inwoners per 100 ha. kultuurgrond

Het noordoostelijk deel van het inventarisatiegebied, geografisch onderscheiden als het Plateau van Doenrade en de Brunsummerheide omvat de gemeenten Onderbanken en Brunssum. Hier ligt een natuurgebied zonder lössbedekking, de Brunsummerheide, dit was tot de 19e eeuw gemeenschappelijk bezit van de bewoners van de omliggende dorpen. In de Franse Tijd werd de heide eigendom van de gemeenten, die percelen verkochten of verhuurden. Daarmee begon de ontginning die langs de randen de heide binnendrong, vooral in het zuiden en noorden. Dit verklaart waarom hier 20% woeste grond en 5% bossen voorkwamen. In de gemeente Brunssum en de vroegere gemeente Schinveld bestond bijna de helft van de grond uit klei en löss. In 1870 was reeds 235 ha. woeste grond tot bos ontgonnen. De rest van de streek was bijna geheel in kultuur gebracht.: 54% als bouwland en 14% als weiland. In de omgeving van de Brunsummerheide vindt men een lichtere grondsoort en waren de bedrijven doorgaans kleiner. Door de diepe stand van het grondwater waren er weinig verspreide boerderijen, en leefde de bevolking voornamelijk samen in dorpen, die langs straatwegen waren gelegen. In 1875 had deze streek 5328 inwoners, hetgeen een groei betekende van 32% in vergelijking met 1815. De dichtheid bedroeg 169 inwoners per 100 ha. kultuurgrond.

Het overig gebied van de Mijnstreek omvat de gemeenten Nuth, Voerendaal, Heerlen, Landgraaf, Simpelveld en Kerkrade. Geografisch kan men onderscheiden : het Plateau van Schaesberg, het Plateau van Nieuwenhagen (beide gemeente Landgraaf), het Keteldal van Heerlen, het Plateau van Kerkrade, het Plateau van Bahnenheide (o.a. de gemeente Simpelveld) en het Plateau van Ubachsberg (gem. Voerendaal). Wat bodemgebruik betreft weken deze nauwelijks van elkaar af. Het was een lössgebied, in hoofdzaak als bouwland in gebruik. Dit latere mijngebied was toen nog een typisch akkerland zonder veel verkeerswegen. Aan der rand van de plateaus waar de woonkernen lagen, trof men grasland en boomgaarden aan. Tweederde van de bodem was bouwland, 23 % was als weiland in gebruik. Voorts bestond 4,2 % van de oppervlakte uit woeste grond (o.a. nog een gedeelte van de Brunsummerheide, de Bahnenheide en Bocholtzerheide). Daarnaast bestond 4,8 % uit bossen, vnl. langs de steile dalwanden en de beken. Het gebied telde in 1875 in totaal 25.273 inwoners, waarvan Heerlen en Kerkrade samen ca. 11.000. De bevolkingsdichtheid was gering : 106 inwoners per 100 ha. kultuurgrond. Met dit cijfer was deze streek de dunstbevolkte van heel Limburg.

In de loop van de 19e eeuw nam in ons land de bedrijfsgrootte geleidelijk af, welke tendentie zich tijdens de agrarische crisis verder voortzette. Meer dan elders vertoonde Limburg in deze overgangsfase het beeld van een afbrokkelende bedrijfsgrootte.
In Zuid-Limburg had een omschakeling plaats van graanverbouw naar de voortbrenging van veeteeltprodukten. (15.)
Rond 1910 was de verdeling van het grondgebruik voor Zuid-Limburg als geheel (in procenten van de totale oppervlakte): 60,5% was als bouwland in gebruik; 13,4% als grasland; de tuingronden en boomgaarden besloegen 11,6% en de bossen 6,2 %. De woeste gronden waren met 1,7 % nog maar van zeer bescheiden omvang. In het zuiden bestond de tuingrond voor het grootste deel uit beweide boomgaarden. De ruim 60% akkerland is een duidelijke aanwijzing van het langer vasthouden aan de akkerbouw in het zuiden. Wel vond hier een omschakeling plaats naar een grotere produktie van voeder- en handelsgewassen. Tussen 1896 en 1910 verminderde het akkerland in Zuid-Limburg met enkele duizenden hectares. In enkele gemeenten was zelfs in korte tijd een opmerkelijke stijging van het oppervlak aan grasland te constateren.

In procenten van het cultuurareaal steeg de omvang van het grasland in Nuth van 8 naar 21%; in Voerendaal van 11% naar 24% en in Kerkrade van 15 naar 19%.

Deze overgang illustreert duidelijk de toegenomen betekenis van de veeteelt. Zijn produkten vonden hun afzet in de bevolkingsconcentraties van de Mijnstreek, Aken en Maastricht. Zoals reeds vermeld nam door de grotere bevolkingsdichtheid de behoefte aan melk, melkprodukten en vlees sterk toe. Het duidelijkst is de toename van het aantal varkens. Een belangrijke factor was ook dat vele mijnwerkers zelf nog een varken mesten voor de slacht. Een flinke toename had o.a. in Kerkrade, Voerendaal, Nuth, Schinnen, Heerlen en Brunssum plaats. (16.)
Ook de aantallen runderen en melkvee namen tussen 1896 en 1910 toe, echter in geringere mate.
Na de eerste wereldoorlog zien we ondanks de toenemende industrialisering in de Mijnstreek nog steeds een uitvoer van landbouwprodukten. Wel werd de tuinbouw belangrijker en ging de veeteelt zich toeleggen op de melkproduktie. Met behulp van krachtvoer werd in de melkveehouderij een hogere produktie verkregen.
Tussen 1921 en 1930 zag de ontwikkeling er als volgt uit (17.). In Heerlen nam het rundvee met 22% en het melkvee met 18,1% toe. In Kerkrade een toename van resp. 24,3 en 35,3 %, en in Voerendaal een toename van 19,5 en 23%. De varkenshouderij door de mijnwerkers nam tussen 1921 en 1930 duidelijk af. Tussen 1921 en 1934 is een geringe toename van het percentage grasland waar te nemen. In Kerkrade steeg dit van 43,2% naar 46,5%; in Heerlen van 39 naar 41 %; in Voerendaal van 23,8 naar 26,6% en in Hoensbroek van 32,8 naar 56,5%, in Geleen van 3,2 naar 4,6% en in Sittard tenslotte van 25 naar 30%. In de kernen Nuth, Schinnen, Stein en Beek werden melffabriekjes opgericht, waar de melk tot boter werd verwerkt. Belangrijke markten bleven bestaan in Heerlen, Kerkrade, Hoensbroek en Sittard hier werden eieren, boter, kaas, fruit en groenten verhandeld.

3.2 Niet-agrarisch

Delfstoffen

-Steenkool
De oudste steenkoolmijnen in Nederland werden aangetroffen in de gemeente Kerkrade (18.).

De abten van de abdij Kloosterrade (Rolduc) waren in veel gevallen eigenaar van de grond en werden daardoor betrokken bij de mijnbouw die op het grondgebied van de abdij plaatsvond. Het grondgebied van de abdij strekte zich uit tot op Duits grondgebied op de rechteroever van het riviertje de Worm bij Kohlberg (Duitsland). In het begin van de 18e eeuw ging het klooster over tot de exploitatie van de mijnen in eigen beheer. Er werden geen kolenlagen meer verpacht aan derden. Na aanzienlijke investeringen bezat de abdij vijf mijnen en de helft van een zesde en was daarmee de grootste kolenleverancier in het Wormgebied. Rond de 800 arbeiders verdienden er hun boterham. De inval van de Franse troepen in 1794 bracht ingrijpende veranderingen met zich mee. De abdijmijnen werden door de Franse Staat in beslag genomen en gingen door de oneconomische werkwijze van de bezetters in enkele jaren hun ondergang tegemoet. De Mijnwet van 1810 door Napoleon ingevoerd en nog steeds van kracht, gaf een aantal voorschriften betreffende de exploratie en de exploitatie van delfstoffen. Uitgangspunt was dat de Staat eigenaar was van alle bodemschatten die door het verlenen van concesssies ontgonnen konden worden. Toen in 1815 het Koninkrijk der Nederlanden ontstond lag het zwaartepunt van de steenkoolwinning in het Belgische deel. In Limburg bevonden zich slechts de nieuwe schachten in bedrijf die afgediept waren in de vroegere terreinen van de abdij Rolduc. Zij behoorden thans tot de Domeinen van de Staat en kregen later de naam Domaniale Steenkoolmijnen (zie bijlagen II en III). Daarnaast bevonden zich nog twee kleine mijnen, de Neu-Prick en de Bleijerheide, eveneens gelegen op het Plateau van Kerkrade. Dat daarbuiten ook steenkolen in de ondergrond voorkwamen was nog onbekend.

In 1857 en daarop volgende jaren was de Maatschappij Bergwerk Vereniging in Nederland actief. Uitgaande van de heersende mening dat het kolengebied van Luik zou aansluiten aan dat van het Wormgebied, werden boringenn verricht bij Mesch en Epen in Zuid-Limburg, echter zonder succes. Meer resultaten werden bereikt door boringen bij Ham (westelijk van Kerkrade), Simpelveld en Bocholtz (gemeente Simpelveld). Hiermee werd aangetoond dat ook buiten het Plateau van Kerkrade steenkolen voorkwamen. De Bergwerk Vereniging vroeg twee concessies aan : de Willem en de Sophia, die resp. in 1860 en 1861 werden verleend.

De geslaagde boringen naar steenkool door de Bergwerk Vereniging trok andere gegadigden aan en spoedig was het duidelijk dat in de vierhoek Hoensbroek(gemeente Heerlen), Eijgelshoven (gemeente Heerlen), Kerkrade en Simpelveld steenkolen aanwezig waren. Een groot aantal concessies werd aangevraagd, grotendeels door buitenlandse belangstellenden. Tot exploitatie kwam het echter nog niet en de meeste aanvragen vervielen. In het laatste decennium van de vorige eeuw werden nieuwe boringen verricht en kwamen weer een aantal concessie-aanvragen in behandeling. Door de combinatie van kleine velden tot grotere, economisch meer verantwoorde terreinen, werd de basis gelegd voor het tot exploitatie komen van een aantal ontginningen.

1. De in Heerlen woonachtige spoorwegbaron H. Sarolea verwierf een aantal velden waarvoor hij in 1893 concessie verkreeg onder de naam Oranje Nassau. De concessie werd ondergebracht in de Maatschappij van Limburgse Steenkolenmijnen genaamd Oranje Nassau. Meteen werd bij Heerlen begonnen met het afdiepen van de schacht voor mijn Oranje Nassau I (zie bijlagen II en III). In 1898 werd te Schaesberg begonnen met de aanleg van de schachten van de mijn Oranje Nassau II. In 1908 werden de aandelen overgenomen door de Franse onderneming De Wendel.

2. In 1899 werd begonnen met de aanleg van de mijn Willem Sophia te Spekholzerheide (gemeente Kerkrade).

3. De concessie Laura in 1873 verleend aan twee duitse ondernemers uit het Wormgebied, ging via andere aandeelhouders in 1888 over op de op te richten Societé Réunis Laura en Vereniging. In 1900 werd gestart met het afdiepen van de schachten in Eijgelshoven (gemeente Kerkrade). Ook de concessie Vereniging, in het bezit van twee Duitse mijnbouwcombinaties die in 1877 vergunning hadden ontvangen, werd in een nieuwe maatschappij ondergebracht. Het ontstaan van deze particuliere mijnen was afhankelijk van de vervoersmogelijkheden naar de afzetgebieden, zoals de Domaniale mijn die kende door de aansluiting op de spoorlijn Aken-Maastricht. De aktieve ondernemer Sarolea nam het initiatief tot de oprichting van de Nederlandse Zuider Spoorweg Maatschappij, en slaagde erin de, voorlopig enkelsporige,lijn Herzogenrath-Heerlen-Sittard tot stand te brengen in 1896.

De opkomst van buitenlandse mijnondernemingen in Limburg leidde in 1901 tot de wet waarin was vastgelegd dat het gehele Zuid-Limburgse steenkoolgebied voor ontginning van Staatswege werd gereserveerd, behoudens delen die reeds aan particulieren in concessie waren gegeven. In 1902 werd besloten tot staatsexploitatie. Kort daarna werden bij Koninklijk Besluit de Staatsmijnen in Limburg in het leven geroepen. In 1903 werd begonnen met de aanleg van de staatsmijn Wilhelmina in Terwinselen (gemeente Landgraaf), een concessie van ruim 600 ha., omgeven door particuliere concessies, en met een spoorwegaansluiting op de lijn Sittard-Herzogenrath (zie kaart 5.). Het jaar 1908 markeerde het begin van de aanleg van de Staatsmijn Emma te Treebeek(gemeente Brunssum). De mijn werd via de eigen spoorweg naar Nuth aangesloten op de lijn Sittard-Herzogenrath. Behalve deze activiteiten waren een aantal buitenlandse en één Limburgse combinatie bezig met boringen in de zgn. Maasvelden, westelijk van de lijn Geleen-Munstergeleen (gemeente Sittard), waar nog geen boorverbod was afgekondigd. Door het aanboren van steenkolen in 1901 in de Kempen was duidelijk geworden dat het Wormbekken zich dwars door Limburg uitstrekte tot in de Kempen. Zes concessies werden aangevraagd, na het aantonen van steenkool. Inmiddels was in 1911 begonnen met de aanleg van Staatsmijn Hendrik in Rumpen, gemeente Brunssum, die een aansluiting kreeg door verlenging van de spoorlijn Nuth-Staatsmijn Emma bij Treebeek. In 1915 werd de plaats van de vierde Staatsmijn bepaald te Luttenrade, gemeente Geleen.

De particuliere mijnen hadden intussen niet stil gestaan. In het noorden van het veld Oranje Nassau was in 1912 begonnen met de aanleg van de schacht voor de mijn Oranje Nassau III te Heerlerheide(gemeente Heerlen). De ventilatieschacht bij Heksenberg (oostelijk van Heerlerheide) werd in 1928 als Oranje Nassau IV een zelfstandige ontginningszetel. De Oranje Naasau I, III en IV waren via een eigen spoorweg verbonden met het emplacement Heerlen. De Oranje Nassau II had een eigen aansluiting op de lijn Herzogenrath-Sittard. In 1921 werd in Eijgelshoven (gemeente Kerkrade) begonnen met de aanleg van de mijn Julia. De gebouwen van de Julia, de laatste in de toenmalige ontwikkelingen in de Limburgse mijnbouw vormden een architectonisch geheel.

Na het in bedrijf komen van de mijn Julia was een gestabiliseerde situatie ontstaan met 12 mijnzetels in bedrijf. (zie bijlagen II en III) De particuliere mijnen : Oranje Nassau I, II, III, en IV; de Laura en Julia; de Willem Sophia waarvan de gescheiden concessies inmiddels verbonden waren door het verkregen tussenliggende veld Hendrik; en de Domaniale mijn. De Staatsmijnen Wilhelmina, Emma, Hendrik en de Maurits.

In 1920 bedroeg de gezamelijke steenkoolproduktie rond 4 miljoen ton. In 1930 was dit gestegen tot 12 miljoen ton, een getal dat tot de normale jaarproduktie ging behoren, met uitzonderingen door oorlogsomstandigheden.
De steenkoolmijnen brachten een enorme bedrijvigheid met zich mee met mijngebouwen, overslagstations, steenkolenwasserijen e.d. Daarnaast werden voor de duizenden werknemers op grote schaal huizen gebouwd. Ook werden kerken gebouwd en ontspanningsmogelijkheden gecreëerd. Hierop zal in hoofdstuk 5 nader worden ingegaan.

Na de terugslag tijdens de tweede wereldoorlog en het herstel van de vernielingen, nam de Limburgse kolenproduktie het voortouw in de energievoorziening van ons land. Mechanisatie kwam ook in de mijnen op gang.
In de jaren vijftig ontstonden de eerste voorraadoverschotten. In 1952 werd begonnen met het aanleggen van twee schachten voor de geplande Staatsmijn Beatrix bij Herkenbosch. Deze zou echter nooit in gebruik genomen worden. De vondst van het grote aardgasveld bij Slochteren in 1959 was een nieuwe factor die de kolenmijnen belaagde. De chemische industrie van de mijnbedrijven zag in olie en aardgas een goedkope vervanging van cokesgas en ging overschakelen. In december 1965 werd het besluit genomen de steenkoolwinning op termijn te beëindigen, met de Staatsmijn Maurits als eerste slachtoffer in 1967. In 1974 werd de laatste Limburgse kolenmijn gesloten.

-Bruinkool
De schaarste aan het einde van de 1e WO maakte de openlegging van de bruinkoolreserves die in Zuid-Limburg aanwezig waren rendabel. Het ging hier om lagen van 4,3 tot 13 meter dik. Ze werden in dagbouw ontgonnen. In korte tijd werd een hele reeks concessies verleend, en in 1918 waren 5 groeven in bedrijf t.w. :

- Energie bij Heerlerheide (gemeente Heerlen)
- Carisborg bij de Staatsmijn Emma (gemeente Heerlen)
- Brunahilde II bij Brunssum
- Graetheide tussen Stein en Sittard
- Herman bij Eygelshoven(gemeente Kerkarde)

Na de oorlog steeg de produktie aanvankelijk nog. Op het hoogtepunt werd door 3000 werknemers bijna 1,9 miljoen ton afgeleverd. Toen in 1920/1921 de duitse bruinkoolmijnen weer gingen leveren verdween de Limburgse bruinkoolwinning even snel als ze was opgekomen. Slechts de groeve Carisborg bleef in bedrijf. Uitbreiding vond opnieuw plaats tijdens de tweede wereldoorlog. In deze periode kwamen de concessies Energie en Anna in produktie, eind 1945 gevolgd door de concessie Herman. Nadien nam de produktie weer af. De groeven Carisborg en Herman werden gesloten in 1949. Energie in 1952. Een nieuwe concessie (Paul) werd verleend in 1959, maar is nooit in exploitatie genomen. Met de sluiitng van de groeve Anna (1960) stopte de bruinkoolwinning in Nederland. Nadien is nog bruinkool uit de groeve Maria-Theresia, direkt over de grens in Duitsland gelegen, in Nederland verwerkt, totdat in 1968 ook daaraan een einde kwam.

- Zilverzand
Zilverzand wordt vooral gebruikt in de glas- en kristalindustrie en (als vormzand) in ijzergieterijen. Het komt voor in het gebied tussen Heerlen en Brunssum en ten zuiden van Eijgelshoven. Het zilverzand is op grote schaal afgegraven en de voorraden zijn bijna uitgeput.

- Mijnsteen
Bij de voormalige mijn Julia(gemeente Kerkrade) stond een steenfabriek die gemalen mijnsteen verwerkte.

- Klei
In de gemeente Brunssum ontstond een belangrijke fabricage van dakpannen. De bij deze plaats aanwezige kleilagen leenden zich bijzonder goed voor de fabricage van dakpannen.

3.3 Landschapsbeeld

Het landschapsbeeld in de Mijnstreek heeft voor een groot deel een sterk verstedelijkt aanzien. Dit geldt vooral voor de volgende gebieden: het gebied Sittard-Munstergeleen-Geleen;

de zuidoosthoek van het inventarisatiegebied met de kernen Brunssum-Hoensbroek-Heerlerheide-Heerlen-Schaesberg-Nieuwenhagen, en tot slot de strook Spekholzerheide-Kerkrade-Eijgelshoven. Deze gebieden hebben een met de Randstad vergelijkbare verstedelijking ondergaan. Op een relatief klein oppervlak is een grote bevolking samengepakt. Naast deze drie concentraties hebben de gemeenten Beek, Schinnen, Nuth, Voerendaal en Simpelveld een meer landelijk aanzien.

De snelle veranderingen die in dit gebied plaatsvonden in de twintigste eeuw m.n. de overgang van een natuurlijk landschap naar een mijnlandschap inspireerden vele kunstenaars o.a. H. Jonas en Ch. Eyck. In een periode van minder dan honderd jaar vond een overgang plaats van landbouwgebied naar mijnstreek en vervolgens, na sluiting der mijnen, industriegebied met o.a. grootschalige chemische industrie.

4. Infrastructuur

4.1 Landwegen

In de Romeinse Tijd ontstonden in de mijnstreek de eerste doorgaande wegen o.a. de noordzuid-verbinding Nijmegen-Xanten-Heerlen-Aken-Trier en de oostwest-verbinding Keulen-Jülich-Heerlen-Maastricht-Tongeren-Boulogne.
Omstreeks 1850 verbonden enkele verharde wegen de belangrijkste kernen in de Mijnstreek. Deze wegen waren veelal gelegen langs oude tracé 's en waren gedurende de Franse Tijd of tijdens de periode van het Verenigd Koninkrijk verbreed en verhard.(zie kaart 3.)

Vanuit Sittard, destijds de grootste plaats in de mijnstreek, liep een weg in zuidwestelijke richting via Geleen, Beek en Ulestraten (inventarisatiegebied Zuid-Limburg) naar Maastricht. Deze weg liep in noordelijke richting via Susteren en Echt naar Roermond (inventarisatiegebied Midden-Limburg). De weg op de oostelijke Maasoever was in de jaren veertig van de 19e eeuw in de plaats gekomen van een ouder tracé. Vanuit Sittard liep een verharde weg in oostelijke richting naar de Duitse grens en vervolgens via Gangelt naar Geilenkirchen. In zuid-oostelijke richting liep een verbinding via MunsterGeleen, Oirsbeek, Amstenrade en Heerlerheide naar Heerlen, deze route liep verder in zuidelijke richting naar Aken (Duitsland). Deze laaste weg had nog enkele aftakkingen nl. drie in zuidwestelijke richting en een in oostelijke richting. Deze laatste verharde weg liep via Kerkrade naar de Duitse grens, en vervolgens naar Herzogenrath. De eerste aftakking in zuid-westelijke richting was de verharde weg van Amstenrade (gemeente Schinnen) via Nuth richting Maastricht. Een tweede aftakking ging vanuit Heerlen in zuidwestelijke richting via Voerendaal en Klimmen (gemeente Voerendaal) naar Valkenburg. Deze twee laatste routes waren door een verharde weg ter hoogte van Hulsberg met elkaar verbonden. De laatste verharde weg was een aftakking van de weg Sittard-Aken via Simpelveld naar Wittem (inventarisatiegebied Zuid-Limburg). De weg Sittard-Heerlen-Aken was van bovenregionale zelfs internationale betekenis, dit gold in iets mindere mate voor de weg Sittard-Gangelt-Herzogenrath. Naast de bovengenoemde geplaveide wegen bestond er een dicht net van onverharde interlokale wegen, die de woonkernen met elkaar verbonden en lokale wegen.

In de periode tussen 1850 en 1940 werd een groot deel van de interlokale wegen verhard en verbreed.
(zie kaart 4.)
Met name betrof het wegen die een direkte verbinding vormden tussen de nederzettingen. Het belangrijkste deel van de wegen, vooral de veldwegen, bleef echter onverhard. De lokale wegen binnen de woonkernen werden vanaf ca. 1910 veelal verhard. De uitbreiding van het verharde wegennet leidde tot 1940 in de landelijke gemeenten nauwelijks tot uitbreiding van de bebouwde oppervlakte. Wel vond eventuele uitbreiding doorgaans eerder plaats langs verharde dan onverharde wegen. De ontwikkeling van de mijnen had vooral invloed op de aanleg van spoorverbiningen. Deze komen verderop ter sprake.

Na de tweede wereldoorlog vond de meest ingrijpende wijziging plaats door de aanleg van geheel nieuwe en brede tracé's van de autowegen Geleen-Heerlen-Aken; Geleen-Beek-Maastricht en Maastricht-Heerlen.

4.2 Waterlopen

Binnen het inventarisatiegebied worden diverse waterlopen aangetroffen.(zie kaart 2.) De enige natuurlijke waterweg van betekenis is de Maas. Ofschoon deze rivier reeds vanaf de Middeleeuwen een verkeersfunctie vervulde, was ze als verkeersverbinding allerminst betrouwbaar. Als regenrivier was de Maas bijzonder gevoelig voor droge zomers waarbij de diepgang vaak niet meer dan vijftig centimeter bedroeg, en voor natte najaarsseizoenen wanneer de stroomsnelheid zo hoog was dat het welhaast onmogelijk werd te varen.

Met de opkomst van de mijnen kwam het kolenvervoer te water aan de orde en daarmee de bevaarmaking van de Maas. (19.) Een Belgisch-Nederlandse commissie voor de bestudering van dit vraagstuk ingesteld, bracht in 1912 een rapport uit met een ontwerp voor de kanalisering van de rivier van Visé (België) tot Grave(Noord-Brabant). Omdat tijdens de eerste wereldoorlog geen overleg met België mogelijk was besloot de Nederlandse regering in 1915 tot kanalisering van de Maas op Nederlands grondgebied van Maastricht tot Grave, en deze door kanalen te verbinden met de Zuid-Willemsvaart en de Waal. De onderhandelingen die na het einde van de oorlog met België gevoerd werden over de bevaarmaking van de grensscheidende Maas,

o.a. ter hoogte van de gemeente Stein leidden tot geen resultaat. Daarom besloot men van Maasbracht (inventarisatiegebied Midden-Limburg) tot Maastricht een kanaal te graven. Het was in 1935 klaar en kreeg de naam Julianakanaal. Het kanaal heeft een lengte van 35 km. Binnen het inventarisatiegebied Mijnstreek loopt het kanaal van Elsloo tot Born door de concessie van de Staatsmijn Maurits (zie bijlage III). Bij de aanleg van het kanaal moest een deel van het dorp Elsloo dat in het tracé lag worden verplaatst. Aan het Julianakanaal ligt o.a. de haven Stein. Deze wordt gevormd door een verbreding van het kanaal van 50-500 meter over een lengte van 1500 meter. Ze was eigendom van de Staatsmijnen en diende voor de verscheping van de produkten van de mijnen Emma, Hendrik en Maurits, de cokesfabriek en de chemische bedrijven. Een deel van de kade diende voor de overlading van kolen en cokes, een deel voor de kunstmestprodukten, terwijl er een afzonderlijke benzolhaven was. De aanvoer geschiedde per eigen spoor van de Staatsmijnen. Ten zuiden van de haven van de Staatsmijnen heeft de gemeente Stein een haven voor algemeen gebruik aangelegd. Na de sluiting van de mijnen kwam ook een einde aan deze havenactiviteiten in Stein.

4.3 Spoorlijnen

De grootste wijzigingen op het gebied van de infrastructuur tussen 1850 en 1940 werden veroorzaakt door de aanleg van spoorlijnen (zie kaart 5). In 1865 kwam de spoorlijn Maastricht-Venlo gereed, met in het inventarisatiegebied haltes te Beek, Geleen-Lutterade en Sittard. In 1896 werd de lijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath geopend, die aangelegd was met het oog op de ontginning van de steenkolenvelden. (20.)Deze lijn kreeg in de Mijnstreek haltes te Geleen-Oost; Schinnen; Nuth; Hoensbroek en Heerlen, en liep vervolgens naar Herzogenrath in Duitsland. Gedurende de 1e wereldoorlog, in 1916, werd Heerlen met Maastricht verbonden door de lijn Heerlen-Schin op Geul (inventarisatiegebied Zuid-Limburg). Voor het vervoer van steenkool hebben de Nederlandse Spoorwegen een spoorweg aangelegd van Heerlen naar de Staatsmijn Wilhelmina (ten zuidoosten van Heerlen) en een van Sittard naar de haven van Born (Midden Limburg).
De oostelijke Mijnstreek had reeds sinds 1872 een mijnspoorweg nl. van Simpelveld , aan de Aken-Maastricht spoorweg, naar Kerkrade. (21.)

Toen echter Heerlen tot ontwikkeling kwam ontstond de behoefte ook Kerkrade en Spekholzerheide rechtstreeks met dit centrum te verbinden, te meer daar de Zuiderspoorweg van Sittard tot Heerlen in 1920 tot hoofdspoorweg was omgebouwd. Men streefde naar een lokale ringlijn. Na tientallen jaren van wikken en wegen werd besloten een lokaalspoorlijn te bouwen tussen de stations Spekholzerheide en Schaesberg. Te Spekholzerheide, tussen het dorp en de mijn Willem-Sophia werd een emplacement gebouwd. Ten oosten van Spekholzerheide werd een korte aftakkingsboog naar het noorden gelegd, waardoor het stationsemplacement van Kerkrade dicht bij de dorpskern kwam te liggen. Deze spoorlijn kreeg de naam "miljoenenlijntje" vanwege de vele kostbare kunstwerken die nodig waren om dit tracé te realiseren.
Rond 1934 kwam een particuliere lokaallijn voor kolenvervoer van de Staatsmijnen gereed. Deze ontstond doordat men de bestaande eigen aansluiting van de Staatsmijnen Emma te Treebeek en Hendrik te Brunssum en een bruinkoolgroeve met het NS-emplacement te Nuth verbond en van daaruit met de jongste Staatsmijn te Lutterade. Van Nuth tot Spaubeek werd deze lijn iets ten noorden van de Zuiderspoorweg en evenals deze door het Geleendal gelegd. Westelijk van Spaubeek werd de Zuiderspoorweg over een viaduct scheef gekruist en vervolgens ging het tracé noordwestwaarts door een ingraving, waarbij men onder meer onder de rijksweg en de spoorweg Sittard-Maastricht doorging. Vervolgens werd de mijn Maurits bereikt. Omdat deze mijn slechts enkele kilometers van het Julianakanaal lag kon deze spoorlijn gemakkelijk doorgetrokken worden naar een haven die ten noorden van Stein werd gegraven.

-Tramlijnen
In 1914 werd de tramlijn tussen Heerlen en de Staatsmijn Emma (Hoensbroek) in bedrijf gesteld.(22.) In 1921 werd de N.V. Limburgse Tramweg Maatschappij opgericht, die de bestaande tramwegen overnam en nieuwe liet aanleggen : o.a. de elektrische lijnen Sittard-Windraak-Klein-Doenrade-Oirsbeek-Amstenrade-Hoensbroek; het tracé Heerlen-Valkenhuizen- Locht (Duitse grens); en Valkenhuizen-Onderspekholz-Kerkrade. In 1924 werd de lijn Hoensbroek-Rumpen-Brunssum aangelegd. De tramwegen werden te laat aangelegd en konden de concurrentie met de bussen niet volhouden. Ze zijn geleidelijk opgeheven.

-Vliegvelden
Reeds vóór 1940 waren er in Zuid-Limburg plannen te komen tot vestiging van een vliegveld. Vanaf 1919 zijn verschillende pogingen ondernomen om te komen tot de vestiging van een luchtvaartterrein. Enkele van deze pogingen hebben succes gehad, zij het slechts voor korte duur. Zo is er bijvoorbeeld tijdelijk een vliegveld aangelegd in Maastricht en een in Vaals (beiden Zuid-Limburg). In 1929 wordt een comité vliegveld Zuid-Limburg opgericht. Als geschiktste plaats kwamen o.a. Sittard en Heerlen in aanmerking. In de jaren voor de 2e wereldoorlog waren het vooral de gemeenten Heerlen en Valkenburg die er op aandrongen dat dit toekomstige luchtvaartterrein zou komen te liggen in het toeristische centrum van Zuid-Limburg. Zij hadden daarom grote bezwaren tegen het terrein Beek-Ulestraten waar het vliegveld uiteindelijk werd aangelegd. Door hun opstelling hebben deze gemeenten er in belangrijke mate toe bijgedragen dat werd verhinderd dat reeds voor de oorlog in Zuid-limburg een luchthaven tot stand kwam.
In 1944 legden Amerikaanse troepen bij Beek een provisorisch vliegveld aan voor hun verkenningsvluchten.
Het zou tot 1949 duren voor begonnen werd met de aanleg van Maastricht Airport in de gemeente Beek. (23.)

5. Nederzettingen

5.1 Algemeen

Reeds vanaf de Middeleeuwen gold het vruchtbare lössgebied in het zuiden van Limburg als een dichtbevolkte regio. Op de plateaus was de aanwezigheid van water een belangrijk kriterium voor het ontstaan van nederzettingen. Nabij kleine beken ontstonden o.a. Beek en Merkelbeek.
Vergeleken met de plateaus ontstonden in de vruchtbare rivierdalen een groot aantal nederzettingen. In of aan de rand van het Maasdal liggen de dorpen Berg aan de Maas, Urmond en Stein. Aan de Geleenbeek ligt een hele reeks van oude nederzettingen : Sittard, Munstergeleen, Geleen, Schinnen en Welten. Heerlen niet gelegen aan een beek maar tussen de Geleenbeek en de Caumerbeek vormt een uitzondering. In het stroomgebied van de Worm is Eijgelshoven, gelegen aan de Anselderbeek, een oude nederzetting.
Tussen de 14e en de 19e eeuw ontstonden geen nieuwe nederzettingen. Wel weer na 1900. Door de ontwikkeling van de mijnbouw vonden in dit gebied stormachtige ontwikkelingen plaats. De uitbreidingen van de nederzettingen kwamen gewoonlijk tot stand onder direkte invloed van de mijnen, en in de direkte nabijheid van deze mijnen .
Tot ver in de negentiende eeuw was de mijnbouw een betrekkelijk kleinschalige onderneming, die geconcentreerd was in de omgeving van Kerkrade. De latere mijnstreek was nog een overwegend landelijk gebied. De weinige steden (Sittard, Heerlen) waren klein en vielen niet op door een uitgebreide nijverheid. Heerlen was rond 1900 in bevolkingsomvang ver de mindere van Kerkrade. De snelle ontwikkeling van de mijnindustrie vanaf het einde van de negentiende eeuw bracht een zeer snelle bevolkinsggroei met zich mee. De meeste arbeidkrachten werden van elders aangetrokken. De bestaande gemeenten waren niet ingesteld op een dergelijke bevolkingstoename.(24.)
De snelle aanwas van de bevolking en de transformatie tot een industriegebied stelden zware eisen aan de volkshuisvesting. Omdat er tussen 1902 en 1910 vrijwel geen sociale woningbouw plaatsvond ontstond er in een mum van tijd grote woningnood en dientengevolge vaak onbeschrijflijk slechte woonsituaties.
Op initiatief van Dr. H.A. Poels, rector te Welten en aalmoezenier van sociale werken werd op 8 juli 1911 het overkoepelend orgaan voor woningbouwverenigingen "Ons Limburg" opgericht.

De in 1902 in werking gestelde Woningwet maakte het nl. mogelijk voor verenigingen, stichtingen of vennootschappen, die uitsluitend in het belang van de volkshuisvesting werkzaam waren, om op gunstige voorwaarden rijksvoorschotten te verkrijgen. "Ons Limburg" stelde zich ten doel het oprichten van woningbouwverenigingen te stimuleren en daarna een centrale dienstverlening op administratief, technisch en beheersgebied. Het hoofdwerkterrein was de mijnstreek. Na 1911 werden grote aantallen woningverenigingen opgericht onder de paraplu van Ons Limburg, een 45-tal in de periode 1912-1920. In socialistische kring werd eveneens in 1911 de coöperatieve woningbouwvereniging "Glück Auf" opgericht.
Uit Ons Limburg kwamen diverse neveninstellingen voort, waarbij Poels eveneens zeer nauw betrokken was:
- 1912, de N.V. Tijdig. De grote behoefte aan bouwgrond dreef de prijzen onaanvaardbaar hoog op. Initiatiefnemer Dr. Poels ging over tot de oprichting van een vennootschap met de volgende doeleinden: aankoop van bouwgronden via woonverenigingen, aangesloten bij Ons Limburg, voordat de grondprijzen onaanvaardbaar zouden stijgen; grondverkoop aan derden, om uit de baten sociale doeleinden te verwezenlijken;
- 1915, N.V. Steenfabriek "Onze Industrie" te Spaubeek. Deze steenfabriek van de Nijmegenaar Arntz werd opgezet om Ons Limburg goedkoop van bouwmateriaal te voorzien;
- 1915, Vereniging "Het Goed Kosthuis" te Heerlen. De toevloed van ongehuwde en buitenlandse mijnwerkers dreef de huren voor logementen sterk omhoog. Ook deed zich het verschijnsel inwoning op grote schaal voor, hetgeen de katholieke voormannen verontrustte. De Vereniging Het Goed Kosthuis wenste "gezonde toestanden scheppen of bestendigen op het gebied van slaapplaatsen en logementen in de Limburgsche Mijnstreek, met het oog op godsdienstige, hygiënische en stoffelijke belangen van huurders en verhuurders van kamers, bewoners en verhuurders van kosthuizen". Deze vereniging was ook verantwoordelijk voor de bouw van diverse gezellenhuizen;
- 1916, Vereniging "Woningbouw" te Heerlen. Een vereniging voor huisvesting van middelbaar en hoger personeel. "De Vereeniging heeft ten doel in de Limburgsche Mijnstreek werkzaam te zijn in het belang der huisvesting van ambtenaren en daarmede - wat stand betreft - ongeveer gelijk te stellen personen";
- 1917, het Asyl voor Daklozen te Heerlen.

Gevestigd in een pand in de Geerstraat en beheerd door "Het Goed Kosthuis";
- 1925, Stichting "Thuis Best" te Heerlen. Toen na de eerste wereldoorlog de ergste woningnood gelenigd bleek, nam het volume van de rijksvoorschotten voor de woningwetbouw af. In 1921 werd de Woningwet gewijzigd, waardoor in bijzonder gevallen buiten de gemeenten om aan verenigingen, vennootschappen of stichtingen bijdragen uit de rijkskas zouden kunnen worden verstrekt. Daarbij was in het bijzonder aan de mijnstreek gedacht, met het oog op een uitbreiding van het aantal mijnzetels, waaronder de Oranje Nassau IV. De oprichting van "Thuis Best" speelde hierop in. Dr. Poels had zich in 1924 namens Ons Limburg samen met de president-directeur van de Staatsmijnen Frowein tot de minister gewend om de financiering van de woningen veilig te stellen.
Deze financiering verliep als volgt: leningen van het Algemeen Mijnwerkers Fonds (AMF), van het Beambtenfonds voor het Mijnbedrijf (BMF) en het Rijk. De mijnondernemingen verleenden hypothecaire kredieten en stonden tevens borg voor de betaling van rente en aflossing aan de overige geldverstrekkers en dekten tekorten in de exploitatie via zgn. garantie-overeenkomsten en waar nodig met renteloze leningen.
Aan de vereniging "Ons Limburg" was van 1916-1925 de Amsterdamse bouwkundige Jan Stuyt verbonden, daarvoor had zijn Heerlense filiaal al op opdrachtbasis voor Ons Limburg gewerkt. Aan dit bureau was tevens de architect Bartels verbonden, waarvan men vermoedt dat deze de daadwerkelijke tekenaar is van enkele aan Stuyt toegeschreven ontwerpen.
In de periode voor 1911 waren het vooral de particuliere mijnen geweest, die woningen bouwden (tot 1913: 919 woningen, waaronder 222 van de Staatsmijnen). Voor het overige zagen zij hier een taak weggelegd voor de gemeenten en het particuliere initiatief. Zij juichten de activiteit van woningbouwverenigingen dan ook bijzonder toe.
Vanaf 1915 sloten de Staatsmijnen contracten met Ons Limburg, die in ruil voor een langdurige garantie van de huur woningen voor de Staatsmijnen reserveerde. Tussen 1916 en 1919 verplichtten de mijndirecties zich een zodanig deel van de in deze periode gebouwde woningen te betalen, dat de huur in redelijke verhouding bleef met het inkomen van de bewoners, e.e.a. wegens de tussen 1914 en 1918 sterk gestegen bouwmateriaalprijzen.

In 1918 leverden de Staatsmijnen aan Ons Limburg tegen vooraf vastgestelde prijzen metselstenen en cement, betaalden de kosten van riolering, aansluiting op het electriciteitsnet en de waterleiding geheel. Ook schoten zij de rijksbijdragen voor om de woningbouw te bespoedigen. Tenslotte gingen de Staatsmijnen tijdens de eerste wereldoorlog ook over tot de bouw van woningen in eigen beheer.
Tussen 1919 en 1921 verviel de tussenkomst der mijnen; de rijksvoorschotten werden na 1921 opgeheven. Tot 1924-25 lag de woningbouw grotendeels stil. Daarna participeerden de Staatsmijnen in de Stichting Thuis Best.

5.2 Steden

Binnen het inventarisatiegebied zijn Sittard en Heerlen de enige plaatsen die op grond van een historisch-juridische kwalificatie de titel stad dragen.

Sittard

De ontwikkeling van Sittard is nauw verweven met de aanwezigheid van natuurlijke en prestedelijke elementen. (25.) De stad is ontstaan als markt- en handelscentrum aan een handelsweg die van de Maas bij Urmond naar Gulick (Duitsland) voerde. Uit bodemvondsten zou kunnen worden afgeleid dat Sittard omstreeks 1000 reeds van betekenis was. Toen in 1243 stadsrecht werd verleend was er een omwalling met grachten en een markt. De binnenstad bestaat thans nog uit een westelijk gedeelte met bochtige straten in een onregelmatig patroon en een oostelijk deel dat ruimer is aangelegd met de Markt en hierop uitkomende invalswegen. De Molenbeek vormt de "natuurlijke" scheiding tussen het westelijke -oudste- en het oostelijke stadsdeel. Het is een kunstmatige arm van de Geleenbeek, gegraven om de grachten te vullen, voor drinkwater te zorgen en de molens binnen de stadsmuur gaande te houden. In de 14e eeuw en wellicht ook nog daarna moet de beek als open water door de stad hebben gelopen. De bebouwing van de oudste kern lag als een krans rond de St. Petruskerk, met burgerwoningen aan de zuidzijde van de kerk, en de terreinen van het kapittel aan de noordzijde, het geheel tussen twee armen van de Geleenbeek in.
Van oudsher was de stad de centrale marktplaats van het omliggende landbouwgebied. (26.) Daarnaast hadden de inwoners vooral in de loop van de 19e eeuw naast de regionale handel weinig andere bronnen van bestaan dan de ambachtelijke huisnijverheid.

Het aantal inwoners was in de 19e eeuw niet opvallend gegroeid. Van ruim 3000 inwoners in 1800 was het opgelopen tot rond 6000 in 1900. Meer dan 60% van deze bevolking bewoonde het dichtbevolkte stadscentrum binnen de wallen. In de buitenwijken : Voorstad, Overhoven, Ophoven, Leyenbroek en Stadbroek, waar de woningen meer verspreid lagen huisde de overige 40%. De opkomende mijnindustrie, die vanaf het begin van de 20e eeuw tot dan toe onbekende problemen opriep, verstoorde dit statische en rustige stadsleven. De problemen werden acuter naarmate in Nederland de behoefte aan steenkool groeide. Door het uitbreken van de eerste wereldoorlog werd deze behoefte nog sterker. Op 12 maart 1915 werd een koninklijk besluit uitgevaardigd dat bepaalde dat de rijke kolenlagen van de westelijke Maasvelden, die tot onder de stad reikten, ontgonnen zouden worden (zie bijlage III). Kort daarna verrezen de boortorens in het zuidelijk gebied van het oude land van Swentibold binnen de gemeente Geleen, en in 1920 kwam de eerste schacht van Europa' s grootste kolenmijn, de Staatsmijn Maurits , gereed. De mijnindustrie lokte enerzijds werkzoekenden van elders naar Zuid-Limburg, terwijl anderzijds een belangrijk gedeelte van de autochtone bewoners voor hun bestaansmogelijkheden overschakelden op de mijnbouw. In Sittard liep het aantal inwoners binnen enkele tientallen jaren op tot het vijfvoudige. Een dergelijke ontwikkeling maakte een uitbreiding van diverse voorzieningen noodzakelijk.
Het ziekenhuis dat in 1907 op heel bescheiden wijze en met beperkte medische en verplegende staf was opgezet, groeide uit tot een geoutillieerd streekhospitaal.
In datzelfde jaar werd aan de zuidzijde van de stad buiten de wallen het eerste slachthuis gebouwd. Een betere en meer hygiënische verzorging van de vleesvoorziening werd hiermee gewaarborgd. Voor de koelvoorziening werd rond 1910 aan de Engelkampstraat een ijsfabriek gebouwd.
In 1911 werd de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Sint Rosa opgericht, die zich in 1915 vestigde in een fabrieksgebouw aan de Agricolastraat.
Om de snelle bevolkingsaanwas tijdig te kunnen opvangen werd van gemeentewege de oprichting gestimuleerd van woningverenigingen, die nieuwe complexen huizen begonnen te projekteren op diverse punten buiten het stadscentrum. In 1911 kwam voor het eerst door toedoen van het gemeentebestuur een groep van twaalf woningen tot stand langs de zuidzijde van de Slachthuisstraat.

Dit complex moest na ruim een halve eeuw in 1968 verdwijnen voor verdere stadsontwikkeling.

Eveneens in 1911 werd langs de Tuddernderweg op Stadbroek een aantal arbeiderswoningen gebouwd. In opdracht van diverse woningbouwverenigingen werd ten zuiden van de stad de uitgebreide woongroep Kleindorp-Sanderbout aangelegd. Nog in datzelfde jaar verrees aan de oostzijde van de Rijksweg ten noorden van Overhoven eenzelfde woninggroep en tenslotte kwam aan de westzijde van de spoorlijn en ten noorden van de oude Limbrichterweg het complex woningen gereed dat is uitgegroeid tot de wijk Limbrichterveld. Van gemeentewege werden daarna in 1916 middenstandswoningen gebouwd aan de kort van te voren aangelegde Wilhelminastraat ten westen van de Rijksweg, evenals aan de toen ontstane Kruisstraat die later is omgedoopt in de Pastoor Jacobsstraat. Door de woningbouwverenigingen werd dit wooncomplex voltooid door bebouwing aan de Steegstraat en de Landweringstraat. Langs de Rijksweg-Noord werd door de gemeente eveneens in 1916 een groep middenstandswoningen gebouwd, aansluitend aan de daar reeds bestaande huizengroep. In 1917 tenslotte kwam bij de Molenbeek het woningblok rond het Julianaplein gereed. Hiermee kwam voorlopig een einde aan de ongewoon voortvarende bouwactiviteit omdat in de behoefte aan woonruimte voldoende was voorzien. Na het einde van de eerste wereldoorlog werd in het vooruitzicht van een te verwachten bevolkingsaanwas in verband met de opkomst van de westelijke mijnstreek de nieuwbouw weer opgepakt.
In 1920 werd een groep van 26 arbeiderswoningen aanbesteed op Stadbroek. Ook het particulier initiatief zag perspectief in de huizenbouw. Langs de noordzijde van de nieuw aangelegde Odastraat (nu Odasingel), die geprojekteerd was als verlengstuk van de Baandert in de richting van de Rijksweg werden 21 middenstandswoningen gebouwd. Langs de Leyenbroekerweg, tegen de voet van de Kolleberg, werden een aantal villa's gebouwd.

Kaartmateriaal uit 1935 bevestigd het bovengeschetste beeld. Aaneengesloten bebouwing bevond zich binnen de vroegere omwalling, en vanuit de kern in de richting van het spoorwegstation. De overige bebouwing had het karakter van lintbebouwing langs verschillende wegen in noordelijke, zuidwestelijke en westelijke richting.

Rond 1870 bestond de kern Limbricht uit enige bebouwing aan de zuidzijde van het kasteel Limbricht. De kernen Guttekoven en Einighausen bestonden uit lintbebouwing van beperkte omvang. Munstergeleen bestond uit enige bebouwing langs een kruising van wegen op de oostelijke oever van de Geleenbeek.

Zeventig jaar later was de structuur van deze kernen ongewijzigd, wel was in de aanwezige lintbebouwing enige verdichting opgetreden.

Heerlen

Deze gemeente heeft haar huidige stedelijke aanzien vrijwel uitsluitend aan de opkomst en ondergang van de mijnindustrie in de loop van de twintigste eeuw te danken. Tot aan de eeuwwisseling was Heerlen een streekverzorgende nederzetting, met een belangrijke marktfunctie in een landbouwgebied.
De kern van de stad, gelegen op een Maasplateau en omgeven door de dalen van de Caumer- en Geleenbeek, is van Romeinse origine en centreerde zich rond een kruispunt van wegen naar Aken, Sittard, Maastricht en Schaesberg-Landgraaf. Op het samensmeltingspunt van deze wegen bleef een ruimte vrij, waarop in de loop van de dertiende eeuw het kasteel en later de Pancratiuskerk werden gebouwd. Rond de vier hoofdstraten ontwikkelde zich lintbebouwing. Daardoor kreeg Heerlen het uiterlijk van een aanvankelijk ommuurde vesting met een centraal cirkelvormig hart en een kunstmatige omgrachting.
Buiten de stadskern bevonden zich van oudsher talrijke kleinere nederzettingen, meestal boerderijen omgeven door akkers. In het begin van de voor dit projekt relevante onderzoeksperiode betrof het ruim vijftig van dergelijke nederzettingen. In het noorden concentreerden zij zich in de omgeving van Heerlerheide, waarmee zij later ten dele samengroeiden; in het oosten vormde de Heerenweg, gelegen op de rand van de heide, de nederzettingsgrens.
Sterke nederzettingsconcentratie deed zich voor in het gebied van de bovenloop der Caumerbeek (Heerlerbaan, Kaumer, Bautsch, Valkenhuizen). Dan in het zuidoosten, ten westen van de Akerstraat. De ruimte tussen De Locht en Beitel aan de uiterste zuidgrens tot aan Benzenrade/Vrusschemig bleef lange tijd onbebouwd. De Hof Imstenrade aan de westgrens was de enige onderbreking van dit landschapsbeeld.

De mijnstichtingen vormden de hoofdreden voor de explosieve bevolkings- en nederzettingsgroei en de daarmee gepaard gaande karakterwijziging van Heerlen. In en rond Heerlen gingen zeven van de twaalf Zuid-Limburgse mijnen van start: in 1899 (Oranje-Nassau I), 1906 (Oranje-Nassau II, Laura&Vereeniging te Landgraaf), 1913 (Emma), 1916 (Hendrik), 1917 (Oranje-Nassau III) en 1928 (Oranje-Nassau IV).
Tot 1898 verliep de bevolkingsgroei nog in een zeer geleidelijk, relatief gelijkmatig tempo. In de daaropvolgende periode tot 1937 vond een vernegenvoudiging van de bevolking plaats. De groei van de huizenaantallen maakte een meer dan evenredige ontwikkeling door. Ter illustratie: tussen 1822 en 1900 groeide de Heerlense bevolking van 3671 naar 6646 zielen, tussen 1900 en 1938 van 6646 naar 50.551. De huizenaantallen groeiden tussen 1822 en 1899 van 839 tot 1141; in de periode 1899 - 1930 van 1141 tot 9202.
Er zijn globaal vier etappes in de Heerlense bebouwingsontwikkeling te onderscheiden, nl. de periode tot 1890, dan 1890-1918, 1919-1923 en 1924-1933. De tijdspanne tot 1890 kenmerkt zich zoals gezegd door een zeer geleidelijke nederzettingsgroei binnen reeds zeer lang bestaande structuren. Vanaf 1890 deden zich nieuwe ontwikkelingsimpulsen voor door aanleg van de spoorlijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath en het gereedkomen van de mijn Oranje-Nassau I. Deze twee ontwikkelingen en de dalen van de Welter- en Caumerbeek zouden samen het karakter van de stadsuitbreiding gaan bepalen. Spoorweg en mijn belemmerden een groei in noordelijke richting, beide beken "kanaliseerden" de uitbreiding in zuidelijke richting.
Tussen 1890 en 1900, waren de ontwikkelingen niet spectaculair. Het dempen van de oude stadsgracht was niet van grote invloed op de stedelijke ontwikkeling. Spoordijk en station lagen nog op een afstand van de stadskern, omgeven door akkers en weiden. De Oranje-Nassau I was eveneens verafgelegen.
Tussen 1900 en 1918 veranderde dat beeld. De stad breidde zich uit langs de hoofdstraten: naar het zuiden de Akerstraat af, in noordelijke richting langs de oude Willemstraat, naar het westen langs Geleen- en Geerstraat. Ook deed zich intensievere bebouwing langs de Schandelerstraat voor, aansluitend op het oude nederzettingscentrum Schandelen.
Nieuw in deze periode was het naar de spoorlijn toegroeien van de stad. Drie nieuwe parallelstraten werden aangelegd, nl. Oranje-Nassaustraat, Saroleastraat en Honigmannstraat.

Langs beide eerstegenoemden werd het terrein dat station en centrum van elkaar scheidde, in een gesloten geheel bebouwd.
In de periode 1919-1923 werd de ontwikkeling langs de hoofdstraten voortgezet, in het zuiden nauwelijks afwijkend van de Akerstraat. Pas na 1923 zet het bebouwingsproces aan weerszijden van de Akerstraat in tot aan de Molenberg en de Benzenraderweg. Hierbij ging het vooral om middenstandswoningen.

Daarnaast vormen de mijnwerkerskolonies een fenomeen van groot belang. Ook hier was er tot 1940 nauwelijks sprake van enige stedebouwkundige planning. Zij leken tamelijk willekeurig en weinig kieskeurig over de gemeente verspreid te liggen. Daarbij ging het niet om kleine aantallen woningen. In 1936 beschikte Heerlen over 5029 arbeiderswoningen en 545 beambtenwoningen, d.w.z. respectievelijk 35 en 50% van de in heel Zuid-Limburg aanwezige aantallen. Ook was Heerlen koploper bij de opzichzelfstaande nederzettingscomplexen. In dat jaar waren er 22 van dergelijke complexen gerealiseerd, bijna allen met een eigen benaming en vrijwel allemaal omgeven door stroken braakliggende grond. Hun locatie werd in de meeste gevallen bepaald door de nabijheid van de mijnen, indien mogelijk de meest voorkomende windrichting om rookoverlast van de mijnschoorstenen te voorkomen, maar hoofdzakelijk door de locatie van grote oppervlakten goedkope, voor bouw geschikte gronden. Onder invloed van deze factoren onstond er een zone van circa tien kilometer lengte en twee kilometer breedte, die van zuidoost naar noordwest Heerlen doorsneed. Op dit oppervlak van 20 km2 stonden vlak voor de tweede wereldoorlog dus 5029 arbeiderswoningen, uitgebreide mijninstallaties en bevonden zich oude vestigingskernen als Heerlen en Heerlerheide. In totaal boden zij onderdak aan ruim 50.000 mensen.
De bouw van de mijnwerkerskolonies verliep eveneens in verschillende fasen. Tussen 1899 en 1913, de periode van de mijnopeningen, werden acht kolonies met 582 woningen gerealiseerd, voornamelijk op initiatief van de mijnen. De daaropvolgende jaren tussen 1914 en 1922 kenmerkten zich als een opbouwperiode met intensieve bouwactiviteit, nu vooral op initiatief van woningbouwverenigingen. Heerlen kreeg meer en meer het uiterlijk van een industriestad. Twaalf van de 22 kolonies met 3173 woningen ontstonden gedurende deze acht jaar.
Het tijdvak 1925-1933 was de periode van de vertraagde uitgroei voor de economische crisis.

De stichting van de mijn Oranje-Nassau IV gaf een nieuwe impuls aan de bouwactiviteit. Twee kolonies werden nieuw gesticht, de overige verder uitgebouwd. De woningaantallen namen met 1264 eenheden toe.

Van de oude gebouwen die rond 1890 in het stadscentrum stonden bleven slechts weinige bewaard. Heerlen transformeerde tot een zaken-, winkel- en bestuurscentrum. De woonbebouwing bestond uit een aaneengesloten bebouwing van eengezinswoningen zonder voortuin. Etagebouw deed zich slechts voor in de utilitaire sector. De voornaamste straten met een zakelijke bestemming waren het Emmaplein, de Saroleastraat, Geleenstraat, Oranje-Nassaustraat, Bongert, Dautzenbergstraat en Akerstraat (deels). Buiten het stadscentrum kenmerkte de woonbebouwing zich door losstaande eenheden in lintstructuur, veelal met voortuinen, dit in verband met mijnschade-risico. De arbeiderscomplexen werden in vorm en omvang meestal bepaald door de omtrekken van het te bebouwen oppervlak, het beschikbare kapitaal, etc. De interne structuur van de nederzettingen kan men omschrijven als bakstenen eengezinswoningbouw met veel groen in de voortuinen, gelegen aan overwegend beklinkerde straten in een rechthoekig patroon. Men hanteerde geen uniforme bouwstijl, ook al omdat vele architecten en diverse woningbouwverenigingen bij de bouw betrokken waren. Kerken en openbare voorzieningen werden vaak opgetrokken in Kunrader steen. Daarmee onderscheidden deze kolonies zich in sterke mate van het stadscentrum.

5.3 Overige gemeenten

Geleen
Gedurende de negentiende en begin twintigste eeuw droeg de gemeente Geleen een uitgesproken plattelandskarakter (27). In 1920 telde het dorp 4478 inwoners. Belangrijke wegen waren niet aanwezig, terwijl aan de uitvoering van openbare werken nog nauwelijks werd gedacht. Als riolering fungeerde de Keutelbeek, die door de straten van het dorp stroomde. Wat de bebouwing betreft kan men een drietal min of meer afzonderlijke kernen onderscheiden te weten Geleen, Lutterade en Krawinkel. Deze kommen beschikten slechts over een enkele in slechte staat verkerende verbindingsweg.
De mijn Maurits bevond zich direkt westelijk van de spoorlijn Beek-Sittard.

In 1914 werd in Geleen het elektriciteitsnet aangelegd. In de oude kern werd het eerst begonnen, waarna in 1917 Krawinkel werd aangesloten en in 1922 Lutterade en een gedeelte van Lindenheuvel. In 1925 werd Neerbeek, in de zuidoostpunt van de gemeente, voorzien, waarna het elektriciteitsnet zich gestadig uitbreidde. In 1926 werd Geleen aangesloten op het waterleidingnet. Vóór die tijd maakten de inwoners gebruik van pompen en putten. Aansluiting op de gasdistributienet geschiedde pas na de tweede wereldoorlog.

Toen in 1920 verondersteld mocht worden dat de gemeente als gevolg van de uitbreiding van de Staatsmijn Maurits snel zou gaan groeien, vatte men het plan op om de onbebouwde ruimte die tussen de drie bestaande kernen gelegen was, geleidelijk aan vol te bouwen. In verband hiermee werd in dit jaar nog opdracht verstrekt aan Ir. J. Cuypers om een uitbreidingsplan te ontwerpen. Dit plan vormt de direkte oorzaak voor de tegenwoordige structuur van de gemeente. Op een centraal gelegen punt werd een marktterrein geprojecteerd met daarop een nieuw gemeentehuis. Aan deze plannen werd op zeer snelle wijze uitvoering gegeven want reeds op 11 november 1922 werd het nieuwe gemeentehuis officieel in gebruik genomen. Vanaf het marktplein werden naar de oude kernen behoorlijke verbindingswegen geprojecteerd, terwijl rondom de markt een nieuwe stadskern werd ontworpen, die geleidelijk tot de reeds bestaande bebouwing zou worden uitgebreid. De meest intensieve bebouwing vond in de eerstvolgende jaren niet plaats in de omgeving van het nieuwe centrum, doch juist in een tot dan toe geheel onbebouwd gebleven gedeelte te weten Lindenheuvel in de noordwesthoek van de gemeente. Dit was het gevolg van twee verschillende oorzaken :
- alle bouwgronden te Lindenheuvel, met een totale oppervlakte van 68 ha. waren eigendom van de gemeente
- de uitbreiding van de mijn eiste de aanbouw van talrijke arbeiderswoningen die niet te ver van de mijn verwijderd mochten liggen.
Tot dit laatste bood het plan van Ir. Cuypers voldoende gelegenheid. Bij de bebouwing van Lindenheuvel is zeer systematisch te werk gegaan. Een en ander leidde ertoe dat wederom een geheel nieuwe bebouwde kern ontstond, die geleidelijk aan is gegroeid tot een concentrisch rond kerk en markt gegroepeerde kom van ongeveer 1650 woningen, die hoofdzakelijk bewoond werd door mijnpersoneel.

Daarnaast ontwikkelde zich in de loop der jaren in het centrum van de gemeente, in de omgeving van het nieuwe gemeentehuis een bebouwing die voor een belangrijk deel bestond uit zakenpanden. Ook kwamen nieuwe verbindingswegen tot stand tussen het centrum en de oude kernen waarlangs over het algemeen druk werd gebouwd. Na vele jaren van voorbereiding kwam in 1938 een definitief uitbreidingsplan in hoofdzaken tot stand. In verband met de oorlogsomstandigheden heeft het tot 1946 geduurd voordat er een uitbreidingsplan in onderdelen tot stand kwam.

De groei van de bevolking was als volgt:

1920	4400 inwoners
1925	6500 inwoners
1930	12000 inwoners
1935	14000 inwoners
1938	15000 inwoners

Particulier initiatief was onvoldoende om de toeneming van woonruimte gelijke tred te doen houden met de uitbreiding van de bevolking. Daarom gingen de Staatsmijnen ertoe over de huisvesting van hun beambten en arbeiders zelf ter hand te nemen, terwijl tal van woningen tot stand kwamen door de zorg van woningbouwverenigingen en bouwmaatschappijen. Vanaf 1920 werden door de Staatsmijnen uitgebreide woningcomplexen aangelegd omvattende een totaal van 543 woningen (ingenieurs-, beambten- en arbeiderswoningen).Deze werden o.a. gebouwd in het Mauritspark, en op het Kluis-en Romanieveld.

Nuth

Het dorp telde in 1850 1193 inwoners. In 1875 was dit aantal gegroeid tot 1250. Rond de eeuwwisseling telde Nuth 1291 inwoners. In 1925 had een flinke groei ingezet, en telde de gemeente 3826 inwoners. In 1940 was aantal toegenomen tot 4414.

Rond 1900 telde Nuth liefst 15 grotere en kleinere woonkernen (28). Vanuit deze gehuchten leidden nauwelijks verharde buurt- en landwegen naar de hoofdkern Kom-Nuth, met parochiekerk, gemeentehuis, school, postkantoor en het station aan de spoorlijn Sittard-Heerlen. Vóór de eerste wereldoorlog was Nuth een typisch landelijke dorpsgemeente aan de rand van het pas ontstane mijngebied. In de twintiger jaren kwam langzaam de groei en wijzigde de bevolkingsstructuur enigszins door de opkomende mijnindustrie. Aan de Bavostraat en de Tiendstraat verrezen de eerste complexen arbeiderswoningen.

Het imposante gezellenhuis, voor ongehuwden en buitenlandse werknemers, aan de Stationsstraat werd in 1920 gebouwd. Later kwamen de woninggroepen "Leeuw' en "Tervoorst" gereed. de bevolking was in het eerste kwart van de twintigste eeuw verdrievoudigd. In 1928 werden 20 woningwetwoningen gebouwd aan de Nieuwstraat. In 1929 werd begonnen met de bouw van de nieuwe kerk in de kern Vaesrade.
In 1930 begon men met de aanleg van het mijnspoor Nuth-Staatsmijn Maurits. Per 1 maart 1932 werd het mijnwerkerstreintje van het emplacement Nuth naar de Staatsmijnen Emma en Hendrik opgeheven. Wegens het wegvallen van deze gemakkelijke vervoersgelegenheid vertrokken vele mijnwerkersgezinnen uit de gemeente Nuth om zich dichter bij de mijnzetel te vestigen. Ook het gezellenhuis, dat plaats bood aan 126 gezellen, ondervond hiervan de funeste gevolgen. Als gevolg van deze ontwikkelingen liep de bevolking de eerste jaren na 1932 terug en kwamen huizen leeg te staan.
In 1933 liep de bevolking terug van 4331 tot 4191 als gevolg van het vertrek van de mijnwerkers uit het gezellenhuis en wegens ontslag van de buitenlanders ten gevolge van de crisis. Het gezellenhuis moest wegens gebrek aan bevolking per 1 januari 1934 worden opgeheven. Op 31 december 1934 stonden 88 woningen in de gemeente leeg. In 1934 kwam de spoorbrug over de spoorlijn van de Nederlandse Spoorwegen en over het mijnspoor gereed. Het gezellenhuis ging in 1935 in eigendom over aan de Zusters van de H. Vincentius a Paulo, die dit dominante gebouw inrichtten tot klooster en bejaardenhuis.

Stein
Het dorp Stein telde in 1855 1548 inwoners, in 1870 waren dit er 1732. In 1900 was dit aantal gestegen tot 2108.
Tot het begin van de twintigste eeuw vormde de landbouw in Stein nog het hoofdmiddel van bestaan, sindsdien is de betekenis van deze bestaansbron snel verminderd (29.). In 1909 bleek 68% van de beroepsbevolking nog een bestaan in de landbouw te vinden. In 1930 was dit nog maar 24%. Nieuwe economische perspectieven openden zich met het opkomen van de mijnindustrie in het begin van deze eeuw. Reeds in 1909 trokken inwoners van Stein naar de mijn Wilhelmina bij Terwinselen (gemeente Landgraaf). Na de eerste wereldoorlog raakte een groot deel van de mannelijke beroepsbevollking bij de mijnen aan het werk, zelfs nog voordat de nieuwe Staatsmijn Maurits in 1926 in gebruik kwam.

In 1926 was 44% van de beroepsbevolking in de mijnindustrie werkzaam. In 1930 was dat 49%. In 1922 werd een direkte verbindingsweg van Stein naar de Staatsmijn Maurits aangelegd. Het aantal inwoners steeg van 2108 in 1900 naar 2659 in 1920. Tussen 1920 en 1935 groeide de bevolking snel tot 4436 zielen. De bevolkingsconcentratie had geheel plaats in de kom van de gemeente. In de buurtschappen bleef het aantal inwoners gelijk.
Rond 1900 verkeerde het wegennet in een zeer primitief stadium. Verharde landwegen verbonden het dorp met Elsloo, Beek, Geleen en Urmond. In 1931 werd de nieuw aangelegde Mauritsweg in zijn gehel voltooid. In 1932 werd een nieuwe verbindingsweg met Elsloo aangelegd. Gaandeweg werd Stein opgenomen in een snel en beter vervoerssysteem met o.a. regelmatige busdiensten met Elsloo, Berg, Urmond, Geleen en Sittard. Vóór de tweede wereldoorlog vertoonde Stein al de aanzetten een belangrijk verkeersknooppunt te worden. De ommekeer kwam vooral sedert de aanleg van het Julianakanaal en de haven. Met de opening van het Julianakanaal in 1935 was een belangrijke waterverbinding tot stand gebracht, waarvan Stein dankbaar heeft geprofiteerd voor de economische ontwikkeling van de gemeente. Het Julianakanaal ging een grote rol spelen bij de overslag van kolen van de Limburgse mijnen. Sinds 1934 werd de haven van Stein gebruikt voor de verscheping van de produkten van de Staatsmijnen Emma, Hendrik en Maurits, en voor het vervoer van de grondstoffen en produkten der nevenbedrijven. Met de aanleg van de haven kwam er nieuwe bedrijvigheid in het oude dorp. In de nabijheid van de haven verrezen bedrijven, winkels en woonhuizen. Ook elders in de gemeente ontstonden nieuwe kernen van bewoning. De uitbreiding van het dorp had echter op zeer onregelmatige wijze plaats, voornamelijk door een lange sliert van lintbebouwing. Langs de wegen naar Beek, Urmond en Lutterade groeiden planloos lange uitlopers van bebouwing, hetgeen de verkeerssituatie niet ten goede kwam. Bovendien heeft de verspreide ligging van de toen gebouwde huizen aan allerlei wegen en stegen een weloverwogen uitbreidingsplan lange tijd in de weg gestaan.
De bouwactiviteit is in deze tijd opvallend groot geweest. In de jaren 1900-1920 kwamen in Stein 93 nieuwe huizen gereed. Op dat moment (1920) bestond de woningvoorraad uit 518 woningen waarvan 393 arbeiderswoningen, 59 woningen voor nering of bedrijf, 49 middenstandswoningen en 11 voor de meer gegoeden.

In de jaren 1920-1930 werden 237 woningen gebouwd, in de jaren 1930-1935 nog eens 135.
De aantrekkelijkheid van Stein als woongemeente was in deze jaren van overgang niet groot. De rommelige bebouwing, het groot aantal oude huizen, het ontbreken van riolering, gas en water, maakten Stein niet tot een ideaal woonoord. Waterleiding werd pas in 1929 aangelegd. In 1923 kwam het gemeentelijk elektriciteitsbedrijf in exploitatie.
De bevolkingsgroei in Stein tussen 1925 en 1935 hing nauw samen met het in exploitatie komen van de Maurits en de aanleg en opening van de haven. Met de bevolkingsgroei, in 1942 telde Stein 5000 inwoners, hadden de gemeentelijke voorzieningen geen gelijke tred gehouden. Het inhalen van de achterstand werd verhinderd door de vele bezuinigings- en crisismaatregelen. Pas in 1937 kwam het ontworpen rioleringsplan gereed. Een uitbreidingsplan legde de basis voor het stichten van een nieuwe parochie te weten Kerensheide. De wegen werden verbeterd, bestraat en verbreed en nieuwe toegangswegen tot de gemeente kwamen tot stand. Vooral na de tweede wereldoorlog heeft Stein een dynamische ontwikkeling doorgemaakt.

De kernen Urmond en Elsloo waren oude schippersplaatsen op de oostelijke Maasoever, die met hun stedelijk aandoende bebouwing de sfeer uit hun bloeitijd in de 17e en 18e eeuw bewaard hebben. In beide kernen vond tussen 1870 en 1940 enige verdichting plaats in de aanwezige lintbebouwing. In de kern Elsloo ontwikkelde het bebouwingslint zich steeds meer in de richting van de spoorlijn Maastricht-Sittard.

Landgraaf

Tot de huidige gemeente Landgraaf behoort o.a. de kern Schaesberg.
In de loop van de 19e eeuw was en bleef Schaesberg een boerendorp (30). Uit kaartmateriaal blijkt dat er tussen 1810 en 1866 wat de bebouwing betreft weinig veranderd was. Het aantal inwoners bedroeg rond 1860 1193. Eind 19e eeuw was de bevolking nog steeds op de landbouw aangewezen. Na 1900 begon de bevolking in snel tempo te groeien:

1900	1462
1910	3009
1920	6238
1930	8320

De eerste kennismaking van Schaesberg met de nieuwe tijd, de tijd van de mijnindustrie,

dateert van de aanleg van de spoorlijn Sittard-Herzogenrath in 1896. In ditzelfde jaar werd de spoorlijn opengesteld voor personenvervoer in geregelde dienst. Door de spoorlijn kwam ook de mijnindustrie steeds dichter bij Schaesberg. De spoorweg langs Schaesberg werd uit mijnbouwkundig oogpunt aangelegd. Op naam van de bouwer van de spoorlijn, Sarolea, werd in 1853 de mijnbouwconcessie Oranje Nassau verleend. Daarin was de al gegeven concessie Carl opgenomen. Deze concessie is als de mijn Oranje Nassau II gelegen op Schaesbergs grondgebied ontgonnen. Met de schachtaanleg werd in 1898 een begin gemaakt. In 1906 begon de eigenlijke steenkoolproduktie. De beide mijnen op Schaesbergs grondgebied de Wilhelmina en de O.N. II hebben een belangrijke stempel op de ontwikkeling van Schaesberg gedrukt. De opkomst van de mijnindustrie overspoelde de autochtone bevolking met honderden arbeidskrachten van elders. De mijnen zorgden voor huisvesting door de bouw van hele woonwijken. Tussen 1906 en 1913 verrees in Schaesberg de wijk Leenhof met 180 woningen. Tussen 1913 en 1915 ontstond de 160 woningen tellende kolonie achter de dekenale kerk. Door de gemeente Schaesberg werd in de twintiger jaren het oude gedeelte van de wijk Kakert gebouwd. In de bouw van woningen door de mijnen was toen een stagnatie opgetreden; het ging niet goed met de mijnen. Na een periode van razende groei brak voor de mijnindustrie meer dan een decennium van crisis aan. Aan het einde van de dertiger jaren bracht 1937 een economische ommekeer en een recordproduktie steenkolen. Al spoedig brak de tweede wereldoorlog deze opleving af.

Kerkrade

Kerkrade omvat thans de voormalige gemeenten Kerkrade en Eijgelshoven.

Rond 1866 bestond de kern Kerkrade uit niet meer dan enige bebouwing langs de verharde weg naar Herzogenrath (Duitsland), op de rechteroever van de Molenbeek. De twee andere kernen Chèvremont en Bleijerheide waren nog geringer in omvang. Het inwonertal bedroeg ongeveer 4800.

De ontwikkeling van Kerkrade werd sterk beinvloed door de opkomst van de mijnbouw in Limburg en de laatste decennia van de 19e eeuw. Rond 1900 was een groot deel van de beroepsbevolking van Kerkrade werkzaam in de mijnen (31). In 1899 was dit aantal 1377, dit was 51,4% van de mannelijke beroepsbevolking. Een groot deel was werkzaam in de Domaniale Mijn,

hieruit werden al eeuwenlang kolen gewonnen echter omstreeks 1900 was deze mijn tot nieuwe bloei gekomen.
Handel, verkeer en overige beroepen waren nog van zeer bescheiden betekenis en het is vrijwel uitsluitend aan de mijnbouw te danken dat Kerkrade in die periode tot de volkrijkste gemeenten van Limburg kon worden gerekend. Het aantal inwoners was voor die tijd vrij hoog. Kerkrade telde in 1899 ruim 9000 inwoners. Heerlen was toen niet meer dan een agrarisch dorp van ca. 6000 inwoners. Toch heeft het vrij hoge inwonertal van Kerkrade er niet toe geleid dat deze plaats een centrumfunktie ging vervullen voor de gehele streek. Dit was een gevolg van zijn ongunstige geografische ligging en de nabijheid van de stad Aken (Duitsland). In centrumgemeenten als bijv. Sittard en Roermond stak de betekenis van handel en verkeer ver uit boven die van Kerkrade.
Samengevat moeten we het beeld van Kerkrade in 1900 als volgt zien : een typische mijngemeente met een eenzijdige structuur en een zwakke ontwikkeling van de centrale functie. De betekenis van de mijnindustrie nam intussen nog toe, toen in 1902 de mijn Willem Sophia als zelfstandige mijnzetel in gebruik werd genomen. Op enkele honderden meters over de (voormalige) gemeentegrens werd in 1905 de mijn Laura te Eijgelshoven in gebruik genomen. Een jaar later in 1906 volgde de Staatsmijn Wilhelmina in Terwinselen. Met het tot stand komen van deze mijnzetels begint dan tevens voor Kerkrade de grote bloei en expansie goed op gang te komen. We zien een belangrijke vestiging van binnen- en buitenlandse arbeidskrachten. De bevolking nam met sprongen toe. In 1910 was het aantal inwoners gestegen tot 17.000. In 1914 ruim 22.000. Voor de huisvesting van de mijnwerkers en hun gezinnen werden diverse nieuwe woonwijken gebouwd. De bevolkingsgroei hield aan tot het jaar 1930 toen Kerkrade inmiddels bijna 37.000 inwoners telde. In dat jaar was 63,5 % van de mannelijke beroepsbevolking werkzaam in de mijnindustrie.

Het kaartbeeld van 1935 toont een uitgebreid net van verharde wegen met hierlangs lintbebouwing. De Domaniale Mijn en het mijnspoor naar Spekholzerheide delen de gemeente in een noordelijk- en een zuidelijk stuk.

Eijgelshoven
Rond 1866 was Eijgelshoven een kleine nederzetting rond de kruising van enkele onverharde wegen,

en doorsneden door de Strijthagense Beek. De gemeente telde 525 inwoners. In 1885 was het aantal inwoners gedaald tot 484 (32). In 1900 met de vestiging van de mijn Laura begon een sterkere aangroei van de bevolking. In 1905 793 inwoners en in 1915 2082. Er ontstond een groeiend gebrek aan woningen. In 1912 werd de woninbouwvereniging "Eijgelshoven" opgericht. Haar bouwplannen werden echter gedwarsboomd door de eerste wereldoorlog. De woningbouwvereniging "Steunt Elkander" werd in 1917 opgericht, deze zou wel praktisch resultaat opleveren. Binnen enkele jaren werden een zestigtal arbeiderswoningen gebouwd.
De bevolkingsaanwas heeft ook vanaf 1920 gestaag aangehouden. Door de mijnindustrie, vooral met de bouw van de mijn Julia, kwamen vele buitenlandse arbeidskrachten zich vestigen in Eijgelshoven.
In 1930 bedroeg het aantal inwoners 3922. Door de geringe toename van de volkshuisvesting bleven vele mijnwerkers elders wonen. Rond 1931 had woningvereniging "Steunt Elkander" in Eijgelshoven ruim 250 woningen gebouwd. De particuliere woningbouw nam inmiddels ook flink toe. Kaartmateriaal rond 1935 vervaardigd toont de bebouwing van Eijgelshoven ingeklemd tussen twee mijnsporen en de voormalige gemeentegrens met Kerkrade. Langs een netwerk van verharde wegen bevindt zich lintbebouwing. Op enkele plaatsen is sprake van aaneengesloten bebouwing met name in het noordelijk deel van deze kern.

Beek
Rond 1860 was de bebouwing in de gemeente Beek van beperkte omvang. De kern Beek bestond uit enige lintbebouwing nabij de verharde weg Maastricht-Sittard. De overige kernen waren van nog geringere omvang t.w. Neerbeek in de noordoostpunt; Groot- en Klein Genhout, Kelmont en Geverik in het zuidelijk deel en Spaubeek in de noordoosthoek. Kaartmateriaal rond 1935 vervaardigd toont aan dat er met name in de kern Beek een duidelijke verdichting van de bebouwing had plaatsgevonden. De kern Beek beschikte over twee RK kerken, een school en een zuivelfabriek. In de overige kernen was de groei van zeer bescheiden omvang.

Schinnen
De huidige gemeente Schinnen bestond rond 1850 o.a. uit de kernen Schinnen, Amstenrade en Oirsbeek.

De kernen Schinnen en Oirsbeek bestonden beide uit lintbebouwing rond een kruising van enkele verharde wegen nabij kasteel Amstenrade. Rond 1940 was in alle drie kernen enige verdichting opgetreden in de bebouwing. De bebouwingslinten van Amstenrade en Oirsbeek kwamen steeds dichter bijelkaar.

Simpelveld
Rond 1850 bestond de kern Simpelveld uit enige bebouwing aan weerszijden van de Eijserbeek. De kern Bocholtz was voor het grootste gedeelte gelegen op de zuidelijke oever van dezelfde Eijserbeek en was eveneens van bescheiden omvang.
Rond 1935 was de kern Simpelveld fors gegroeid. Door de aanleg van de spoorlijn Maastricht-Aken; het mijnspoor Simpelveld-Kerkrade en een forse uitbreiding van het verharde wegennet beschikte de gemeente thans over goede verbindingen met de overige mijnstreek. Mede hierdoor was de kern Simpelveld flink gegroeid.

5.4 Verspreide bebouwing

In de mijnstreek was het grootgrondbezit vrij algemeen. Voor de bewoning betekende dit meestal dat deze bestond uit verspreide bebouwing. Dit was echter vooral afhankelijk van de aanwezig van water. De nederzettingen ontstonden derhalve vaak in de beekdalen of op de plateauxs in de nabijheid van waterlopen. Kaartmateriaal van de mijnstreek in de negentiende eeuw toont een grote hoeveelheid verspreide bebouwing met uitzondering van de Brunsummerheide die vanwege de onvruchtbare bodem onbewoond was.

6. Conclusies

Beek

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Beek afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen.

Tijdens de inventarisatie zijn 188 registratieformulieren gebruikt, waarop vaak meer dan één object is beschreven. Een aantal woningen maakt bijvoorbeeld deel uit van woningcomplexen.
In de gemeente Beek heeft de bebouwingstoename in de periode 1850-1940 hoofdzakelijk plaatsgevonden in de vorm van een verdichting van de in 1850 reeds aanwezige structuren. Daarnaast heeft in beperkte mate een bebouwingstoename in aansluiting op deze structuren plaatsgevonden.

Complexen

Op het grondgebied van de gemeente Beek bevindt zich een villaparkje, het Prof. Spronckpark 4-14, 3-13, dat de belangrijkste bebouwingsuitbreiding buiten de oude structuren vormt. Het parkje werd aangelegd en bebouwd naar een ontwerp van architect N. Ramakers uit Sittard. Identieke woningen en vergelijkbare structuren werden door diezelfde architect ook in Sittard (Julianaplein e.o.) en Geleen gerealiseerd. De oorspronkelijke uitleg van het parkje te Beek is helaas verloren gegaan. De bebouwing bestaat uit zes blokken van twee woningen, die in een cirkel rond het centrale parkje werden gesitueerd.
Een tweede complexje werd in 1919-20 door architect Jos. Th. Cuypers van Technisch Bureau Ons Limburg aan de Nieuwstraat/Dr. Poelsstraat gerealiseerd. Opdrachtgever was de Woningvereniging "Beek", die hiermee haar eerste 20 woningen realiseerde. De woningen werden ondergebracht in twee blokken van acht woningen en twee blokken met elk twee woningen. Daar kwam in 1930-31 een woninggroepje aan de Burg. Lemmensstraat, de Trecpoelstraat en de Stasstraat bij. Architect van de 32 woningen was F.W. de Rooij, eveneens van Technisch Bureau Ons Limburg. De panden werden verdeeld over blokken met ten hoogste vier woningen.

Objecten

Behalve over een aantal complexen beschikt Beek ook over een aantal objecten die de aandacht verdienen. Ter illustratie een alfabetisch overzicht: aan de Aldenhofstraat 102 te Neerbeek staat een fraai vrijstaand woonhuis dat omstreeks 1935 werd gebouwd.

Architect H.A.L. Erkens, gevestigd te Beek, leverde in 1937 het ontwerp voor het vrijstaande landhuis op nr. 88. Van groot belang in deze straat is de R.K. Kerk en pastorie van de Callistus-parochie uit 1933. De architect, A.J. Kropholler te Wassenaar, is verantwoordelijk voor beide bouwwerken die gesitueerd zijn aan de Aldenhofstraat 47,49.
Bongerd 4 te Spaubeek is het adres van de St.Laurentiuskerk uit 1924-26 van architect J. Schoen-maekers uit Sittard. Aan de Bourgognestraat 79 te Beek werd in 1850 een voornaam landhuis in traditioneel-ambachtelijke stijl gebouwd, inclusief een tweetal koetshuizen. Op nr. 13a bevindt zich een groot vrijstaand woonhuis uit 1934. Het werd gebouwd in opdracht van dhr. Sproncken naar een ontwerp van Aug. Lemmens. Daarnaast, op nr. 13, staat een vrijstaand monumentaal pand dat neo-classicistische stijlelementen vertoont. Thans is het pand in gebruik als kantoor.
Aan de Brugstraat 1 staat het woonhuis-winkelpand, genaamd "Meubelen Klinkers". Het werd gebouwd in het begin van de twintigste eeuw en daarna herhaaldelijk aan de wisselende eisen van de bedrijfsvoering aangepast. In Neerbeek, aan de Fattenbergstraat 37 om precies te zijn, staat een gesloten hoeve uit 1914. Opdrachtgever was dhr. H. Wouters, de architect Louis Vroemen te Beek. Vanwege de situering op een straathoek heeft dit pand een beeldbepalende waarde.
Hobbelrade 68 te Spaubeek is het woonhuis dat in 1932 door architect L. Maes ontworpen werd voor dhr. August Bougie.
Aan de Burg. Janssenstraat te Beek heeft een belangrijk deel van de bebouwingsuitbreiding in de periode 1850-1940 plaatsgevonden. Daarbinnen onderscheiden zich een aantal bouwwerken. Op de eerste plaats de Martinuskerk van architect L. von Fisenne uit 1888. Deze kerk onderging in 1907 een uitbreiding 1907 een uitbreiding naar ontwerp van Jos. Cuypers en Jan Stuyt. Dit katholieke godshuis geniet reeks rijksbescherming. Bij de kerk bevinden zich een aantal fraaie grafmonumenten. Het familiegraf Corten uit 1876, opgetrokken in neo-gothische trant, is de belangrijkste vertegenwoordiger van de grafmonumenten uit de onderhavige onderzoeksperiode. Op nr. 48 staat een opmerkelijke gesloten hoeve, die volgens de poortsluitsteen gebouwd werd in 1902. Bij de nummers 55,57 hoort een dubbel vrijstaand herenhuis uit 1907 dat nog in gave toestand verkeert.
Aan de Julianastraat verdienen de nrs. 7 en 9 aandacht. In het eerste geval gaat het om een hoeve uit 1923 met centraal geplaatst woonhuis, geflankeerd door stallen op een U-vormige plattegrond. Dhr. Gelissen was de opdrachtgever, Louis Vroemen de architect van dit bouwwerk.
Het woonhuis nr. 9 werd in 1933 gebouwd voor dhr. Sangers, naar ontwerp van Aug. Lemmens te Beek.

Rijksbeschermd is het eenbeukige, neo-gothische kerkje uit 1861 aan de Kapelstraat 14 te Geverik. Eenenzeventig jaar jonger is de Hoeve Zonneveld aan de Kapelstraat 76 te Kelmond. Dit agrarisch bedrijf werd in 1932 gebouwd als woonhuis-modelboerderij in opdracht van M.A. Schols te Kelmond. Het is een boerderij die veel overeenkomsten vertoont met het Friese kop-hals-romp-type en is derhalve een zeldzaam verschijnsel in Limburg. Oorlogsschade dwong de eigenaar om de voorgevel in 1945 door architect Stephan Dings geheel te laten vernieuwen.
Een andere neo-gothische kapel (1903) is te vinden op het kruispunt van de Kelmonderstraat/Eerdshaag te Kelmond. Dit bouwwerk is fraai gesitueerd en heeft derhalve een dominante positie in het heuvelachtige landschap.
Aan de Kleingenhouterstraat 40,42 in Klein Genhout werd in 1916 Huize Nieuwenhof gebouwd, door een onbekende architect uit Spaubeek. Ondanks een woningsplitsing in 1961 verkeert het geheel nog in een gave staat en heeft niets van zijn monumentale uitstraling verloren.
Vanaf de eeuwwisseling manifesteerde de Maastrichterlaan zich als een aantrekkelijk woongebied voor de notabelen van Beek. Hier bevindt zich dan ook een concentratie van diverse fraaie woonhuizen, die in grote meerderheid door de ter plekke woonachtige architect Stephan Dings getekend zijn. Maastrichterlaan 102 is de vrijstaande villa die architect Stephan Dings in 1923 voor dhr. Schepens ontwierp. Waarschijnlijk iets jonger is de dubbele villa 108, 110. Het bouwvergunningenarchief bevat helaas geen informatie over het precieze bouwjaar, de architect en de opdrachtgever.
Zeer dominant aanwezig is het in de trant van de Amsterdamse School gebouwde voormalige Franciscanessen-klooster uit 1933, Maastrichterlaan 30. Ook dit gebouw is een ontwerp van Stephan Dings en wordt thans gebruikt als bejaardentehuis. Aan de achtergevel is het tehuis van grote aanbouwen voorzien.
Twaalf jaar eerder tekende Dings de vrijstaande villa aan de Maastrichterlaan 39 voor dhr. Boonen, in 1929 de vrijstaande villa van sigarenfabrikant Garé (nr. 41), in 1921 een vrijstaande dubbele villa waarin hijzelf zijn intrek nam. Slechts het rechterpand (nr. 47) is de inventarisatie opgenomen. Op nr. 51 staat de villa van dhr. Specken die Dings in 1926 ontwierp.
Binnen dit lineair gestructureerde villagebied neemt de mergelvilla van industriëel Constant Hennekens op nr. 45 een bijzondere plaats in. Het pand, dat momenteel (febr. 1993) gerenoveerd wordt, komt uit het oeuvre van architect J. Bemelmans te Meerssen.
Eveneens recent gerenoveerd is de gesloten hoeve aan de Neerbeekerstraat 60 te Neerbeek.

Dit agrarische bedrijf werd in 1937 voor dhr. J.G. Penners getekend door architect L. Maes te Spaubeek. Architect G.S.A. Geelen te Sittard maakte de berekeningen voor de betonconstructie.
Oude Kerk 8 te Spaubeek is het toepasselijke adres van de neo-gothische kapel uit 1865 die inmiddels al rijksbeschermd is.
De Prins Mauritslaan te Beek onderging in de onderhavige onderzoeksperiode eveneens een aanzienlijke bebouwingsuitbreiding en verdichting. Café Metropole op nr. 12 maakt hiervan deel uit. De architectuur van dit horecapand vertoont expressionistische invloeden, hetgeen wijst op een realisatie rond 1925. Opmerkelijk is het molenaarshuis van de reeds in 1985 gesloopte molen van de familie Lemmens uit 1857. Het woonhuis werd in 1855 gebouwd en heeft thans het huisnummer 68. Het bedrijfspand van de huidige automatenhandel Sproncken (nr. 74) is uit sociaal-economisch oogpunt van groot belang voor de gemeente Beek. Als voormalige sigarenfabriek is het een belangrijk specimen van een in Beek traditioneel sterk vertegenwoordigde bedrijfstak.
De bebouwing van het Prof. Spronckpark werd in 1930 (nrs. 1,2) en 1932 (nrs. 15,16) gecompleteerd door twee maal twee halfvrijstaande herenhuizen, waarvoor wederom Stephan Dings het ontwerp leverde. Een bouwwerk van heel andere aard staat aan de Proosdijstraat, tegenover nr. 19. Het gaat om een trafohuisje uit 1934, voorzien van een steil Hollands zadeldak, een type dat m.u.v. het trafohuisje achter het gemeentehuis aan de Raadhuisstraat in Limburg geen frequent verschijnsel is.
Aan de Raadhuisstraat bevinden zich nog meer panden van belang. Op nr. 15 werd in 1912 een woning voor onderwijzer H. Ummels gebouwd door het Duits-Nederlandse architectenkoppel Bücher en van Kan, destijds gevestigd te Düsseldorf. Van Kan geniet enige faam en bekendheid, o.a. als voormalig gemeente-architect van Heerlen. Het in gemoderniseerde vorm bewaard gebleven huis wordt thans bewoond door de burgemeester van de gemeente Beek. Huisnummer 5 behoort thans bij het gemeentehuis, maar werd omstreeks 1900 gebouwd als postkantoor. Datzelfde geldt voor de voormalige ambtswoning op nr. 9, die op het eind van de negentiende eeuw in neo-classicistische stijl gebouwd werd.
Ook Neerbeek is een kapel rijk, gelegen op de hoek van de Spaubeekerstraat/Fattenbergstraat. Het is een in duurzame materialen opgetrokken bouwwerkje uit 1918. Aan diezelfde Spaubeekerstraat staat op nr. 27 een gesloten hoeve, in 1899 gebouwd voor J.H.L. Vroemen, die een grote beeldbepalende waarde heeft. Datzelfde geldt evenzeer voor de gesloten hoeve aan de Spaubeekerstraat 8. Dit fraaie bouwwerk dateert uit 1865.

Van geheel andere orde, maar ook van groot belang is de Hubertuskerk uit 1933 aan de St. Hubertusstraat 59 te Groot Genhout. Dit gebedshuis is een zeer fraai specimen van de door A.J.N. Boosten uit Maastricht gebouwde kerken, die zich allen in meer of mindere mate kenmerken door de toepassing van geometrische bouwvolume's. Het interieur heeft een grote kunsthistorische waarde: de plafondschil-deringen werden vervaardigd door Charles Eijck, het glas in lood door Joep Nicolas en Henri Jonas, het beeldhouwwerk door Charles Vos. De bijbehorende pastorie op nr. 61 werd in hetzelfde jaar ontworpen door architect Stephan Dings.
Daartegenover, op nr. 70, werd in diezelfde periode de basisschool St.Hubertus gebouwd.
Aan de Stationsstraat te Beek tenslotte bevinden zich een aantal belangwekkende objecten, waaronder het oudere, vrijstaande woonhuis op nr. 124, het voormalige warenhuisfiliaal van Visschers uit 1907 op nr. 132 en het fraaie vrijstaande herenhuis op nr. 26 van architect H. Erkens te Beek, uit 1933.

Bouwstijlen en architecten

In de gemeente Beek heeft zich een in Limburg gangbaar verschijnsel voorgedaan: de bebouwingsuitbreiding in de periode 1850-1940 heeft grotendeels traditionele architectuur opgeleverd. De neo-stijlen of invloeden daarvan zijn in het te Beek geïnventariseerde bestaand slechts sporadisch vertegenwoordigd. Daarnaast komen elementen van eclecticisme, expressionisme en Amsterdamse School in bescheiden mate voor.

Het bouwvergunningenonderzoek heeft het mogelijk gemaakt om van een respectabel aantal objecten de verantwoordelijke architect te traceren. Het grootst aantal bouwvergunningen staat op naam van de in Beek woonachtige Stephan Dings: 16 in totaal. De inventarisatie in diverse andere Limburgse gemeenten heeft uitgewezen dat zijn werk vaak van meer dan locaal of regionaal belang is. Hij wordt op de voet gevolgd door L. Maes, achtereenvolgens gevestigd te Lutterade en Spaubeek, met dertien vermeldingen. De naam van Aug. Lemmens is aan tien geïnventariseerde bouwwerken verbonden. Hij woonde te Beek. Datzelfde geldt voor H.A.L. Erkens, waarvan acht ontwerpen aan het MIP-bestand zijn toegevoegd. Bij vijf architecten is dat tweemaal gebeurd: A.J. Kropholler te Wassenaar, H.H.A. Lemmens te Beek, Louis Vroemen te Beek, H.H. Schols te Geleen en Jos. Cuypers uit Roermond.
Van de volgende architecten is één ontwerp in de inventarisatie opgenomen: Jos. Zander te Nuth, H. Janssen te Elsloo, A. Knipschild van Technisch Bureau Ons Limburg, J. Schoenmaekers uit Sittard,

L. von Fisenne, Jan Stuyt te Amsterdam, Bücher & van Kan te Düsseldorf, M. Notten uit Geverik, Jos. Philips te Geleen, F.W. de Rooij van Technisch Bureau Ons Limburg, Willems, J. Bemelmans te Meerssen, P. Albert uit Beek, H. Proosten, P. Daelmans te Geleen, G. Pijls uit Schinnen, W. Stolberg uit Beek, N. Ramakers uit Sittard, Alphons Boosten uit Maastricht en H. Claats te Geleen.

Brunssum

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Brunssum afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen.

Tijdens de inventarisatie zijn 141 formulieren gebruikt, waarop vaak meer dan één objects is beschreven. Een aanzienlijk aantal objecten maakt namelijk deel uit van woninggroepen en complexen.
Behalve een verdichting van de in 1850 reeds aanwezige structuren heeft er in Brunssum tussen 1850 en 1940 onder invloed van de mijnindustrialisatie een grootschalige uitbreiding buiten de oude structuren plaatsgevonden.
De kwaliteit van enkele woninggroepen cq. stedebouwkundige structuren is momenteel nog van dien aard, dat zij de kwalificatie "bijzonder gebied" verdienen. Een kaart waarop deze gebieden zijn aangeduid treft U in de bijlagen van de gemeentebeschrijving aan. Gezien de specifieke aard van de ontwikkeling die de gemeente tussen 1850 en 1940 heeft doorgemaakt, is het van belang deze globaal weer te geven in een stedebouwkundige typologie (zie bijlage).

Bijzondere gebieden

Bijzondere gebieden Treebeek/Haansberg

Algemene karakteristiek

Grootschalige, planmatig aangelegde sociale woningbouw uit de periode 1912-1927. Architectuur en stedebouwkundig plan kwamen voor rekening van het Bouwbureau der Staatsmijnen. Enkele ontwerpen zijn medeondertekend door de architect Jos. Seelen sr., te Heerlen.
De bijna 700 opzichters-, beambte- en mijnwerkerswoningen van dit bijzondere gebied waren onmiddelijk ten noorden van het bedrijfsterrein van de Staatsmijn Emma gesitueerd en strekten zich uit tot bij de toegangspoort van de Staatsmijn Hendrik.

Een gedeelte van de kolonie, m.n. het gedeelte te Treebeek, is in verschillende fasen gesloopt. Het stedebouwkundig plan en de resterende objecten rechtvaardigen de kwalificatie "bijzonder gebied". Het betreft een langgerekte bebouwingsstructuur die zich uitstrekt tussen de Akerstraat aan de westzijde tot op het Bodemplein aan de oostzijde.

In Treebeek gaat het om de volgende adressen:
- Koolweg 9, 2-30;
- Spoorstraat 3-30 even/oneven;
- Sterrenstraat 1-39, 2-20;
- Engerstraat 1-47, 2-44;
- Maanstraat 1-7, 13-19, 2-12, 20;
- Pleinstraat 1-15, 2-20;
- Uranusstraat 1-17, 2-20;
- Treebeekstraat 7-9, 23-45, 59-83, 97-115, 129-131, 141-193, 12-26, 36-58, 80-82, 120-174;
- Engerplein 7-16 even/oneven;
- Ringstraat 7-11, 2-28;
- Wenckebachstraat 7-9;
- Schildstraat 42-44;
- Akerstraat Noord 53-55.

Tot Haansberg behoren de woningen aan de Dr. A. Kuyperstraat, Dr. Schaepmanstraat, Spoordwarsstraat, Haansberg, Grefkensstraat, Tollisstraat, Bodemstraat en Bodemplein.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Treebeek en Haansberg beschikken over een ruimtelijk concept van hoge kwaliteit. Het gaat om een woongebied met openbare voorzieningen, waarin diverse hiërarchische geledingen van het personeelsbestand van de Staatsmijnen vertegenwoordigd zijn. Het gebied bevindt zich aan de noordzijde van de Emmaweg - Karel Doormanstraat - Bodemplein en ligt precies tussen beide oude mijnterreinen. Het hele gebied kan beschouwd worden als een tuindorp: laagbouw woonhuizen met voor- en achtertuinen, in vaak grillig vormgegeven straten.
Treebeek en Haansberg zijn niet op de laatste plaats van belang vanwege hun inrichting en voorzieningen. In beide groepen waren de woningen van het hogere mijnpersoneel het dichtst bij de mijn gesitueerd, het woongebied daar tussenin werd gereserveerd voor de mijnwerkerswoningen. De opzichterswoningen aan de Treebeekstraat 12-14 (type B-840), 16-22 (type B-813), 24-26 (B-840), de hoofdopzich-terswoningen aan de Akerstraat Noord 53-55 en de beambtenwoningen van Haansberg aan het Bodemplein 8-26, 11-29 illustreren dat.
Treebeek heeft een centraal plein, dat in architectonisch oogpunt door later ingevulde hoogbouw zwaar aan gaafheid heeft ingeboet.

De structuur is niettemin herkenbaar gebleven. Rond dit Treebeekplein werden belangrijke openbare voorzieningen gesitueerd: de R.K.-kerk van St.Barbara met pastorie (1920) van architect A. Kropholler aan de Schildstraat 42-44, de Gereformeerde Basisschool aan de Koolweg 9 (1933), het befaamde Beambtencasino (thans officiersclub van de Afcent (1919-20, Bouwbureau Staatsmijnen). Daarbuiten werden in de jaren dertig aan de Maanstraat op nr. 12 de school van de 'Vereniging tot Stichting en Instandhouding van Protestantse Industrie en Huishoudscholen' (architect K. van der Bom) gebouwd, op de nrs. 13-15 een badgebouw en op nr. 20 het huidige Hervormd Jeugdhuis met GAK-kantoor. Haansberg had winkelvoor-zieningen op het Bodemplein 1-9, 2-6.
Treebeek en Haansberg kenmerken zich door een rijk gevarieerde, traditionele architectuur van degelijke kwaliteit. Vooral de woningen van het hogere mijnpersoneel, de arbeiderswoningen uit de vroegste periode en de openbare voorzieningen verdienen de aandacht.
Treebeek en Haansberg zijn van betekenis vanwege hun specifieke vorm voor een specifieke functionele ontwikkeling: woninggroepen voor het personeel van de Staatsmijnen (met diverse hiërarchische geledingen), grotendeels ontworpen door het Bouwbureau van de Staatsmijnen, op basis van de tuinstadgedachte.

Bijzondere historische betekenis

Treebeek en Haansberg geven door structuur, bestemming én verschijningsvorm uiting aan de specifieke cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling van de Limburgse mijnstreek in de eerste helft van de twintigste eeuw. Samen met de wijk Molenberg te Heerlen en Lauradorp te Landgraaf behoren zij tot de grootste mijnwerkerswoongebieden van de Limburgse mijnstreek.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Treebeek en Haansberg zijn belangrijke samenstellende delen van het zeer uitgebreide mijnwerkerswoongebied dat in Brunssum destijds voor een explosieve bebouwingsgroei zorgde. Aan de zuidzijde van het Bodemplein, precies tussen Staatsmijn Emma en Hendrik in bevinden zich de woninggroepen Langeberg en Venweg, onmiddelijk ten noorden van de Hendrik Schuttersveld en De Egge. De cirkel rondom het oude Brunssumse centrum werd gesloten door de woninggroepen Rozengaard, 't Heufke en Leeuwstuk. De ruimtelijke relatie tussen werk- en woongebied van de voormalige mijnwerkers is ook in Brunssum ongemeen sterk te noemen.

Treebeek en Haansberg vormen een zeer markante ruimtelijke en functionele dominant in een nog groter voormalig woon- en werkgebied voor mijnwerkers.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van Treebeek is voor wat de stedebouwkundige structuur betreft bewaard gebleven. De inrichting van het gebied heeft het nodige te lijden gehad vanwege de nieuwe invulling van het centrale Treebeekplein met hoogbouw. De nieuwe provinciale weg die op de Emmaweg aansluit heeft voor een duidelijke afscheiding binnen het woongebied van Haansberg gezorgd, hetgeen een verstoring van de oude structuur impliceert. De bebouwing van Haansberg is echter in redelijke mate gaaf gebleven, waarbij zich met name de bebouwing rond het Bodemplein in positieve zin onderscheidt.
Woninggroepen voor mijnpersoneel zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien is de waarde van mijnwerkerswoongebieden vele malen groter.

Bijzonder gebied De Egge

Algemene karakteristiek

De Egge is een mijnwerkerskolonie met een zeer typisch stedebouwkundig plan waarin 240 woningen werden gerealiseerd. Architect Jan Stuyt van Technisch Bureau Ons Limburg tekende De Egge in 1920 in opdracht van de Woningvereniging Brunssum.
Thans betreft het de volgende adressen: Eggelaan 4-46, 7-47; Steenbergstraat 1-35 oneven; Molenstraat 43-95 oneven; Voorstraat 1-39, 2-30; Oranjestraat 25-57, 26-58; Hofpoelstraat 1-23, 2-24; Bongardstraat 4-44 even; Prins Hendriklaan 67-73, 81-119, 123-133 oneven.
De Egge maakt deel uit van het woongebied ten noorden van de voormalige Staatsmijn Hendrik (samen met Schuttersveld) en wordt aan de westzijde door de Prins Hendriklaan begrensd en aan de oostzijde door de Brunssummerheide.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De Egge is een woongroep met een tuindorp-achtige aanleg bestaande uit twee carré's, geaccentueerd door het pleintje op het raakpunt van beiden en door binnenhofjes. Het zuidelijke carré wordt doorsneden door de Voorstraat.
De Egge is van betekenis vanwege haar inrichting en verkaveling. Vooral het centrale pleintje, de binnenhofjes en de resterende brandgangen met toegangsboog geven deze woninggroep een eigen karakter. De architectuur is traditioneel, maar rijk gevarieerd en een fraai voorbeeld voor het oeuvre van architect Jan Stuyt.
De Egge is een van de mooiste woninggroepen voor mijnarbeiders, gerealiseerd door een woningbouwvereniging, die duidelijk uiting geeft aan de tuinstadgedachte: laagbouw met voor- en achtertuinen in een gevarieerd en met groen ingevuld stedebouwkundig patroon.

Bijzondere historische betekenis

De Egge geeft door structuur, bestemming en verschijningsvorm uiting aan de specifieke cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling van de Limburgse mijnstreek in het interbellum.
De Egge maakt deel uit van een groot woongebied voor mijnpersoneel in de directe omgeving van de Staatsmijnen Emma en Hendrik.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

De Egge maakt deel uit van de enorme bebouwingsuitbreiding die de mijnindustrialisatie op het grondgebied van Brunssum teweeg bracht. Woon- en werkplek werden op een korte afstand van elkaar gesitueerd. De ruimtelijke relatie tussen mijn en mijnwerkerskolonie is na het sluiten én slopen van de mijninstallaties minder evident geworden.
De Egge heeft een markante plaats in het bebouwingsbeeld van Brunssum en vormt daardoor ruimtelijk én functioneel een duidelijk afgebakende eenheid in een groter geheel.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van voornoemde kwaliteiten is nog in hoge mate aanwezig. Bij de renovatie in 1973-75 zijn hier en daar enkele woningen gesloopt om de toegang tot de binnenterreinen te verbreden.
Woninggroepen voor mijnwerkers zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien is de waarde van mijnkolonies vele malen groter.

Bijzonder gebied Schuttersveld

Algemene karakteristiek

Schuttersveld is een mijnwerkerskolonie met een eenvoudig stedebouwkundig plan waarin zich thans nog 396 woningen bevinden. Het bouwbureau van de Staatsmijnen tekende Schuttersveld tussen 1918-1921 voor de mijnwerkers van de Staatsmijn Hendrik. Hierbij werd ook in een winkelfunctie voorzien.
Het betreft de volgende adressen: Schutterstraat 1-59, 2-66; Brunahildestraat 1-101, 2-78; Vijverstraat 1-71, 2-100; Parkstraat 1-63, 2-62; Heidestraat 17-63; Kempstraat 1-59, 2-54; Rimburgerweg 1-13 oneven; Schuttekampweg 1-31.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Schuttersveld is een aanzienlijke woninggroep, die aan de noordzijde aansluit op het voormalige bedrijfsterrein van de Staatsmijn Hendrik, aan de oostzijde begrensd wordt door de Brunssummerheide en opgebouwd is uit 4 parallelstraten met aan weerszijden twee gemeenschappelijke grensstraten.
De verkaveling, inrichting en voorzieningen van Schuttersveld hebben een duidelijk anti-stedelijk karakter.
De traditionele architectuur is sterk gevarieerd door in patronen vastgelegde varianten met diverse woningtypen en hoekoplossingen.
Schuttersveld is een mooi voorbeeld van een woninggroep voor mijnarbeiders, gerealiseerd door de Staatsmijnen, die duidelijk uiting geeft aan de tuinstad-gedachte. Laagbouw in diverse varianten, voorzien van voor- en achtertuinen, gesitueerd in een speels stedebouwkundig patroon.

Bijzondere historische betekenis

Schuttersveld geeft door structuur, bestemming en verschijningsvorm uiting aan de specifieke cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling van de Limburgse mijnstreek in het interbellum.
Schuttersveld behoort tot een groot woongebied voor mijnpersoneel in de directe omgeving van de Staatsmijnen Emma en Hendrik.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Schuttersveld maakt deel uit van een enorme bebouwingsuitbreiding die de mijnindustrialisatie op het grondgebied van Brunssum teweeg bracht. Woon- en werkplaats werden op korte afstand van elkaar gesitueerd. Schuttersveld heeft een markante plaats in het bebouwingsbeeld van Brunssum en vormt daardoor ruimtelijk én functioneel een duidelijk afgebakende eenheid in een groter geheel.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van voornoemde kwaliteiten is in hoge mate bewaard gebleven. Een klein gedeelte van de oorspronkelijk 421 woningen is weliswaar afgebroken, maar omdat na de afbouw van de mijnindustrie de gemeente de exploitatie van deze woningen overnam is het oorspronkelijk karakter in aanzienlijke mate bewaard gebleven. De renovatie van de resterende 396 woningen is in 1975 gestart en in 1979 afgerond. Woninggroepen voor mijnwerkers zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien is de waarde van de mijnkolonies vele malen groter.

Bijzonder gebied Huizerveld - Rozengaard

Algemene karakteristiek

Huizerveld-Rozengaard is een woninggroep met een speels stedebouwkundig plan waarin zich oorspronkelijk 260 woningen bevonden en thans nog 228. Architect Jan Stuyt van Technisch Bureau Ons Limburg tekende Huizerveld-Rozengaard in 1914 voor de Woningvereniging Brunssum. Het gaat om de volgende adressen: Kasteelstraat 3-53, 4-38; Poststraat 3-15; Heufstraat 1-9; Heulenderstraat 2-56, 1-47; Veldstraat 1-33, 6-94; De Negristraat 1-29, 2-32; Houserstraat 2-22, 5-35.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Huizerveld - Rozengaard is een aanzienlijke woninggroep, die aan haar oostzijde aansluit op de Schinvelderstraat en zich ten noorden van het Brunssumse centrum bevindt. Het stedebouwkundig concept bestaat uit speels gevormde straatjes, die in de regel onderling verbonden worden door kleine pleintjes.
De verkaveling, inrichting en voorziening is duidelijk anti-stedelijk van karakter en geeft een goed beeld van het tuindorp-idee dat rond 1920 populair was.
De architectuur is traditioneel, degelijk en kent een rijke variatie aan woningtypen. Huizerveld - Rozengaard is van betekenis als een specifieke tuinwijk in een zich tijdens de mijnindustrialisatie snel ontwikkelend woongebied.

Bijzondere historische betekenis

Huizerveld - Rozengaard geeft door haar structuur, bestemming en verschijningsvorm uiting aan de cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling van de Limburgse mijnstreek in het eerste kwart van de 20e eeuw. Huizerveld - Rozengaard (1914) behoort tot de oudste woninggroepen die door Jan Stuyt getekend en door woningcorporatie Ons Limburg gebouwd werden.
Het eerste project van Jan Stuyt en Ons Limburg was de woninggroep Slakken - Horst - Metten te Hoensbroek (1913). Huizerveld - Rozengaard had dientengevolge een belangrijke innovatieve waarde, binnen de bebouwingsontwikkeling van Brunssum.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Huizerveld - Rozengaard werd aan de noordzijde van Brunssums oude kern gebouwd, in de hoek die gevormd word door de Dorpstraat/Schinvelderstraat.

Huizerveld - Rozengaard maakt als zodanig deel uit van de grote uitbreiding van woongebieden te Brunssum in de eerste helft van de 20e eeuw. Huizerveld - Rozengaard is een markant onderdeel van Brunssums bebouwde omgeving en is als relatief gesloten woongebied een ruimtelijke en functionele dominant in de directe omgeving.

Gaafheid en zeldzaamheid

Begin jaren tachtig werden 32 woningen van Huizerveld - Rozengaard gesloopt, de overige woningen gerenoveerd. In de huidige staat is deze woninggroep nog steeds een gaaf voorbeeld van een wijk die op grond van de tuinstad-gedachte in de mijnstreek ontwikkeld is.
Woninggroepen voor de vanwege de industrialisatie sterk groeiende bevolking zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien is de waarde van deze wijken vele malen groter.

Bijzonder gebied 't Heufke

Algemene karakteristiek

't Heufke is een woninggroep met een eenvoudig stedebouwkundig plan waarin zich oorspronkelijk 150 panden bevonden, thans nog 148. Het Technisch Bureau van woningcorporatie Ons Limburg tekende 't Heufke in 1925 voor de Stichting Thuis Best. Het gaat om de volgende adressen: Heufkestraat 5-83, 92-166; Bexdellestraat 2-44, 1-29; Sluiterdstraat 2-16, 1-7; Ridder Ulrichstraat 1-15 oneven; Ridder Bexstraat 10-26 even; Maastrichterstraat 58-62 even; Ridder Cortenbachstraat 1-9 oneven.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

't Heufke is een woninggroep voor mijnwerkers die aan de noordzijde van het Brunssumse centrum aansluit op de Maastrichterstraat/Dorpstraat. Het stedebouwkundig plan is eenvoudig van opzet: een carré, dat aan de oostzijde ten dele opgevuld is met een tweetal straten in T-patroon.
De verkaveling, inrichting en voorziening van 't Heufke is duidelijk anti-stedelijk van karakter en is geïnspireerd door de tuinstad-gedachte.
De architectuur is traditioneel en eenvoudig, maar kent variatie door de toepassing van drietal woningtypen. 't Heufke is van belang als een specifieke tuinwijk uit een latere fase van de mijnindustrialisatie.

Bijzondere historische betekenis

't Heufke geeft door structuur, bestemming en verschijningsvorm uiting aan de cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling in het tweede decennium van de 20e eeuw.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

't Heufke werd aan de noordzijde van Brunssums oude kern gebouwd, in de hoek die gevormd wordt door de Maastrichterstraat/Dorpstraat. 't Heufke maakt als zodanig deel uit van de grote uitbreiding van woongebieden te Brunssum in de eerste helft van de 20e eeuw.

Gaafheid en zeldzaamheid

De woninggroep als geheel is vrijwel intact gebleven, maar een ingrijpende modernisering van de woningen heeft het oorspronkelijke aanzien in grote mate gewijzigd. Aan de achtergevels werden de woningen uitgebreid. De twee winkels die bij 't Heufke hoorden zijn verdwenen.

Woninggroepen voor de vanwege de industrialisatie sterk groeiende bevolking zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien is de waarde van deze wijken vele malen groter.

Bijzonder gebied Langeberg

Langeberg is een grote mijnwerkerskolonie met 426 arbeiderswoningen, 4 beambtewoningen, 64 woningen met onbekende status en 3 winkels. Architect A.J.N. Boosten ontwierp deze wijk in 1926 voor de Stichting Thuis Best, die Langeberg tussen 1927-1929 door woningcorporatie "Ons Limburg" liet bouwen met een garantiecontract van de Staatsmijnen.
Het betreft de volgende adressen: Hazenkampstraat 1-143, 2-134; Constantijn Huijgensstraat 18-52, 1-55; Jacob Catsstraat 1-11; Vondelstraat 1-155 oneven; Torenstraat 1-19, 19a-93 oneven, 14-80; Reinstraat 1-7, 2-24; Langeberglaan 1-47, 2-54; Wieënweg 1-53 oneven; Akerstraat 14-110, 9-89; Venweg 63-109, 78-132.
Deze woningen behoren tot de projecten Brunssum II (NCIV, besteknr. VOL 288, 298 woningen), Brunssum III (NCIV, besteknr. VOL 301, 128 woningen), Brunssum IVa (NCIV, besteknr. VOL 314, 3 winkels), Brunssum IVb (NCIV, besteknr. VOL 315, 4 beambtewoningen) en Brunssum V (NCIV, besteknr. VOL 413, 64 woningen) van de Stichting Thuis Best te Heerlen.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Langeberg is een woninggroep op een min of meer driehoekige plattegrond, waarvan de hoek Akerstraat-Wieënweg de top vormt, de Vondelstraat de basis en de Wieënweg/Akerstraat de zijden. De woningen aan de Venweg en aan één zijde van de Akerstraat behoren ook tot Langeberg, maar bevinden zich buiten deze driehoek. Deze woningen zijn ondergebracht in twee dwars op elkaar geprojecteerde straatwanden.
Binnen de "driehoek" van Langeberg wordt de basis met de top verbonden door de centrale Langeberglaan, die halverwege is voorzien van een pleintje met groenvoorzieningen. De top van de driehoek heeft eveneens een pleintje, waarop o.a. de winkelvoorzieningen zijn gesitueerd. De Langeberglaan wordt onder een hoek van negentig graden gekruist door de speels geprojecteerde Constantijn Huijgensstraat, Jacob Catsstraat, Hazenkampstraat en Torenstraat.
De verkaveling, inrichting en voorzieningen van Langeberg hebben een duidelijk anti-stedelijk karakter: laagbouw omgeven door groenvoorzieningen, centrale ruimten met groenvoorzieningen, gebogen straatpatronen, etc. De architect Alphons Boosten ontwierp traditionele, maar zeer typische woningen in een aantal varianten die zich sterk onderscheiden van de woningen die daarvoor in Brunssum waren gebouwd. Typerend zijn de variaties in baksteentinten, de vensterreeksen onder de dakrand en de opmerkelijke gebroken schilddaken met dakschilden.

Langeberg is een goed voorbeeld van een grote woninggroep voor mijnarbeiders, gerealiseerd door de Vereniging Ons Limburg voor de Stichting Thuis Best, die duidelijk uiting geeft aan de tuinstadgedachte.

Bijzondere historische betekenis

Langeberg geeft door structuur, bestemming én verschijningsvorm uitdrukking aan een specifieke cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling in de Mijnstreek gedurende het tweede decennium van de 20e eeuw.
Voor Brunssum heeft Langeberg voornamelijk op het punt van de architectuur een belangrijke innovatieve waarde gehad.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Langeberg is onmiddellijk ten zuiden van het voormalige bedrijfsterrein van de S.M. Hendrik gesitueerd, aan weerszijden van de hoofdverbinding Brunssum-Heerlen. Langeberg is daarnaast een belangrijk onderdeel van de explosieve bebouwingsuitbreiding die Brunssum in de periode 1850-1940 heeft ondergaan. Deze uitbreidingen zijn als het ware in een cirkel rond het oude centrum gegroepeerd.
Langeberg fungeert voor Brunssum als een markant herkenningspunt langs de verbindingsweg Heerlen - Brunssum (Akerstraat) en is als zodanig een ruimtelijke én functionele dominant voor het woongebied waarin de woninggroep gesitueerd is.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van voornoemde kwaliteiten is in hoge mate bewaard gebleven. Woninggroepen voor de vanwege de mijnindustrialisatie sterk groeiende bevolking zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar vanuit een provinciaal en nationaal oogpunt bezien is de waarde van deze woninggroepen evenredig vele male groter.

Complexen

Behalve woninggroepen met de kwalificatie bijzonder gebied telt de gemeente Brunssum ook een aantal woningcomplexen. Zo tekende gemeente-architect Jan Drummen in 1920 aan de Kruisbergstraat 24-42 en Lijsterbesstraat 1-3 een groepje van 12 halfvrijstaande woningen onder gewelfde tentdaken, geschakeld via de uitgebouwde entreepartijen.
Bij de noordelijke gemeentegrens werd in het laatste kwart van de negentiende eeuw een neo-gothisch Carmelitessenklooster gebouwd dat momenteel fungeert als bejaardenhuis. Diverse 20e eeuwse aanbouwen zijn opgetrokken in een traditionele architectuurtrant. Bij het klooster horen het grafmonument van Baron de Negri uit 1870, een Lourdesgrot (XXa) en een geheel ommuurde tuin met smeedijzeren hekwerk.
In opdracht van de Staatsmijnen werd in 1925 een wooncomplex van 40 eenheden aan de Ir. de Katstraat 1-3, 4-6, 12-24; Jupiterstraat 2-4; Ed. Wintgensstraat 8-30, 7-23; Trichterweg 102-112 gebouwd.
Het voormalige terrein van de S.M. Hendrik is thans in gebruik bij de AFCENT aan de Akerstraat 5. Wanneer het volledige bouwprogramma van Afcent over enkele jaren voltooid zal zijn, resteren van de mijn nog de grote compressorhal (CHAPEL CENTRE), de locomotievenloods (thans magazijn- en kantoorruimte) en de zgn. International Dining Hall-Club 13-Housing Office-CFNB radio.

Objecten

Behalve een respectabel aantal gebieden met bijzondere waarden en diverse woningcomplexen telt Brunssum de nodige objecten die een bijzondere vermelding verdienen. Ter illustratie een alfabetisch overzicht op straatnaam.
Omstreeks 1915 bouwden de Staatsmijnen aan de Akerstraat 12, tegenover de ingang van de Hendrik, een ingenieurswoning die ook nu nog in goede staat verkeert. Daarnaast, op de adressen Akerstraat 8,10 staan twee voormalige hoofdopzichterswoningen, op 6,4 en 2 drie opzichterswoningen. Dit geheel geeft een goede indruk van de relatie tussen maatschappelijke positie aan de ene kant en architectuur en stedebouw aan de andere kant.
Paardenhouderij De Bovenste Hof aan de Akkerweg 5 was oorspronkelijk een hofboerderij. Deze hoeve van het zgn. gesloten type heeft een prominent herenhuis en werd omstreeks 1860 gebouwd. Het vrijstaande woonhuis aan de Heugerstraat 23 verdient eveneens een vermelding.
Opvallend is verenigingsgebouw Unitas aan de Kerkstraat 362, 366. Tot 1934 deed het pand dienst als St.Gregoriuskerk, daarna werd het verbouwd tot vergader-, teken- en bioscoopzaal Unitas.

Van zeer groot belang is het Groene Kruisgebouw van architect J. Willems uit 1934 aan de Kloosterstraat 17. Dit in de trant van het Nieuwe Bouwen gerealiseerde pand heeft een zeer plastische compositie, die ondanks een aanzienlijke verstoring in de vorm van een golfplaten opbouw, het zeer zeker verdient behouden te blijven.
Aan de Kruisbergstraat bevinden zich op nr. 17 een fraaie vrijstaande villa en het woonhuis-kantoor van architect Jan Drummen uit 1929 (nrs. 29, 31). Dit dubbele woonhuis in de stijl van het Nieuwe Bouwen werd gerealiseerd voor de toenmalige directeur gemeentewerken en de architect zelf. Enkele jaren later bouwde Drummen onder een hoek van 120 graden zijn bureau aan het woonhuis. Dit fraai gesitueerde en vnl. aan de tuinzijde plastische ontwerp is van groot belang.
In het centrum van Brunssum, aan het Lindeplein 2b staat het oude raadhuis, in 1919 ontworpen door architect Bemelmans uit Meerssen. Het markante pand is nog steeds bij de gemeente in gebruik. Op het adres Lindestraat 136 bouwde architect J. Willems in 1938 een bungalow waarin een traditionele architectuur gecombineerd is met elementen van het Nieuwe Bouwen.
De vrijstaande villa aan de Merkelbeekerstraat 39 werd in 1933 gebouwd door bouwkundige H. Linssen voor het echtpaar Mertens. Aan de Pijler staat het voormalige schachtgebouw vande Staatsmijn Emma, gebouwd in het tweede kwart van de 20e eeuw.
Architect F.P.J. Peutz uit Heerlen ontwierp in 1923 de R.K.-kerk van de H.Vincentius a Paulo. Samen met de pastorie neemt deze kerk een prominente plaats in aan de Prins Hendriklaan.
Aan de Wieënweg 2 tenslotte bouwde het Bouwbureau der Staatsmijnen (architect met de paraaf JR) in 1938 een vrijstaande ingenieurswoning.

Bouwstijlen en architecten

De explosieve bebouwingsuitbreiding van Brunssum heeft overwegend traditionele architectuur opgeleverd. De neo-stijlen of elementen daarvan komen incidenteel voor; de objecten in de trant van het Nieuwe Bouwen zijn eveneens klein in getal, maar zijn van omgekeerd evenredige importantie. Elementen van zakelijk expressionisme zijn bij twee objecten geconstateerd. Het werk van architect Peutz is doorgaans niet te benoemen aan de hand van eenduidige stijlkenmerken.
Een onderzoek in het bouwvergunningenarchief heeft tekeningen van de volgende architecten en bureaus getraceerd: het Bouwbureau van de Staatsmijnen (bij 13 objecten, complexen of structuren); B. Vossen te Brunssum en H. Tummers te Heerlen elk 4 maal; F. Peutz, J. Drummen, J. Willems, Jan Stuyt en Alph.

Boosten twee maal; DGWT-Nijmegen, H. Linsen, K. v.d. Bom, H. Stoks, J. Bemelmans, H. Gerards, P. Scheffers, Technisch Bureau Ons Limburg, A.J. Jeurissen, ir. Leliman, de Rijksgebouwendienst, H. Plantema, A. Kropholler, C. Zegers en W. Damen elk één maal.

Geleen

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Geleen afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen.
Tijdens de inventarisatie zijn 202 registratieformulieren gebruikt waarop vaak meer dan een object is beschreven. Een aantal objecten maakt deel uit van woninggroepen en complexen. Behalve een verdichting van de in 1850 reeds aanwezige structuur heeft er in Geleen namelijk vanwege de vroeg op gang gekomen mijnindustrialisatie een opvallende groei buiten de oude structuur plaatsgevonden. De kwaliteit van enkele woninggroepen c.q. stedebouwkundige structuren is momenteel nog van dien aard dat zij de kwalificatie "bijzonder gebied" verdienen. Een kaart waarop deze gebieden zijn aangeduid treft U aan in de bijlagen. Gezien de specifieke aard van de ontwikkeling die de gemeente tussen 1850 en 1940 heeft doorgemaakt is het van belang deze globaal weer te geven in een stedebouwkundige typologie (zie bijlagen).

Bijzondere gebieden

Bijzonder gebied Lindenheuvel

Algemene karakteristiek

Tussen 1926 en 1930 werden met een garantiecontract van de Staatsmijnen door de Stichting Thuis Best ruim 650 woningen op de Lindenheuvel gebouwd. De woonwijk was reeds in 1919 door architect Jos Cuypers ontworpen. Het betreft de adressen : Kerkhoflaan 6-20, 24-46; 3-25,29-31; Begoniasingel 2-24, 62-124, 1-23, 93-123; Eikenlaan 2-16, 1-15; Esdoornstraat 2-32, 1-49; Lindenlaan 6-12; Berkenlaan 1-23; Hyacintenlaan 2-16, 26-40; 46-68, 74-82, 1-27, 41-47; Rozenlaan 6-58, 11-25, 29-57; Narcissenlaan 2-56, 1-33; Tulpenlaan 2-48, 1-47; Leliensingel 2-50, 1-35; Seringenlaan 42-44, 48-66, 35-37, 47-61; Javastraat 2-10; Surinamestraat 6-12, 15-19 en de Burgemeester Lemmensstraat 227-261, 281-311.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Lindenheuvel heeft een ruimtelijk concept van hoge kwaliteit, geïnspireerd op de tuinstadgedachte.

Het stedebouwkundig ontwerp dateert uit 1919 en is van Jos Cuypers. Het bestaat uit een halve cirkel met radialen. De woningen zijn ondergebracht in blokken van twee tot vier onder een kap en worden gekenmerkt door een sobere traditionalistische architectuur met enkele speelse details bijv. in de oorspronkelijke voordeuren. De horizontale geledingen overheersen de verticale. Er zijn ca. 6 woningtypen te onderscheiden.

Bijzondere historische betekenis

Lindenheuvel geeft qua structuur, bestemming en verschijningsvorm duidelijk uitdrukking aan de specifieke sociaal-economische ontwikkeling van de Mijnstreek: georganiseerde volkshuisvesting voor de snel groeiende bevolking, op een schaal die groter dan voorheen gebruikelijk was, gebaseerd op de tuinstadgedachte.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Lindenheuvel ligt op korte afstand van de voormalige Staatsmijn Maurits. Bij de bebouwing is zeer systematisch te werk gegaan. Dit leidde ertoe dat een geheel nieuwe bebouwde kom ontstond op behoorlijke afstand van de oude kern Geleen. Lindenheuvel is geleidelijk aan gegroeid tot een concentrische rond kerk en markt gegroepeerde kern die hoofdzakelijk bewoond werd door mijnpersoneel. Het kerkgebouw betreft overigens de O.L.V. van Altijddurende Bijstand uit 1928 en werd ontworpen door architect J. Schoenmakers, die tevens verantwoordelijk was voor de nabijgelegen pastorie. Tot het bijzonder gebied Lindenheuvel behoort eveneens de begraafplaats met mortuariumgebouwtje.

Gaafheid en Zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is nog in redelijke mate aanwezig: niet uniforme aanpassingen en de sloop van ca. 230 woningen beperken deze gaafheid enigszins. Woninggroepen zijn in de Mijnstreek niet zeldzaam, maar Lindenheuvel onderscheidt zich door omvang, opzet en ligging. Wanneer men de zeldzaamheid van dergelijke woninggroepen vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt beziet neemt de waarde ervan uiteraard sterk toe.

Bijzonder gebied Marcellienstraat e.o.

Algemene karakteristiek

Het bijzonder gebied Marcellienstraat e.o. bestaat uit gevarieerde bebouwing daterend uit de gehele MIP periode langs de stratendriehoek Marcellienstraat, Jodenstraat en Leursstraat. Het betreft het centrum van de kern Oud-Geleen. De betreft o.a. een gave gesloten hoeve uit 1869, een voormalige stoombierbrouwerij, een neo-gothische kapel en vrijstaande villa's uit de dertiger jaren van de 20e eeuw.

Bijzondere historische betekenis

De bebouwing van deze stratendriehoek in de nabijheid van de Geleenbeek en aan de rand van het vroegere landbouwgebied vormt grotendeels een restant uit periode voor de snelle mijnindustrialisatie en heeft als geheel nog een dorpskarakter. Dit wordt geaccentueerd door de groenaanplant en de decoratieve straatlantaarns. Een aantal objecten verdient aparte vermelding.
Het pand Jodenstraat no. 3 dateert uit 1910 en vertoont lichte invloeden van de Chaletstijl. Op de Jodenstraat no. 2 staat de voormalige kapelanie uit 1923 van de architecten Ph. Donders en P. Schols. De bouwstijl bevat licht expressionistische invloeden. Het pand Leursstraat no. 6 in beinvloed door de neo-renaissance. Eveneens aan de Leursstraat bevindt zich een kapel uit ca. 1871 in een neo-gothische trant, deze is reeds aangewezen als Rijksmonument. Hetzelfde geldt voor het kerkgebouw dat overigens van voor 1850 dateert. Eveneens een rijksmonument is het pand van de voormalige stoombierbrouwerij Schrijnemakers gebouwd in een neo-classicistische bouwstijl. Vermeldenswaard is ook het pand Marcellienstraat no. 17 daterend uit de 2e helft van de 19e eeuw en gebouwd in een ecclecticistische stijl.

Gaafheid en Zeldzaamheid

De bebouwing aan deze stratendriehoek bezit nog een hoge gaafheid. Ze dateert weliswaar uit de gehele MIP periode maar vormt toch een fraaie en samenhangende eenheid. De aangebrachte sierbestrating versterkt de waarde van dit dorpsgezicht.
Dorpsgezichten uit de MIP periode van een dergelijke gevarieerdheid en gaafheid zijn in Limburg zeldzaam.

Complexen

Op het grondgebied van de gemeente Geleen bevinden zich een aantal woningcomplexen.
Met de opkomst van de Staatsmijn Maurits in de jaren twintig werden in de onmiddellijke nabijheid van de mijnzetel in het Mauritspark tientallen beambtenwoningen gebouwd. Thans resteren nog een 18-tal woningen in blokken van twee en drie onder een kap. Het betreft de adressen Mauritspark 3,3a,4,4a,6,7,8,17-25 oneven,22,24,28,29,30,31. Het waren opzichters- en hoofdopzichterswoningen ontworpen door A.J.N. Boosten uit Maastricht. In het kleine parkje bevindt zich een kunstwerk bestaande uit o.a. een tweetal plastieken inn keramisch materiaal : deze symboliseren de landbouw en de mijnindustrie. De plastieken zijn vervaardigd door de kunstenaars Quanjel en Van Thoor.
Aan de Prins de Lignestraat bevindt zich eveneens een complex voormalige beambtenwoningen ontworpen door Alfonse Boosten uit Maastricht i.o.v. Woning Vereniging Thuis Best. De woningen dateren uit 1927. Het betreft de adressen : Prins de Lignestraat 4-18 even;5-19 oneven en 21-27 oneven. De woningen zijn met twee of met vier onder een kap gebouwd.
Aan de Parallelweg bevinden zich zes blokken van vier woningen gebouwd i.o.v. de Staatsmijnen. Oorspronkelijk bestond dit complex uit zeven blokken. De woningen dateren uit ca. 1922 en zijn door diverse aan- en verbouwingen ernstig aangetast. Het betreft de adressen : Parallelweg 2-24 even en 34-56 even.
Aan de Leeuwerikstraat en de Nachtegaalstraat bevindt zich een voormalige woninggroep. De woningen werden rond 1928 in opdracht van Ons Limburg voor de Woningvereniging Thuis Best gebouwd. Deze voormalige mijnkolonie werd gebouwd met een garantiecontract van de Staatsmijnen. Thans resteren nog 78 woningen. Het betreft de adressen : Leeuwerikstraat 1-37,1-36; Nachtegaalstraat 8-58, 78-124. Er zijn drie woningtypen te onderscheiden.

Objecten

Behalve bijzondere gebieden en woningbouwcomplexen beschikt Geleen over de nodige objecten die zeker nadere aandacht verdienen.
Ter illustratie een alfabetisch overzicht van deze panden.
In 1938 bouwde architect W. Schelberg uit Sittard aan de Agnes Printhagenstraat no. 31 een markant woonhuis in een traditionele bouwstijl met expressionistische elementen.

Aan de Beatrixlaan no. 2,4,7 en de Irenelaan 2,4,6 bevinden zich in totaal zes voormalige ingenieurswoningen. Ze werden in 1938 door het Bouwbureau der Staatsmijnen ontworpen. De grote gesloten hoeve Bergstraat no. 5 dateert uit 1865. Het dubbel woonhuis Graaf Huynlaan 11 en 13 werd in 1927 gebouwd naar een ontwerp van architect Ph. Donders uit Geleen. In het ontwerp zijn expressionistische invloeden onmiskenbaar aanwezig. Het pand Graaf Huynlaan no. 19 dateert uit 1925 en werd ontworpen door de Groningse architect Joh. Prummel in een zakelijk expressionistische stijl. Het pand Graaf Huynlaan no. 2 werd in 1925 gebouwd naar een ontwerp van architect H. Bertrams. Het traditionele ontwerp vertoont licht expressionistische elementen. Aan de Groenseijckerstraat bevinden zich een aantal opmerkelijke gebouwen. Op nummer 23 staat een voormalige kapelanie, waarschijnlijk gebouwd rond 1910 met een topgevel met vleilagen en decoratief metselwerk. De nummers 25 en 27 herbergen het voormalige patronaatsgebouw eveneens uit ca. 1910. Het voormalige schoolgebouw op huisnummer 30 dateert uit 1915 en vertoont licht eclecticistische invloeden. Het pand werd in 1920 vergroot. Aan deze straat bevindt zich tenslotte nog een kapel uit 1938. Het ontwerp bevat neogothische elementen. De Gereformeerde kerk met woonhuis aan de Groenstraat no. 52 werd ca. 1928 gebouwd, het kerkgebouw heeft een kruisvormige plattegrond. De indrukwekkende Sint Augustinuskerk staat bij de Prins de Lignestraat no. 31. De kerk werd in 1934 gebouwd naar een ontwerp van Jos en Pierre Cuypers uit Roermond. Het neogothische ontwerp bevat expressionistische elementen. De frontgevel wordt geflankeerd door twee imposante torens. De pastorie op huisnummer 31 is eveneens ontworpen door Jos en Pierre Cuypers. Het gemeentehuis, Markt 1 werd ca. 1928 gebouwd en heeft door de diverse aanbouwen veel van zijn waarde verloren. Op de Markt, huisnummers 121,122,123,124 en 125 bevindt zich opmerkelijke hoekbebouwing. De op een kwart cirkel opgetrokken straathoek telt drie bouwlagen onder een plat dak en werd in 1931 gebouwd naar een ontwerp van architect Schols uit Geleen. Aan de Mauritslaan treffen we een aantal markante woonhuizen aan. Op nummer 13 en 15 staan twee halfvrijstaande villa's met een aanzienlijk bouwvolume. Het pand werd ontworpen door Ph. Donders in 1922. Het woonhuis op nummer 24 a dateert uit 1938. Het ontwerp vertoont expressionistische elementen en is van hand van architect Habets.

De twee villa's op nummer 26 en 28 dateren eveneens uit 1938 en werden ontworpen door architect Schols uit Geleen. Architect Jeurissen uit Echt is verantwoordelijk voor het ontwerp van de dubbele villa op nummer 34 en 36. Deze dateren uit 1935. Het dubbele pand op nummer 6a en 6b dateert uit 1932 en werd ontworpen door Jos Philips uit Geleen. Architect P. Schols maakte het ontwerp voor de vrijstaande villa op nummer 7 in 1939. Op nummer 9 tenslotte staat een vrijstaande villa uit 1933. Architect Jos Philips uit Geleen ontwierp dit pand in 1933. Het traditionele ontwerp vertoont onmiskenbaar expressionistische invloeden. Aan de Michaelstraat no. 9 staat een voormalig noodkerkje geheel uitgevoerd in hout. Het dateert uit ca. 1925. Een overblijfsel van de Staatsmijnen treffen we aan bij de Mijnweg. Deze gebouwen van de voormalige Staatsmijn Maurits, vormen het laatste restant van de oorspronkelijk vier staatsmijnzetels. Het bovengrondse complex van de Maurits werd gebouwd in een Amsterdamse Schoolachtige stijl en verschilde daarmee aanmerkelijk van de eerder gebouwde mijnzetels. Aan de Molenstraat no. 42 en 44 staat een klooster en schoolgebouw uit ca. 1932 gebouwd in een traditionele bouwstijl. Uit 1859 dateert een voormalige boerderij die thans is gesplitst in drie wooneenheden. Het pand staat aan de Peschstraat no. 19,21 en 23 en is gebouwd in een eclectische stijl. Eveneens aan de Peschstraat maar op nummer 40 staat een vrijstaand pand met een voorname uitstraling dat rond de eeuwwisseling is gebouwd. De traditionele bouwstijl vertoont bevat elementen van de neo-renaissance.
Langs de Rijksweg bevinden zich een aantal objecten die extra aandacht verdienen. Rijksweg-Centrum no. 65a,b en 67 en 69 herbergt het Roxy theater, de voormalige Cinema Royal. De bioscoop dateert uit ca. 1932 en de bouwstijl is beinvloed door het zakelijk expressionisme. Architect Schols was verantwoordelijk voor het ontwerp. Het pand Rijksweg Noord no. 114 betreft een voormalige ingenieurswoning gebouwd in opdracht van de Staatsmijnen en gebouwd rond 1930. De vrijstaande villa op no. 118 dateert uit 1925 en is gebouwd in een traditionele stijl. Aan de Rijksweg Noord no. 120 staat een voormalige ingenieurswoning uit ca. 1925, eveneens gebouwd in opdracht van de Staatsmijnen. Het pand Rijksweg Noord no. 28 betreft een woonhuis en winkel uit 1934 van architect Schols uit Geleen. Elementen van neo-renaissance zijn onmiskenbaar aanwezig.

Het markante café en woonhuis op het adres Rijksweg Noord no. 32 dateert uit de tweede helft van de 19e eeuw en de bouwstijl is beinvloed door het ecclecticisme. Aan de Rijksweg Noord no. 33 staat de Heilig Hartkerk (de voormalige Paterskerk) . Het L-vormige kerkgebouw dateert uit 1935 en werd ontworpen door architect P.A. Schols uit Geleen. De bouwstijl is beïnvloed door het ecclecticisme. Het pand Rijksweg Noord no. 57 dateert uit 1933. Dit vrijstaand woonhuis betreft een ontwerp van architect Jos Philips uit Geleen. Aan de Urmonderlaan no. 4 tenslotte bevindt zich een aanzienlijke gesloten hoeve, deze werd gebouwd in 1895.

Bouwstijlen en architecten

De bebouwingsuitbreiding van Geleen in de periode 1850-1940 heeft bouwkunst opgeleverd die in een overgrote meerderheid behoort tot de traditioneel-ambachtelijke (19e eeuws) of traditionele bouwstijl (20e eeuws). Neo-Renaissance, Neo-Romaans, Neo-Gotiek of invloeden daarvan komen slechts incidenteel voor. Ecclectische en zakelijk expressionistische elementen worden ook slechts sporadisch aangetroffen in de jongere bouwkunst van Geleen. Het kerkgebouw van de Sint Augustinusparochie aan de Prins De Lignestraat van Jos en Pierre Cuypers in een neo-gothische stijl, en het voormalig hoofdgebouw van de Maurits van ir. Leliman in een Amsterdam Schoolstijl verdienen aparte vermelding.

In de periode 1850-1940 zijn vele architecten in de gemeente Geleen actief geweest. De namen van P. Schols, Jos Philips, Phil. Donders komen meermalen voor. Architecten die een of enkele ontwerpen in de gemeente voor hun rekening namen zijn : J. Schoenmakers (uit Sittard); Jos Wielders (uit Sittard), Hautvast (uit Blerick); Boosten (uit Maastricht); het Bouwbureau van de Staatsmijnen, H. Delsing uit Echt, Muller (uit Maastricht), M.Hoop (uit Luttenrade), B. Schinkel uit Sittard, Jos Stevens (uit Luttenrade), Bemelmans (uit Meerssen), W. Nierkens (uit Geleen), Joh. Prummel (uit Groningen), A, Jeurissen (uit Echt), W. Schelberg (uit Sittard), en P. Buskens (uit Luttenrade).

Heerlen

Naar aanleiding van de inventarisatie en het archiefonderzoek kan de gemeentebeschrijving van Heerlen afgesloten worden met een aantal gevolgtrekkingen. Gezien de aard van de ontwikkeling die de gemeente in de periode 1850-1940 heeft doorgemaakt is het van belang deze globaal weer te geven in een stedebouwkundige typologie. Behalve een verdichting van de in 1850 reeds aanwezige structuren heeft er vanaf het begin van de twintigste eeuw onder invloed van de industrialisatie een explosieve uitbreiding buiten de oude structuren plaatsgevonden. Heerlen werd dientengevolge gekenmerkt door vele mijnkoloniën waarvan er heden ten dage een aanzienlijk aantal herkenbaar zijn. De kwaliteit van enkele woninggroepen is momenteel nog van dien aard dat zij de kwalificatie "bijzonder gebied" verdienen.
Een kaart waarop deze gebieden zijn aangeduid behoort tot de bijlagen. Gezien de specifieke ontwikkeling die Heerlen in de periode 1850-1940 heeft doorgemaakt, is het van belang deze globaal weer te geven in een stedebouwkundige typologie. Deze treft U eveneens in kaartvorm hierachter aan.

In totaal heeft de inventarisatie ongeveer 1200 objecten, geregistreerd op 747 formulieren opgeleverd. Een aanzienlijk aantal daarvan behoort tot woninggroepen, waarvan er een kleine twintig opgenomen zijn. De rest is verdeeld over een aantal complexen, of als op zichzelf staand object geïnventariseerd.

Bijzondere gebieden

A. Bijzonder gebied Beersdal

Algemene karakteristiek

Planmatig aangelegde sociale woningbouw, gebouwd tussen 1910 en 1918, in opdracht van de Oranje Nassau-mijnen. In deze kolonie werden arbeiders van de Oranje Nassau I gehuisvest. Beersdal kenmerkt zich door straatnamen ontleend aan Belgische en Nederlandse rivieren.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De stedebouwkundige aanleg van Beersdal bestaat uit een strak rechtlijnig stratenpatroon, een rechthoekig plein in het midden (Beersdalplein), een systematische ordelijke invulling van de bebouwingspercelen met blokken van twee en vier woningen. Het bebouwingskader wordt gevormd door de IJssel-, Rijn-, Maas- en Scheldestraat. Loodrecht daarop zijn de smalle Roer-, Geul-, Linge-, Niers-, Jeker-, Swalm-, Amstel-, Vecht-, Dinkel-, Schie-, Amer-, Lek-, Dommel-, Dietse- en Waalstraat geprojecteerd. De tuinaanleg was destijds ruim te noemen. Deze stedebouwkundige aanleg vertoont overeenkomsten met bebouwingsschetsen voor de Krupp-kolonie "Alfredshof" te Essen (Duitsland), die dateert uit ca. 1890.
De woninggroep bestaat uit 272 woningen, 46 blokken van twee woningen onder een kap, 45 blokken van vier rug aan rug woningen. De woningen behoren tot het Lotharingse type, een uniek woningtype dat buiten het Limburgse mijngebied in Nederland niet voorkomt. De panden werden gebouwd in de zgn. eerste Wendelperiode (1908-1920), genoemd naar de nieuwe Franse eigenaars van de Oranje Nassau-mijnen. De architectuur wordt gekenmerkt door in een kader gepleisterde velden, kleine details in schoon metselwerk of het omgekeerde hiervan, het afwisselend toepassen van wolfs- en mansardedaken (bij het type twee onder een kap) en schilddaken (bij de rug aan rug-woningen), rode pannendaken met patronen in blauwe pannen, getoogde vensters en ronde deuropeningen.

Bijzondere historische betekenis

De woninggroep is van belang als exponent van de sociaal-economische ontwikkeling van de Zuid-Limburgse mijnstreek. De bouw en weloverwogen stedebouwkundige uitleg van woninggroepen voor industriearbeiders vormde een radicale breuk met de Limburgse bouwtraditie tot dan toe.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Beersdal is van betekenis als onderdeel van een groter geheel en vanwege de ruimtelijke relatie met de omgeving.
Het woninggebied bij deze mijn was namelijk hiërarchisch geordend langs de Sittarderweg en de Schelsberg. Met toenemende afstand van de mijningang lagen de woningen van de directeur, de ingenieurs, de hoofdopzichters, de opzichters, de beambten en tenslotte de mijnkoloniën. Beersdal lag achteraan in deze reeks en werd nog voorafgegaan door Grasbroek en Musschemig.

Gaafheid

De stedebouwkundige structuur van Beersdal verkeert nog in authentieke staat. De bebouwing heeft echter in de loop der tijd moderniseringen ondergaan. Veel blokken hebben in de jaren dertig verbouwingen ondergaan, waarbij de aangebouwde stalletjes werden ingericht tot keuken. De rug-aan-rug blokken kregen en masse dakkapellen (uniforme aanpassing). Momenteel wordt Beersdal bedreigd door pluriforme aantastingen omdat de woningen inmiddels in particulier bezit zijn overgegaan. Het oorspronkelijke karakter van de wijk is desondanks nog goed herkenbaar.

Zeldzaamheid

Voormalige mijnkoloniën zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar Beersdal onderscheidt zich door de kwaliteit van de stedebouwkundige uitleg en de architectuur van vele andere woninggroepen. Wanneer men de zeldzaamheid van mijnkoloniën vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt beziet neemt de waarde ervan uiteraard sterk toe.

B. Bijzonder gebied Musschemig

Algemene karakteristiek

Planmatig aangelegde sociale woningbouw, gebouwd tussen 1900 en 1918, in opdracht van de Oranje Nassau-mijnen. Het ontwerp werd geleverd door het bouwbureau van deze onderneming. In deze kolonie werden arbeiders van de Oranje Nassau I gehuisvest. Musschemig kenmerkt zich door straatnamen ontleend aan edelgesteenten.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De stedebouwkundige aanleg van Musschemig bestaat uit een grillig stratenpatroon, waarin een duidelijke structuur ontbreekt. De bebouwingspercelen zijn voornamelijk ingevuld met vrijstaande blokken van twee woningen. Het bebouwingskader wordt gevormd door de driehoek van Huskensweg, Sittarderweg en Heerenweg. De bebouwing van de woongroep bevindt zich aan de Kristal-, Smaragd-, Agaat-, Diamant-, Granaat-, Robijn-, Saffier- en Briljantstraat.
De woninggroep bestond oorspronkelijk uit 186 woningen. De twee Lotharingse typen, o.a. aan de Smaragdstraat, hebben hun authentieke vorm het best bewaard. Deze woningen worden gekenmerkt door een buitengewoon decoratieve architectuur, met onder andere lisenen, geboogde strek, decoratief metselwerk onder de dakrand en wolfsdaken. De oudste woningen van Musschemig werden tussen 1900 en 1908 gebouwd, in de zgn. Honigman-periode, zo genoemd naar de eerste eigenaren van de Oranje Nassau-mijnen. Zij hebben een soberder aanzien dan de jongere, Lotharingse woningen uit de zogeheten De Wendel-periode. De enige versiering bestaat uit weinig geprononceerde hoekpilasters en verspringende baksteenbanden onder de dakrand. Deze huizen zijn wit geverfd en hebben als gevolg van moderniseringen veel van het oorspronkelijke aanzien verloren.

Bijzondere historische betekenis

De woninggroep is van belang als exponent van de sociaal-economische ontwikkeling van de Zuid-Limburgse mijnstreek. De bouw en weloverwogen stedebouwkundige uitleg van woninggroepen voor industriearbeiders vormde een radicale breuk met de Limburgse bouwtraditie tot dan toe.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Musschemig is van betekenis als onderdeel van een groter geheel en vanwege de ruimtelijke relatie met de omgeving.

Het woninggebied bij de Oranje Nassau I-mijn was namelijk hiërarchisch geordend langs de Sittarderweg en de Schelsberg. Met toenemende afstand van de mijningang lagen de woningen van de directeur, de ingenieurs, de hoofdopzichters, de opzichters, de beambten en tenslotte de mijnkoloniën. Musschemig lag achteraan in deze reeks en werd nog voorafgegaan door Grasbroek en gevolgd door Beersdal.

Gaafheid

De stedebouwkundige structuur van Musschemig verkeert nog in authentieke staat. De bebouwing heeft echter in de loop der tijd vele moderniseringen ondergaan. In het oudste gedeelte van de woninggroep zijn deze wijzigingen ingrijpend te noemen.

Zeldzaamheid

Voormalige mijnkoloniën zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar Musschemig onderscheidt zich vanwege haar hiërarchisch bepaalde plaats in een groter ruimtelijke geheel, haar relatief hoge ouderdom en haar architectuur van andere woninggroepen. Wanneer men de zeldzaamheid van mijnkoloniën vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt beziet neemt de waarde ervan uiteraard sterk toe.

C. Bijzonder gebied Rennemig

Algemene karakteristiek

Planmatig aangelegde sociale woningbouw, gerealiseerd in 1914/15 en 1918 door de Oranje Nassau-mijnen. De woningen van Rennemig liggen verspreid over de Rennemigstraat, de 1e Oosterstraat, de 2e Oosterstraat, Middenstraat, Beekstraat, Schroetenstraat en Westerstraat.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Rennemig heeft een eenvoudige stedebouwkundige structuur en bestaat uit een lange hoofdas in zuidwest-noordoost-richting (Rennemigstraat) waarop vanuit het zuidzuidoosten zes korte straatjes zijn geprojecteerd. Met uitzondering van de 1e Oosterstraat zijn deze straten onderling bereikbaar. Het geheel wordt omgeven door een groengebied.
De woninggroep bestaat uit 74 arbeiderswoningen, verdeeld over blokken van twee onder een kap. Bijzonder interessant is de architectonische verscheidenheid. In tegenstelling tot vele andere kolonies werd Rennemig samengesteld uit vijf woningtypen in Lotharingse stijl. Gemeenschappelijke kenmerken: gepleisterde geveldelen, decoratief metselwerk onder de dakranden, segmentboogvormige vensters met aanzet- en sluitstenen, wolfsdaken.
Eveneens tot dit bijzondere gebied behoren acht beambtenwoningen uit 1925 (Rennemigstraat 6,8,10,12) en 1927 (14,16,18,20). Beide blokken van vier woningen onder een kap werden ontworpen door de architect Lugten.

Bijzondere historische betekenis

De woninggroep en de beambtenwoningen zijn van belang als exponenten van de sociaal-economische ontwikkeling van de Zuid-Limburgse mijnstreek. De bouw en weloverwogen stedebouwkundige uitleg van woninggroepen voor industrie-arbeiders en overig mijnpersoneel vormde een radicale breuk met de Limburgse bouwtraditie tot dan toe.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Rennemig is van betekenis als restant van een niet meer intact stedebouwkundig geheel dat op bijzondere wijze was opgebouwd.
Het woon- en werkgebied rond de Oranje Nassau III-mijn was sterk hiërarchisch geordend en Rennemig had hierin haar eigen specifieke plaats.

De stedebouwkundige uitleg rond de Oranje Nassau III (het mijnterrein is inmiddels getransformeerd tot een nieuwbouwwijk) is zelfs omschreven als "op de centimeter precies uitgevoerde Herrschaftsarchitektur van het industriefeodalisme".
De mijn had een 75 meter lange toegang over een hellende eigen weg an de straat tot de toegangspoort, geflankeerd door twee blinde muren. Dit dwong het zicht naar de aan triomfbogen herinnerende toegangspoort. Op de hartlijn van deze poort bevond zich ver daarachter de schachtbok. De rechtermuur van de toegangsweg liep recht van de poort naar beneden tot aan de openbare weg. Aan de andere zijde van de muur bevonden zich drie groepen woningen voor de vaste staf. De eerste groep het hoogst, de tweede groep iets lager en breder, de derde nog lager en nog breder.
De muur aan de linkerkant van de toegangsweg liep niet tot aan de openbare weg, maar ommuurde de tuin van de directievilla. De ommuring was doorbroken aan de eigen weg, waar de mijnpolitie tot machtsuitoefening bevoegd was.
In dit sterk hiërarchische beeld met statige oprit was de leefplek van de arbeiders niet aan de openbare weg gesitueerd, maar achter het bedrijf in de beemden: de kolonie Rennemig.

Gaafheid

De stedebouwkundige structuur van Rennemig verkeert nog in authentieke staat. Veel van de arbeiderswoningen zijn in hun oorspronkelijke karakter aangetast door verbouwingen. De beambtenwoningen daarentegen zijn grotendeels ongeschonden gebleven.

Zeldzaamheid

Voormalige mijnkoloniën zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar Rennemig onderscheidt zich vanwege haar hiërarchisch bepaalde plaats in een thans sterk aangetast ruimtelijk geheel, haar relatief hoge ouderdom en haar architectuur van andere woninggroepen. Vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien neemt de waarde van Rennemig evenredig toe.

D. Bijzonder gebied Heksenberg

Algemene karakteristiek

Planmatig aangelegde sociale woningbouw, architectuur en stedebouwkundige uitleg van F.W. de Rooy. De woninggroep werd gebouwd in 1927-1928 en omvatte oorspronkelijk 198 woningen en 2 winkels. De uitvoering van de bouw, in handen van de woningbouwcorporatie "Ons Limburg", geschiedde in opdracht van de Stichting "Thuis Best" met een garantie-contract van de Oranje Nassau-mijnen. De oorspronkelijke tekeningen worden in het NCIV-archief te Heerlen, onder besteknummer 299.
Heksenberg heeft een aantal straatnamen die in relatie staan met jachttaferelen. Het betreft de volgende panden:
- Heerenweg 72 t/m 102 even, 65 t/m 127 oneven;
- Zwanenstraat 1;
- Reestraat 1 t/m 37 oneven, 2 t/m 54 even;
- St. Hubertusplein 1 t/m 19, zowel even als oneven;
- Hertstraat 1 t/m 35 oneven, 2 t/m 32 even;
- Roebroekweg 75 t/m 97 oneven;
- Elandstraat 2 t/m 48 even;
- Buschkensweg 1 t/m 31 oneven;
- Fazantstraat 2.

De panden aan het St. Hubertusplein 7 en 19 fungeerden als winkel, het pand 17 als kantoor.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De stedebouwkundige aanleg van Heksenbert bestaat in principe uit een eenvoudig stratenpatroon met enkele grillig gevormde tussenverbindingen en hofjes, gebaseerd op de tuinstadgedachte. De drie hoofdstraten (Heerenweg, Reestraat en Elandstraat) zijn onderling parallel in noordwestelijke richting gesitueerd. Aan de zuidoostelijke zijde komen zij uit op de Roebroekstraat, in het noordwesten op de Buschkensweg. De Hertstraat, een diagonale dwarsverbinding tussen Heerenweg en Elandstraat, is op de kruising met de Reestraat voorzien van een centraal plein, het zgn. St. Hubertusplein.
De woningen zijn verdeeld over een vijftal basistypen in traditionele baksteenarchitectuur, met kleine variaties op de hoofdthema's. Kenmerkend zijn de asymmetrische zadeldaken en de betonlateien annex luifels.

Bijzondere historische betekenis

De woninggroep is van belang als exponent van de sociaal-economische ontwikkeling van de Zuid-Limburgse mijnstreek.

De bouw en weloverwogen stedebouwkundige uitleg van woninggroepen voor industrie-arbeiders vormde een radicale breuk met de Limburgse bouwtraditie tot dan toe.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Heksenberg ligt in het noordelijke gebiedsdeel van de gemeente Heerlen, op de westelijke rand van de Schrieversheide langs de Heerenweg. Deze locatie was zeer gunstig voor mijnwerkers van zowel de Oranje Nassau III als de Oranje Nassau IV.

Gaafheid

De stedebouwkundige structuur van Heksenberg verkeert nog in authentieke staat. De bebouwing heeft in de loop der tijd enige aanpassingen ondergaan, haar betekenis in een ruimer stedebouwkundig kader is vanwege de herstructurering van de omgeving ingrijpend gewijzigd.

Zeldzaamheid

Voormalige mijnkoloniën zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar wanneer men de zeldzaamheid van een overigens relatief jonge groep als Heksenberg vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt beziet, neemt de waarde ervan uiteraard sterk toe.

E. Bijzonder gebied Maria Christinawijk

Algemene karakteristiek

Planmatige, door de Duitse bezetter gerealiseerde woningbouw uit 1942, die ook wel bekend staat als de Hermann Goering-wijk. Men ontwierp voor dit gebied ten noorden van Heksenberg een groot stedebouwkundig plan, waarvan ongeveer een derde deel (ca. 190 woningen) gerealiseerd is.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De stedebouwkundige aanleg van Maria Christina-wijk bestaat uit een drietal hofjes in driekwart carré's langs de Hindestraat alsmede een achttal woningblokken in strokenbouw haaks op de Heerenweg. De stroken aan de Heerenweg-zijde zijn onderling verbonden door een poortachtig bouwsel, waardoor de buurt een gesloten indruk krijgt. Deze poorten komen niet voor op de oorspronkelijke bouwtekeningen. De architectuur roept door de hoge gevels, de indeling van de ramen en deuren, de klokgevels en kademuren het beeld op van de Duitse hanze-steden. Ook de vergelijking met het beroemde Holland-viertel in Potsdam dringt zich op.

Bijzondere historische betekenis

Maria Christinawijk is een van de weinige grote woningbouwprojecten die tijdens de bezettingstijd in Nederland zijn uitgevoerd. Structuur, bestemming en verschijningsvorm zijn verbonden met een specifieke politieke, historische ontwikkeling.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

De wijk neemt een zeer markante plaats in langs de verbindingsweg van Heerlen naar Brunssum, m.n. door de situering op het hoogste punt aan deze lange, hellende weg. Verder is de wijk van belang als representant van een nooit gerealiseerd groter ontwerp.

Gaafheid

De stedebouwkundige structuur van Maria Christinawijk verkeert nog in authentieke staat. De bebouwing heeft in de regel slechts kleine aanpassingen ondergaan.

Zeldzaamheid

Woningbouwcomplexen, gerealiseerd door de Duitse bezetter, zijn in Nederland uiterst zeldzaam. De architectuur van het geheel draagt in belangrijke mate aan deze zeldzaamheid bij.

F. Bijzonder gebied Molenberg

Algemene karakteristiek

Molenberg is een voorbeeld van planmatige, sociale woningbouw voor mijnwerkers. Oorspronkelijk telde Molenberg 710 woningen en 18 winkels, gerealiseerd in drie stadia. De eerste groep van 57 woningen werd in 1915 gerealiseerd, maar is inmiddels afgebroken. De tweede groep van 404 woningen en 18 winkels werd in 1919-20 gebouwd. Beide werden ontworpen door architect Jan Stuyt en gebouwd door de woningbouwcorporatie "Ons Limburg" voor de Woningvereniging "Heerlen". De 129 woningen uit 1926-27 zijn een ontwerp van architect W. Tap en die uit 1930 heeft WV Heerlen in eigen beheer gebouwd. De gehele kolonie onderging in 1977 een renovatie. De straten zijn genoemd naar Nederlandse cq Vlaamse letterkundigen en belangrijke politieke voormannen uit het katholieke kamp.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Molenberg heeft een opmerkelijke stedebouwkundige structuur binnen een bijna vierkant kader langs de Kerkraderstraat en omvat de Da Costastraat, Bilderdijkstraat, het Dr. Schaepmanplein, de Roemer Visscherstraat, de Potgieterstraat, Staringstraat, Guido Gezellestraat, Karel van de Oeverstraat, Henric van Veldekestraat, Van Maerlantstraat, Dr. Schaepmanstraat, Genestetstraat, Joost van de Vondellaan en Tollenstraat.
Het bijzondere is, dat de hoofdstructuur van Stuyts nooit gerealiseerde ontwerp van de Tuinstad St.Jans-Geleen werd gebruikt voor de bebouwing van Molenberg.
De architectuur is traditioneel, maar niettemin karakteristiek. Het werk van Stuyt is onmiddelijk te herkennen in de symmetrische straatwanden met risalerende hoekpartijen, die verder voorzien zijn van schilddaken en hoeklisenen, plus de tussenpanden onder zadeldaken. De deuromlijstingen zijn voorzien van een segmentfronton in stucwerk. Stuyts overige woningen zijn veelal herkenbaar aan de gepleisterde geveldelen, enkele ronde vensters of aan de hoekpanden op een zeshoekig grondplan. Opvallend zijn de hoekoplossingen met woonhuis-winkelbestemming, die voorzien werden van trapgevels.

De woningen van Tap zijn opgetrokken in een eenvoudige baksteenarchitectuur. Variatie wordt bewerkstelligd door de toepassing van opvallende dakconstructies in de hoekpartijen.

Bijzondere historische betekenis

Molenberg gaf en geeft in haar verschijningsvorm uitdrukking aan een sociaal-economische, maar evenzeer aan een politieke, culturele en geestelijke historische ontwikkeling.
Molenberg is van belang voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en het stedebouwkundig denken als een gedeeltelijke realisatie van Stuyts ontwerp voor de Tuinstad St. Jans-Geleen.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Ook bij de aanleg speelde de hiërarchische invulling van de woongebieden een rol. De mijnwerkerswoning werden op de berg gesitueerd, de beambtewoningen meer in in de richting van het centrum langs de Caumerdalschestraat, de Molenberglaan en de Caumerbeeklaan. Ook deze straten zijn aangewezen als bijzonder gebied. De villa van financieel directeur Haex lag aan de Akerstraat, bij de toegang tot de Molenberglaan.

Gaafheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is nog in hoge mate bewaard gebleven. Een uniforme, algehele renovatie in 1977 heeft daartoe zeker bijgedragen.

Zeldzaamheid

Voormalige mijnkoloniën zijn in het oostelijk deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam. Maar wanneer met de importantie van het stedebouwkundig plan van Molenberg in overweging neemt en de zeldzaamheid vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt beziet, dan neemt de waarde ervan in evenredigheid sterk toe.

G. Bijzonder gebied Caumerbeeklaan e.o.

Algemene karakteristiek

De bebouwing in dit gebied is een zeer fraai voorbeeld van woningbouw voor de gegoede burgerij, waaronder medewerkers van de diverse mijnondernemingen uit de hogere echelons, notarissen, doktoren, etc. uit de periode 1916-1940. Een aanzienlijk aantal van deze woningen werd gebouwd in opdracht van het Beambtenfonds van de Staatsmijnen, de Vereniging Woningbouw (voor hoger mijnpersoneel), de Woningbouwvereniging "Eigen Haard", de Bouwgrondmaatschap-pij "Tijdig" en de woningbouwcorporatie "Ons Limburg" zelf. Voor het ontwerpen van deze woningen zijn voornamelijk de architecten van het Technisch Bureau "Ons Limburg" verantwoordelijk, waaronder F.W. de Rooy, A. Knipschild en J. Stuyt.
Daarnaast werden er door particulieren woningen gebouwd, waarvoor gerenommeerde architecten als Peutz, Tummers, Tap, Kroonenburg, Kremer e.a. het ontwerp leverden.
De in dit gebied geïnventariseerde woningen liggen verspreid over de Caumerbeeklaan, de Caumerdalschestraat, een gedeelte van de Molenberglaan en een klein stuk van de Bongaertslaan.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Het bijzonder gebied Caumerbeeklaan e.o. heeft geen planmatig ontwikkeld ruimtelijk concept. In feite gaat het om grotendeels lineaire herenhuis-, landhuis- en villabebouwing langs lanen en straten die zich, onderling verbonden door enkele tussenverbindingen, tussen veel groen de Molenberg op slingeren. Wél is het gebied van groot belang vanwege de hier aanwezige architectonische kwaliteit en vanwege de specifieke functie als woongebied voor de gegoede burgerij.
Door het Technisch Bureau van "Ons Limburg" werden er beambtenwoningen gebouwd aan de Caumerbeeklaan 5-11 (1938, F.W. de Rooy en A. Knipschild), de Bongaertslaan 42-44 (1938, F.W. de Rooy en A. Knipschild), de Caumerbeeklaan 6-12 (1924), 46-48 (1921, Jan Stuyt), Caumerbeeklaan 64 (Villa J. Mous, 1918), Caumerdalschestraat 3-5 (F.W. de Rooy, 1933), Caumerdalschestraat 6-10,22 (Jan Stuyt, ca. 1928), Caumerbeeklaan 50-52, 62, 66-70.
Daarnaast zijn er in dit gebied particuliere woningen van groot belang. Architect H. Tummers bouwde in 1931 voor de familie Sarolea een woonhuis aan de Caumerbeeklaan 44. Iets verderop staat de Villa Maria (no. 60) van architect Rijken van Olst uit 1921. Op no. 72 werd een landhuis gerealiseerd van architect Wunderlich uit 1933. Het absolute hoogte-

punt vormt het landhuis dat architect F.P.J. Peutz in 1919 voor notaris Wijnands aan de Caumerbeeklaan 80 bouwde. Dit landhuis is het eerste gerealiseerde werk van Peutz en kenmerkt zich door een grote verscheidenheid aan stijlfragmenten, materiaalsoorten, kleur en plastiek.

Bijzondere historische betekenis

Het bijzonder gebied Caumerbeeklaan e.o. geeft door haar bestemming en verschijningsvorm uitdrukking aan een specifieke sociaal-economische ontwikkeling. Het betreft een speciaal daartoe ingericht woongebied voor hogere mijnbeambten en mensen in de vrije beroepen. Het merendeel van de beambtewoningen werd in verenigingsverband gebouwd.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

De Caumerbeeklaan e.o. maakt deel uit van een hierarchisch ingericht woongebied. De woningen van de Caumerbeeklaan, Caumerdalschestraat, Molenberglaan en Bongaertslaan zijn gebouwd voor hoger mijnpersoneel en zelfstandigen in de vrije beroepen. Hun maatschappelijke status komt tot uiting in de architectuur, de situering in een groen woongebied van ruime opzet, vlakbij het stadscentrum en op de hellingen van het Caumerbeekdal. De mijnwerkerswoningen werden daarachter, op de Molenberg, gesitueerd. De villa van financieel directeur Haex van de Oranje Nassau-mijnen aan de Akerstraat 126 markeert als het ware de toegang tot de Molenberglaan.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is nog in hoge mate aanwezig. Een deels in verenigingsverband gerealiseerde woonwijk voor hoge mijnbeambten en particulieren in de zelfstandige beroepen uit de periode 1916-1940 is in Limburg een zeldzaam verschijnsel. De relatie met de destijds florerende mijnindustrie en de hiërarchische ordening van de in deze periode ingerichte woongebieden maken de Caumerbeeklaan e.o. tot een belangrijk gebied met bijzondere waarden.

H. Bijzonder gebied Burgemeester de Hesselleplein, Deken Nicolaijestraat, Tempsplein e.o.

Algemene karakteristiek

Burgemeester de Hesselleplein en Tempsplein vormen de hoofdbestanddelen van een door architect Jan Stuyt ontworpen stedebouwkundig plan uit het tweede decennium van de twintigste eeuw. De verbindingsas tussen beide pleinen is de Deken Nicolaijestraat, die voornamelijk als zichtlijn tussen de vml. Bibliotheek op het Tempsplein (1917, J.M. van Hardeveld & J. Pauw) en de Ambachtsschool op het Hesselleplein (1913, Jan Stuyt) fungeert.
Ververstraat, Schoolstraat, Smedestraat en Ambachtstraat vormen in architectonisch opzicht één geheel met de bebouwing van het Burg. de Hesselleplein. Eenzelfde relatie bestaat tussen het Tempsplein en de Kapelaan Berixstraat.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Het heldere ruimtelijke concept van het stedebouwkundig plan bestaat uit twee pleinen met daartussen en rechte verbindingsas. Het plan is van betekenis vanwege de inrichting en voorzieningen op beide pleinen: op het Tempsplein is een dominant H.Hartbeeld aanwezig (1924, T. Dupuis), op een sokkel die ontworpen werd door Ir. D. Roosenburg. Hij is o.a. de architect van het zeer bijzondere hoofdkantoor van de Oranje Nassau-mijnen uit 1931. Het Hesselleplein heeft een meer besloten karakter, dat voornamelijk bewerkstelligd wordt door de fraaie boombegroeiing op het centrale plein.
Het geheel heeft een groot belang vanwege de hoge architectonische kwaliteiten. Op het Hesselleplein bevinden zich bijvoorbeeld: de Ambachtsschool (1913, Jan Stuyt); de woonhuizen 7-8 (1914, iov dhr. Lempens en de Bouwvereniging "Eigen Haard"); no. 6 (1915, arch. Alph. Offermans); nos. 28,29,30 (1925, arch. H.F. Stoks); het fraaie, dubbele pand 26,26a-,27 (1921, arch. Jac Verhaaff te Amsterdam); het eclectisch beïnvloede woonhuis no. 25 (1917, iov Gemeentebestuur en het bestuur van de Ambachtsschool); het woonhuis met classicistische ornamentiek op no.24 (ca. 1916); het dubbele, eclectisch beïnvloede pand 22-23 (ca. 1915); de kleine straatwand van architect W. Damen uit 1915 (nos. 16,17,1-8); woonhuis no. 15 (architect De Rooy, 1919, Technisch Bureau "Ons Limburg").
De toegang tot de Schoolstraat wordt gedomineerd door de fraaie atelierwoning van architect Th. van Kan uit 1914. Het voornaamste pand aan de Deken Nicolaijestraat, no. 26, werd door architect F.P.J. Peutz voor het R.K. Kerkbestuur van de Pancratiuspa-

rochie gebouwd.
Op het Tempsplein staat de Nederlands Hervormde Kerk, in 1931 gebouwd naar ontwerp van de architecten Stuivinga en Van de Vooren uit Zeist. Verder zijn hier van importantie: de 7 woningen (Tempsplein 18-20-22, Ds. Jongeneelstraat 2-4, Deken Nicolaijestraat 1-3) van architect J.M. van Hardeveld uit 1927, gebouwd in een door de Amsterdamse School beïnvloede bouwtrant; het dubbele woonhuis 25-26 (1918, architect A.J. Bartels); no. 27 (1922, arch. A.J. Bartels); no. 29 (1932, arch. Jos. Wielders); nos 30-31 (1933, arch. J. Seelen); no. 33 (1925, arch. Peutz & De Ronde); het H. Hartbeeld van Dupuis uit 1924; de woningen met hoektoren nos. 11, 12, 13 (1919, arch. Stoks) en uiteraard de al genoemde Bibliotheek.
In de Kapelaan Berixstraat bevinden zich het wijkgebouw van arch. Seelen uit 1919 (no.16) en het voormalige Volksbad en Groene Kruis van architect Jos. Wielders (1922, nos. 10,10a) in de trant van de Amsterdamse School.
Dit alles overziend kan men zeggen dat een aantal zeer belangrijke architecten met één of meerdere werken in dit bijzondere gebied vertegenwoordigd is. Ook de bouwstijlen die er voorkomen verdienen nader aandacht.
Verder is het bijzondere gebied van betekenis vanwege de specifieke city-ontwikkeling. Men treft er tal van openbare gebouwen (school, kerk, bibliotheek, wijkgebouw, volksbad) in combinatie met stedelijke woonbebouwing aan.

Bijzondere historische betekenis

Het bijzondere gebied geeft door haar structuur, bestemming en verschijningsvorm in het huidige hart van Heerlen uitdrukking aan een specifieke sociaaleconomische ontwikkeling: de city-ontwikkeling van Heerlen t.g.v. de sterk expanderende mijnbouwindustrie.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Het bijzondere gebied was een belangrijke aanzet voor de stadsuitbreiding in zuidelijke richting, nadat in de periode tot het tweede decennium van de twintigste eeuw voornamelijk een ontwikkeling van het gebied tussen het oude centrum rond de Pancratiuskerk en het station had plaatsgevonden. Beide pleinen zijn van zeer grote betekenis voor de markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke én functionele dominanten in een groter geheel.

Gaafheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is nog in hoge mate aanwezig.

Zeldzaamheid

Planmatige stedelijke uitbreiding uit de eerste helft van de 20e eeuw, bestaande uit een tweetal pleinen met verbindingsas, is in Limburg zeldzaam.

I. Bijzonder gebied Leenhof I & II

Algemene karakteristiek

De mijnwerkerskolonies Leenhof I & II stammen uit de zgn. Honigman-periode (vóór 1908) en behoren daarmee tot de vroegste, op initiatief van de particuliere Oranje Nassau-mijnen gebouwde woninggroepen in de Mijnstreek. Zij omvatten respectievelijk 24 en 48 woningen. De woningen van Leenhof I uit 1905-06 (Schaesbergerweg 198-200, 194-196; Leenhofstraat 1-3, 2-4, 5-7-9-11, 6-8-10-12, 13-15-17-19, 14-16-18-20), ondergebracht in zes blokken van vier rug-aan-rug-woningen, genieten objectsgewijs rijksbescherming.
De woninggroep Leenhof II uit 1909 (Schaesbergerweg 186-188, 190-192; Spoordamstraat 1 t/m 44), ondergebracht in twaalf blokken van vier rug-aan-rug-woningen, geniet deze bescherming niet. Beide door het Bouwbureau van de Oranje Nassau-mijnen ontworpen woninggroepen maken deel uit van een langgerekt woongebied voor mijnwerkers uit diezelfde vroege periode van industrialisatie, waarin zich op Landgraafs grondgebied de woninggroepen Schaesberg (194 woningen uit 1913-1918, objectsgewijs rijksbeschermd), Leenhof III en Leenhof IV (beiden uit 1909-12) bevinden. Het betreft een grensoverschrijdende eenheid die de ontwikkeling van de arbeidershuisvesting in de Honigman- én De Wendelperiode laat zien.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Het ruimtelijk concept van Leenhof I en II is zeer eenvoudig: twee kleine dwarsstraten die op de Schaesbergerweg - de hoofdroute van Heerlen naar Schaesberg - uitkomen. De betekenis van beide groepen is uit architectonisch oogpunt groot te noemen: de zgn. Lotharingse stijl is daarvan de oorzaak. De beide groepen zijn vanwege de aanleg, architectuur, kleur- en materiaalgebruik een eenheid; daarnaast zijn zij belangrijke voorbeelden van op de internationale (XIX-B) traditie gebaseerde arbeiderswoningbouw door industriëlen.

Bijzondere historische betekenis

Leenhof I en II geven duidelijk uitdrukking aan een specifieke culturele en sociaal-economische ontwikkeling: arbeidershuisvesting in de vroege periode van de mijnbouwindustrie door de toenmalige eigenaren an de Oranje Nassau-mijnen (de Lotharingse familie De Wendel). Zij introduceerden hier de zgn. Lotharingse bouwstijl.

Deze vroege arbeiderswoninggroepen hebben een aanzienlijke betekenis vanwege hun innovatieve waarde op het gebied van de arbeidershuisvesting in de mijnstreek en de toepassing van de Lotharingse bouwstijl.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Leenhof I en II maken deel uit van een belangrijk woongebied voor mijnwerkers dat zich uitstrekt over het grondgebied van de gemeenten Heerlen én Landgraaf. Hiertoe behoren verder de woninggroepen Schaesberg, Leenhof III en Leenhof IV. Leenhof I en II zijn markante onderdelen in het stadsbeeld van de gemeente Heerlen.

Gaafheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is in hoge mate bewaard gebleven.

Zeldzaamheid

Leenhof I en II vormen behalve door hun gaafheid ook vanwege hun zeldzaamheid voor Nederland belangrijke voorbeelden van op de internationale (XIX-B) traditie gebaseerde arbeiderswoningbouw door industrielen.

J. Bijzonder gebied Buttingstraat e.o.

Algemene karakteristiek

Dit bijzondere gebied omvat een kleine woninggroep voor mijnarbeiders in de kern Hoensbroek. De 20 woningen, vijf maal vier rug-aan-rug-woningen) werden tussen 1908 en 1910 gebouwd i.o.v. de Staatsmijnen, naar een ontwerp van het Bouwbureau van deze onderneming. De panden bevinden zich aan de Nieuwenhofstraat 2 t/m 20 even en aan de Buttingstraat 28 t/m 46 even.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De woninggroep heeft een zeer eenvoudig stedebouwkundig concept, dat voornamelijk van betekenis is vanwege de specifieke functie: huisvesting van mijnarbeiders. De architectuur is traditioneel en eenvoudig.

Bijzondere historische betekenis

De woninggroep geeft door haar bestemming en verschijningsvorm duidelijk uitdrukking aan een sociaal-economische ontwikkeling: de groei van de mijnindustrie. Het betreft Hoensbroeks oudste mijnwerkerswoningen en zij vormen het beste voorbeeld van het oudste type mijnwerkerswoningen, dat door de Staatsmijnen is gebouwd. Als zodanig hebben zij ten tijde van de bouw een pioniersfunctie gehad.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

De woninggroep ligt op een hellend terrein, aan de voet van het voet van het bedrijfsterrein van de Staatsmijn Emma. Zij vormt een opmerkelijk element in de bebouwde omgeving van Hoensbroek: de zeer ruime voortuinen geven het geheel een vriendelijk en niet-stedelijk karakter.

Gaafheid en zeldzaamheid

De woninggroep aan de Buttingstraat heeft de gaafheid van bovengenoemde kwaliteiten in hoge mate bewaard. Arbeiderswoningen van de Staatsmijnen en bovendien van het oudste type, zijn in Limburg een zeldzaam verschijnsel. Vanuit nationaal oogpunt bezien neemt het belang van deze woninggroep evenredig toe.

K. Bijzonder gebied Slakken-Horst-Metten

Algemene karakteristiek

De mijnwerkerskolonie Slakken-Horst-Metten telde oorspronkelijk 262 woningen, die in drie fasen gerealiseerd werden: 100 in 1913, 90 in 1918, 72 in 1922. De woningen uit 1913 en 1918 werden ontworpen door architect Jan Stuyt, de woningen van 1922 door F.W. de Rooij. Beiden waren verbonden aan het Technisch Bureau van de woningbouwcorporatie Ons Limburg, die deze woningen voor de Woningvereniging Hoensbroek bouwde. De 100 woningen uit 1913 vormden het eerste gerealiseerde project van "Ons Limburg". Dit werd herdacht met het opschrift "de 1e Stap" op de inmiddels verdwenen rondboog aan de Van Rossumstraat. Na de sloop van de woningen aan de Mettenstraat resteren nog ruim 190 woningen. Zij bevinden zich aan de Ridder Hoenstraat, Paludestraat, Horstplein, Slakkenstraat, Burg. Boshouwerslaan, Stuytstraat, Poelsstraat, Past. Röselaersplein, Van Rossumstraat.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Dit bijzondere gebied heeft een ruimtelijk concept van hoge kwaliteit: een geheel van vriendelijke straten, hofjes en pleintjes met een duidelijk tuinstadkarakter. De groep als zodanig in op de dalhelling van de Caumerbeek gesitueerd, aan de voet van het plateau waarop de Staatsmijn Emma verrees. Vanwege genoemd karakter en de inrichting en centrale voorzieninge is Slakken-Horst-Metten zeker het behouden waard: de boogpijlers aan de Van Rossumstraat waarop ooit het opschrift "de 1e Stap" figureerde; pand Slakkenstraat 59 is nog voorzien van een gevelsteen die herinnert aan de aanvang van de bouw in 1913. In de Van Rossumstraat zijn bij de panden 11 en 12 nog de oude pomphuisjes herkenbaar. Het Pastoor Röselaersplein heeft een centrale groenvoorziening. De woonhuizen 8 en 9 op ditzelfde plein zijn voorzien van torentjes, windwijzer en opschrift "d(e) E(erste) S(tap)".
De architectuur van de woninggroep is traditioneel, maar gevariëerd. De typische kenmerken van Stuyts latere werken zijn ook hier duidelijk herkenbaar. Het geheel vormt een fraai voorbeeld van volkshuisvesting voor mijnarbeiders op grond van de tuinstadgedachte, gerealiseerd in verenigingsverband.

Bijzondere historische betekenis

Over structuur, bestemming en verschijningsvorm geeft de woninggroep Slakken-Horst-Metten uitdrukking aan een specifieke sociaal-economische ontwikkeling:

de toepassing van de tuinstad-gedachte bij de huisvesting van mijnwerkers in de zich sterk ontwikkelende mijnstreek.
Slakken-Horst-Metten is van grote betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken in de Mijnstreek. Het is de eerst gerealiseerde woninggroep van de Woningbouwcorporatie "Ons Limburg" uit 1911. De hierbij aangesloten woningverenigingen konden daarvoor gebruik maken van de architecten van het zgn. Technisch Bureau van Ons Limburg, waaraan Jan Stuyt vanaf het begin verbonden was. De ontwerpen van dit Technische Bureau hebben in hoge mate bijgedragen aan de toepassing van de tuinstadgedachte in de volkshuisvesting.
Dat Slakken-Horst-Metten een grote innovatieve waarde en pioniersfunctie heeft gehad, ligt voor de hand.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van bovengenoemde kwaliteiten is ondanks renovaties (waaronder een algemene in 1980), de afbraak van de Mettenstraat en enkele latere invullingen in redelijke mate bewaard gebleven. De zeldzaamheid van de groep wordt bepaald door de kwaliteit en de conceptie van het stedebouwkundig plan, en de bijzondere historische betekenis van Slakken-Horst-Metten. Vanuit nationaal oogpunt bezien heeft de groep dientengevolge een hoge mate van zeldzaamheid.

Complexen

Behalve een respectabel aantal bijzondere gebieden kent Heerlen diverse complexen van importantie. Een zeer goed voorbeeld van een dergelijk complex is de kolonie Grasbroek, die voor een deel rijksbescherming geniet. De groep bestaat uit 6 woonblokken van vier rug-aan-rug-woningen uit 1909, gebouwd in opdracht van de Oranje Nassau-mijnen. De adressen: Sittarderweg 112 d t/m 112 k, Grasbroekerweg 10 t/m 16. (Rijksmonumenten 21222 t/m 21227). Deze blokken vertegenwoordigen het zgn. type G van van de woningen in Lotharingse stijl. Grasbroek vormt door aanleg, architectuur, kleur- en materiaalgebruik een eenheid, die een der gaafste en voor Nederland vrij zeldzame voorbeelden is van de op internationale, 19e eeuwse (XIX B) traditie gebaseerde arbeiderswoningbouw door industriëlen.
Naast Grasbroek, o.a. aan de Sittarderweg 70-72 en 74-112, werden tussen 1910 en 1915 20 opzichterwoningen en 2 hoofdopzichterwoningen voor de Oranje Nassau gebouwd. Deze woningen, eveneens in Lotharingse stijl opgetrokken, gaven door architectuur én situering uiting aan de maatschappelijke status van hun bewoners. De 20 opzichterswoningen zijn verdeeld over 5 blokken van 4 woningen, die elk een iets hogere daklijn hebben en een groter volume. Bovendien bevinden zij zich op kortere afstand van de voormalige ingang van de Oranje Nassau I dan de arbeiderswoningen van Grasbroek.
Hetzelfde principe is toegepast bij de hoofdopzichterswoningen aan de Sittarderweg 70,72: zij hebben een nog hogere daklijn, een groter bouwvolume en liggen nog dichter bij de ingang van de voormalige mijn. Het spreekt vanzelf dat de kolonie Grasbroek én de hoofdopzichterswoningen een geheel van grote waarde vormen.

Aan de Ganzeweide 29a, 31, 33 en 33a, 35 t/m 41 en 43 t/m 49 ligt een complex mijnbeambtewoningen dat reeds rijksbescherming geniet. Het betreft achtereenvolgens twee hoofdopzichterswoningen, vier opzichterswoningen en vier beambtewoningen van de Oranje Nassau III. Zij vormen samen door hun aanleg, waarin de hiërarchische opbouw van het mijnwezen tot uiting komt, en door de eenheid in architectuur, kleur- en materiaalgebruik een gaaf voorbeeld van de woningbouw voor (hogere) mijnbeambten.

Het complex van de Vroedvrouwenschool aan de Zandweg 180 werd in 1910 gebouwd ter vervanging van de oorspronkelijke school aan de Akerstraat. Het resultaat was een zeer uitgebreid complex met een duidelijk symmetrische opbouw en een markante ingang.

De kapel is na de dood van architect Jan Stuyt afgebouwd door zijn zoon Giacomo. Samen met de vrijliggende directiewoning, de economiegebouwen en het vele groen is het een uniek complex.
De school werd op een heuvel aan de rand van een bos gelegd, die zich destijds ver buiten de stad bevond. De locatie en de architectuur geven blijk van de waarde die men hechtte aan "veel licht en lucht".

Op de splitsing van de Schuureikenweg, het Gouverneur Baron van Hövellplein en de Zandbergsweg te Hoensbroek bevindt zich een kleine woninggroep van 16 eenheden, verdeeld over 3 blokken van respectievelijk 6, 6 en 4 woningen. De groep werd omstreeks 1911 gebouwd in opdracht van de Staatsmijnen. Alle woningen kenmerken zich door speklagen en geboogde strek in rode baksteen.

Aan de Gasthuisstraat 45 staat het kloostercomplex van de Kleine Zusters van de H.Joseph uit het eerste kwart van de twintigste eeuw, waartoe een hoofdgebouw, de kloosterkapel en een tweede verblijfsgedeelte behoort.

De architecten Dullaart en Schipper ontwierpen in 1921 het complex "Adriaan Sassenstraat" voor de Middenstands Bouwvereniging. Het gaat om 43 woningen aan de Adriaan Sassenstraat en de Burg. Waszinkstraat.

Van kleinere orde is het woningcomplexje aan de L. Stassenstraat 9-19 oneven, gebouwd rond 1929.

Ook de kolonie Eikenderveld van de architecten J. Wijsbek en N. van Tiene (1912-1927) is als complex geïnventariseerd. In totaal gaat het om 385 woningen in traditionele stijl, gerealiseerd voor de Woningbouwvereniging "De Samenwerking". In 1912 tekende J. Wijsbek 34 woningen, in 1920 kwamen daar 80 woningen bij. In 1921 ontwierp N. van Tiene 165 woningen en 1 winkel; waarschijnlijk van dezelfde architect zijn de 100 woningen, 4 winkels en het kantoor uit 1927. Al deze objecten bevinden zich aan de Keizerstraat, Hertogstraat, Koningstraat, Eikenderweg, Laanderstraat, Prinsenstraat, Leenheerstraat, Stadhoudersstraat, Baronstraat, Regentessestraat, Jonkerstraat, Markiesstraat en Vorstenstraat.

Het voormalige kantorencomplex van het Algemeen Mijnwerkersfonds aan de Akerstraat 92 werd in 1942 door architect Jos. Wielders ontworpen en is samengesteld uit diverse onderdelen.
De woninggroep aan de Prins Hendrikstraat e.o. te Hoensbroek omvat 97 wooneenheden, alle ondergebracht in blokken van vier, die niet lang voor de tweede wereldoorlog gebouwd werden.

Het gaat om Prins Hendrikstraat 23-57, 65-101; Van Stolbergstraat 1 t/m 8; Oranjestraat 8-14; Klinkertstraat 128-134; Montfortstraat 4-90.

Eveneens een woningcomplex van aanzienlijke omvang is "De Wingerd" te Hoensbroek. Zij werden in 1925 getekend en gebouwd door de Vereniging Ons Limburg voor de Woningverening Hoensbroek. De groep bestond oorspronkelijk uit 204 woningen en 4 winkels en is gerenoveerd.

Aan de Akerstraat Noord te Hoensbroek werd omstreeks 1933 een straatwand gerealiseerd met 12 eenheden, voorzien van de huisnummers 97-119.
Eveneens te Hoensbroek bevindt zich de woninggroep "Klooster", in 1915 ontworpen door architect Jan Stuyt van Technisch Bureau Ons Limburg voor de Woningvereniging Hoensbroek. Het gaat in totaal om 68 woningen aan de Emmastraat 1-21, 2-36; Amstenraderweg 83-89; Emmaplein 3 t/m 34.

Objecten

De stedelijke ontwikkeling die Heerlen ten gevolge van de groei van de mijnbouwindustrie doormaakte, leverde de stad een aantal zeer opmerkelijke panden op. Ter illustratie een opsomming van diverse objecten in alfabetische volgorde van straatnaam.

Aan de Akerstraat bevindt zich bijvoorbeeld de Villa Haex (no. 126). Deze villa werd in 1912-1913 gebouwd voor financieel directeur Haex van de Oranje Nassaumijnen. De architecten van de villa, Stuyt en Van Nes, kozen voor een door de Engelse landhuisstijl beïnvloede eclectische bouwtrant. De villa ligt direct tegenover de Molenberglaan en vormt daardoor het beginpunt van een woongebied, dat hiërarchisch werd ingericht: de directeursvilla op de Akerstraat, de hogere beambten op de hellingen van de Molenberg (zie bijzonder gebied Caumerbeeklaan e.o.) en de mijnwerkerswoningen op de Molenberg zelf (zie bijzonder gebied Molenberg).
Een bouwkundig relict van heel andere aard aan diezelfde Akerstraat is bijvoorbeeld de neo-classicistische grafkapel op nr. 50.
Aan de Beersdalweg 64 bouwde architect F.P.J. Peutz in 1929 de neo-gothisch beïnvloede St. Antonius van Padua-kerk. Deze parochiekerk werd gebruikt door de mijnwerkers van de inmiddels afgebroken Huskenkolonie. Om schade door mijnverzakkingen te voorkomen werd een stalen spantconstructie gebruikt. In de kerk treft men werk van vele in de vooroorlogse periode bekende Limburgse kunstenaars aan, waaronder Charles Eijck (kruiswegstaties),

René Smeets, Jean Adams, Henri Jonas en Huub Levigne. Het tabernakel is van Van Stacke.
In 1922 bouwde architect Josef Seelen uit Heerlen i.o.v. de Staatsmijnen aan het Bekkerveld nr. 20 een tweede mijnschool, die evenals de eerste aan het Heselleplein in gebruik is bij de Hogeschool Heerlen. Dit monumentale schoolgebouw werd opgetrokken in diverse soorten natuursteen op een E-vormige plattegrond.
Aan de Bongerd verrees in de dertiger jaren het befaamde Glaspaleis Schunck, een ontwerp van architect F.P.J. Peutz. Dit warenhuis werd opgetrokken in een sterk door het Nieuwe Bouwen beïnvloede stijl. Het warenhuis, waarvoor Peutz geïnspireerd werd door een ontwerp van architect Henri Sauvage in het Franse Nantes, kreeg twee kelderlagen, vier lagen voor de verkoop en twee daklagen. De constructie bestaat uit betonnen plaatvloeren op paddestoelkolommen en werd geheel bekleed met transparant glas. De glasgevel werd een halve meter vrijgehouden van de vloerplaat. Oorspronkelijk werd dit Glaspaleis aan een zijde tegen een ander pand gebouwd, toen dit pand werd afgebroken kreeg het Glaspaleis aan deze zijde een nieuwe wand. Dit zeer bijzondere gebouw is door latere aanpassingen sterk aangetast. Op Bongerd nr. 2 staat de Apotheek Claessens van architect J. Klijnen uit Heerlen, waarin een combinatie van diverse stijlelementen te herkennen is.
Peutz' eerste gerealiseerde werk, het landhuis van notaris Wijnands aan de Caumerbeeklaan 80, is bij het bijzonder gebied Caumerbeeklaan e.o. al besproken. De voormalige schachttorens van de Oranje Nassau I-mijn aan de CBS-weg
uit 1897 zijn al opgenomen in de registers van beschermde monumenten. Beide karakteristieke bouwwerken gaan nu enigszins verloren in de luwte van het CBS-complex. Het betreft overigens reconstructies van schachtgebouwen op een andere plek dan de oorspronkelijke.

Aan de Geleenstraat en het Raadhuisplein bevindt zich het stadhuis van Heerlen, het bekendste ontwerp van Peutz uit 1936-42. Het hele gebouw is bekleed met natuursteen en heeft een sobere, intrigerende monumentaliteit. In het representatieve bouwdeel zijn opnieuw ronde paddestoelkolommen gebruikt. Hier bevindt zich bovendien een zeer brede, monumentale hoofdtrap.
De architectuur verenigt elementen uit het Nieuwe Bouwen met neo-classicistische ornamenten die refereren aan Heerlens Romeinse verleden. Josef Seelen bouwde omstreeks 1900 aan diezelfde Geleenstraat een van de weinige woonhuizen waarin neo-gothische stijlelementen verwerkt zijn. Het pand doet thans dienst als juwelierswinkel.

Neo-Romaans is de R.K.-Kerk aan de Gerard Brunings-straat van de Roermondse kerkenbouwers Caspar en Josef Franssen uit 1926;
neo-romaans beïnvloed is de St.Gerardus Majella-kerk aan de Heerenweg 45 uit 1936. Ook dit ontwerp van architect A.J.N. Boosten is herkenbaar aan de toepassing van grote geometrische bouwvolumes.
In Hoensbroek, Heisterberg 6, staat het laatste redelijk gave gezellenhuis in de Mijnstreek. Dit logement werd in 1925-26 in een zakelijk expressionistische stijl opgetrokken. Het spreekt vanzelf dat dit logement vanwege de huidige zeldzaamheidswaarde en de oorspronkelijke functie van groot belang is.
De monumentale ambachtsschool van Jan Stuyt uit 1913 aan het Burg. de Hesselleplein 21 is bij de bijzondere gebieden aan de orde geweest. Niet alleen in stedebouwkundig verband maar ook als op zichzelf staand object heeft de school een grote beeldbepalende waarde. Zes jaar daarna ontwierp Stuyt aan de Honigmanstraat 59 voor de heer Duysens een fraaie stadsvilla. Opvallend zijn de gecementeerde bovenfries en de ingangspartij met stuiters.
Op een aanzienlijke afstand van het stadscentrum liet de Belgische reder Schepers in 1909 de Villa Imstenrade bouwen, gelegen aan de gelijknamige straat. Het fraaie, kasteelachtige pand is opgetrokken in eclectische stijl en heeft een nog vrijwel intact interieur. De fraaie tuin loopt door in het dal van het Imstenraderbos, hetgeen een prachtig uitzicht garandeert. Thans is de villa in gebruik bij de Zusters van de Heilige Missie.
Dichter bij het stadscentrum werd in het begin van deze eeuw de Corneliuskerk van de 'kolonie' Heerlerheide gebouwd. De architecten Jos. Cuypers en Jan Stuyt trokken deze aan de Kerkstraat 8 in neo-romaanse trant op. Midden in het centrum, op de hoek van Kloosterstraat/Looierstraat, vonden de Oranje Nassau-mijnen in 1931 een geschikte plaats om een hoofdkantoor te bouwen. Ir. D. Roosenburg is verantwoordelijk voor het zeer bijzondere functionalistische ontwerp dat beschikt over een staalconstructie van losse, door dilatatievoegen gekoppelde elementen. Ook was het een van de eerste kantoren met verplaatsbare binnenwanden. Het glazen trappenhuis, dat op bijzonder wijze de hoek markeert, behoort tot de meest beeldbepalende architectuurelementen van Heerlen.
Elementen van het Nieuwe Bouwen paste architect C. de Smet toe in zijn eigen woonhuis-kantoor aan de Kouvenderstraat 132. Aan de Laanderstraat 33 trekt opnieuw een kerk de aandacht. De Rotterdamse architect P.G. Buskens bouwde hier in 1923 voor de Franciscus van Assisië-parochie een neo-gothisch godshuis. De bouwgrond werd geschonken door de particuliere eigenaars van de Oranje Nassau-mijnen, de familie De Wendel.

Hun familiewapen siert het interieur van de kerk. Het bijzonder rijke interieur heeft o.a. kruiswegstaties van Charles Eijck en sculpturen van Charles Vos.
Het gebouw dat oorspronkelijk fungeerde als Retraitehuis "Mgr. Schrijnen" en thans dienst doet als Universiteit voor Theologie en Pastoraat (Oliemolenstraat 60), is voor de gemeente Heerlen van uitzonderlijk belang. Architect Peutz maakte hiervoor in 1932-34 een ontwerp in de stijl van het Nieuwe Bouwen. Zeer bijzonder is de constructie: een staalskelet met vliesgevels van zgn. 'steeltexgaas', afgewerkt met cementpleisterwerk.
Peutz bouwde in 1931 zijn eigen woonhuis-kantoor in een soortgelijke stijl. Dit pand, gelegen aan de Oude Lindestraat 1 draagt de naam 'Huis Op de Linde'. Het pand werd in 1990-1991 zeer fraai gerenoveerd en behoort ook nu nog tot de belangrijkste objecten van vooroorlogse architectuur in Heerlen.
Het Royal-theater aan het Stationsplein 5 is een vertrouwd element in de bebouwing van het stadscentrum. De architecten Bongaerts en Peutz ontwierpen een betonnen pand met grote glaspartijen op een driehoekige plattegrond. In het interieur bevinden zich behalve de bekende paddestoelvormige betonkolommen, ook opvallende trappen en een schelpvormig plafond in de ovaalvormige zaal. De golvende curves van deze zaal keren terug in de overig vertrekken.
De bibliotheek aan het Tempsplein 10 is bij de bijzondere gebieden al besproken. Het pand, dat helaas in een matige staat van onderhoud verkeert, is als object natuurlijk van evenredig groot belang. Voor de Nederlands Hervormde Kerk van Stuivinga en van de Vooren en het H.Hartbeeld van Dupuis geldt feitelijk hetzelfde.
Het oorspronkelijk 16e eeuwse kasteel Terworm aan Terworm 5 hoort eigenlijk niet in de opsomming thuis, maar dit rijksmonument werd in 1891 zodanig verbouwd dat het met zijn sierlijke baksteenbouw kenmerkend werd voor de vormentaal van een kasteelachtige behuizing aan het einde van deze eeuw.
Aan de Valkenburgerweg 1 bouwde architect Widdershoven in 1925 de grote stadsvilla Coriovallum. Aan diezelfde weg bevinden zich o.a. de voormalige Villa Zomerweelde van de commercieel hoofddirecteur van de Oranje Nassau-mijnen uit 1913 (nr. 167, thans OU) van architect Hanrath uit Hilversum en de Villa Eikhold uit 1913 van Oranje Nassau-employé Dirk Koster (nr. 70, architect Warners jr. te Amsterdam).
Met de voormalige hoeve Strijthagen (oorspronkelijk XVI, maar verbouwd rond 1860 én rijksmonument) aan de Welterkerkstraat 1 eindigt dit lange, maar lang niet complete overzicht van belangrijke objecten die zich op het grondgebied van de gemeente Heerlen bevinden.

Bouwstijlen, constructietechnieken en architecten

De explosieve bebouwingsgroei van Heerlen tussen 1895 en 1940 is op zichzelf al een bijzonder verschijnsel, maar ook op het gebied van het brede scala toegepaste bouwstijlen neemt Heerlen een bijzondere positie in. Op de eerste plaats vanwege het feit dat in Heerlen het grootste aantal woningen van de particuliere Oranje Nassau-mijnen uit de Honigman- (vóór 1908) en de eerste De Wendel-periode (1908-1920) gebouwd zijn.
Tot de Honigman-categorie behoren het oudste deel van de kolonie Musschemig, Leenhof I&II, Grasbroek, de opzichterwoningen aan de Sittarderweg en villa Beukenhorst (Coriovallumstraat 46-50).
De Lotharingse woningen zijn uniek, omdat zij buiten de Mijnstreek in Nederland nergens voorkomen. Hun buitengewoon decoratieve architectuur wordt gekenmerkt door het gebruik van gepleisterde velden in een kader en door kleine details in schoonwerk of het omgekeerde hiervan, het afwisselend toepassen van zadel-, wolfs- en mansardedaken bij de typen met twee woningen onder één kap (typen A t/m F), de toepassing van schilddaken bij type G (4 rug-aan-rug-woningen onder een kap), het doorgaans met rode pannen dekken van de daken, waarin met blauwe pannen patronen zijn aangebracht en het gebruik van getoogde vensters en ronde deuropeningen. De beambte-, opzichters- en ingenieurswoningen uit deze jaren hebben eenzelfde soort vormgeving.

Net als in de andere Limburgse gemeenten heeft de bebouwingstoename in Heerlen vele objecten in traditionele bouwstijl opgeleverd: ongeveer 80% van het geïnventariseerde bestand. De diverse neo-stijlen, Jugendstil en Art Nouveau of de Chaletstijl zijn slechts mondjesmaat vertegenwoordigd; het eclecticisme of invloeden daarvan is vaker te traceren. Wat Heerlen specifiek karakteriseert is een categorie van ongeveer 5% waartoe de gebouwen in de stijl van de Amsterdamse School, het expressionisme, het Nieuwe Bouwen, het Functionalisme of gebouwen met elementen daarvan behoren.
Daarbij komt nog dat de meeste objecten uit deze categorie van groot belang zijn. Bijvoorbeeld: het Oranje Nassau-hoofdkantoor van Roosenburg, de UTP van Peutz, het vml. Hemagebouw van Brouwer, het Royal-theater van Bongarts en Peutz, het Volksbad van Wielders, etc. In deze categorie werden ook een aantal bijzondere constructietechnieken toegepast: bv. staalskeletconstructies met dilatatievoegen om schade door mijnverzakkingen te voorkomen en gevels van steeltexgaas.

De door de mijnindustrie bepaalde stadsontwikkeling

van Heerlen leverde architecten uit alle windstreken opdrachten op. Op het gebied van industriële installaties en arbeidersvolkshuisvesting waren de bouwbureaus van de Oranje Nassau-mijnen, de Staatsmijnen en de woningbouwcorporatie Ons Limburg (J. Stuyt, A. Knipschild, F.W. de Rooy, J. Cuypers, e.a.) actief. Daarnaast bouwden befaamde Limburgse architecten als F.P.J. Peutz uit Heerlen, Jos Wielders uit Sittard, Alphons Boosten uit Maastricht, Josef Seelen uit Heerlen, Theo van Kan, H. Tummers, H. Teeken, W. Tap, H.F. Stoks, A. Bartels, H. Kremer, van den Bongard, J. Marcus, J. Wijsbek, J. van Tiene, Stephan Dings, Johannes Kayser, J. Klaarenbeek, H. Lendfers, Caspar & Josef Franssen, A.J. Jeurissen, C. de Smet, N. Ramakers, L. Fiddelers, e.a. in Heerlen. Uit Amsterdam kwamen de architecten Warners jr., Jac. Verhaaff, J. Pauw, J.M. van Hardeveld, het bureau van de Nationale Bouwmaatschappij, van Nes, van der Scha, D. Brouwer en Ormes.
Dullaart, Schipper en Hanrath waren gevestigd in Hilversum, P.G. Buskens in Rotterdam, Stuivinga & van de Vooren in Zeist, Kleijnstra kwam uit Amersfoort, Th. van de Boomen uit Eindhoven en Valk uit Den Bosch. Tiemstra en Ingwersen behoren eveneens tot de niet-Limburgse architecten.

Kerkrade

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Kerkrade afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen.

Tijdens de inventarisatie zijn 340 registratieformulieren gebruikt, waarop vaak meer dan één object is beschreven. Een aanzienlijk aantal objecten maakt namelijk deel uit van woninggroepen en complexen. Behalve een verdichting van de in 1850 reeds aanwezige structuren heeft er in Kerkrade - voornamelijk onder invloed van de vroeg op gang gekomen mijnindustrialisatie -ook bebouwingstoename buiten deze oude structuren plaatsgevonden.
De kwaliteit van enkele woninggroepen is momenteel nog van dien aard, dat zij de kwalificatie "bijzonder gebied" verdienen. Een kaart waarop deze gebieden zijn aangeduid, treft U in de bijlagen aan. Gezien de specifieke aard van de ontwikkeling die de gemeente tussen 1850 en 1940 heeft doorgemaakt, is het van belang deze globaal weer te geven in een stedebouwkundige typologie (zie bijlagen).

Bijzondere gebieden

Bijzonder gebied Op de Bosschen

Algemene karakteristiek

Woninggroep Op de Bosschen werd omstreeks 1931 in Eygelshoven gebouwd in opdracht van de Woningbouwvereniging Steunt Elkander. Het betreft: Gulikstraat 1-63 oneven; Merodestraat 22-28, 25-27; Mgr. Nolensplein 2-28, 1-9, 27-47; Clemensstraat 25-49; Bongartstraat 22, 21-27. In totaal 73 woningen, hetgeen betekent dat er tot op heden 22 gesloopt zijn.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Op de Bosschen heeft een ruimtelijk concept van redelijke kwaliteit, geïnspireerd op de tuinstadgedachte. De woninggroep beslaat ongeveer de helft van een cirkel, waarvan het Mgr. Nolensplein het middelpunt is en de overige straten als radialen dienen. De gevelwanden kennen variaties in de vorm van risalerende geveldelen en enkele afgeschuinde hoeken. In enkele wanden zijn rondboogvormige doorgangen aangebracht die toegang geven tot de achtertuinen van de omliggende woningen. Zij vormen gesloten hofjes tussen de radialen.

Boven deze doorgangen zijn uitstulpende erkers aangebracht.
De architectuur van de woninggroep is traditioneel. Variatie wordt met eenvoudige middelen bewerkstelligd: diverse baksteentinten, risalieten, erkers, lateien, etc.

Bijzondere historische betekenis

Op de Bosschen geeft qua structuur, bestemming en verschijningsvorm duidelijk uitdrukking aan de specifieke sociaal-economische ontwikkeling van de Mijnstreek: georganiseerde volkshuisvesting voor de snel groeiende bevolking, op een schaal die groter dan voorheen gebruikelijk was, gebaseerd op de tuinstadgedachte.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Op de Bosschen ligt op gelijke afstand van zowel de vml. mijn Laura als de vml. mijn Julia. De stedebouwkundige structuur sluit aan op de Kerkraderstraat, de hoofdverbindingsweg tussen Eygelshoven en Kerkrade. De lichte helling van het perceel aan de zijde van de Kerkraderstraat en het uitzicht over het lager gelegen noordelijke deel van Eygelshoven geeft Op de Bosschen een markante plaats in het bebouwingsbeeld.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is nog in redelijke mate aanwezig: niet-uniforme aanpassingen en de sloop van een deel van de woninggroep beperken deze gaafheid enigszins. Woninggroepen zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar Op de Bosschen onderscheidt zich door het relatief late tijdstip van realisatie. Wanneer men de zeldzaamheid van dergelijke woninggroepen vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt beziet, neemt de waarde ervan uiteraard sterk toe.

Bijzonder gebied **Terwinselen**

Algemene karakteristiek

Terwinselen is een langgerekte, tegen het terrein van de voormalige Staatsmijn Wilhelmina aanliggende mijnwerkerskolonie, die tussen 1905 en 1930 door de Staatsmijnen naar ontwerp van het eigen bouwbureau werd gerealiseerd. Eveneens tot het bijzondere gebied behoren woningen van de Stichting Thuis Best,

ontworpen door architect A.J.N. Boosten uit Maastricht en gebouwd met een garantiecontract van de Staatsmijnen; woningen en utilitaire gebouwen van de R.K.-parochie van Terwinselen; de Botanische Tuin van de Staatsmijnen.
Het bijzondere gebied Terwinselen behoort voor een deel tot de gemeente Landgraaf en voor een deel tot de gemeente Kerkrade. Ter verduidelijking onderstaand overzicht.

Gemeente Landgraaf, in opdracht van de Staatsmijnen:

Heistraat 81-91: de eerste 6 opzichterswoningen van de Staatsmijnen (1905), inmiddels ingrijpend gewijzigd;
Parallelstraat 54-76: 12 beambtewoningen (1908). Hier bevindt zich ook een oude keermuur van het voormalige mijnterrein;
Heistraat 77-79: 2 opzichterwoningen (1913), zonder spouwmuren;
Parallelstraat 2-48: 24 van de oorspronkelijk 26 mijnwerkerswoningen (1916-18), waarvan de nrs. 34,36 tot één van de zeldzame experimenten met vlakgedekte mijnwerkerswoningen behoren;
Heistraat 29-33: 3 opzichterswoningen (1916);
Heistraat 35-37: 2 opzichterswoningen (1917), met spouwmuren;
Heistraat 39-43: 3 opzichterswoningen (1917);
Heistraat 45-49: 3 beambtewoningen (1917);
Heistraat 51-53: 2 beambtewoningen (1917);
Heistraat 55-61: 4 beambtewoningen (1918);
Heistraat 63-67: 3 beambtewoningen (1918);
Heistraat 93, Casinolaan 2: 2 hoofdopzichterswoningen (1918);
Casinolaan 1-3: 2 hoofdopzichterswoningen, nu 6 appartementen (1918);
Heistraat 42-44, 46-48: 2 ingenieurswoningen (1927-28).

Gemeente Kerkrade, in opdracht van de Staatsmijnen:

Heistraat 101-123: mijnwerkerswoningen (1911);
Tuinstraat 4-16;

Rukkerweg 237-287;
Staatsmijnstraat 4-12;
St. Hubertuslaan, t.o. 81, Bothanische Tuin;
Vredeshofje 1 t/m 35 (1918), renovatie 1977-78;
Vloedgraafstraat 3-5, 2-32, 11-49, (1918), deels uniform gerenoveerd, deels gesloopt;
Schaesbergerweg 91-97, 128 t/m 138;
Oude Tunnelweg 13-43.

Gemeente Kerkrade, in opdracht van het R.K. Kerkbestuur Terwinselen:

Oude Tunnelweg 36-50: 8 onderwijzerswoningen (1921);
St. Hubertuslaan 80?: R.K. Kerk O.L.V. Onbevlekt Ontvangen (1921), arch. J. van Groenendael;
St. Hubertuslaan 80: Pastorie van de R.K.-parochie O.L.V. Onbevlekt Ontvangen (1921), arch. J. van Groenendael;
Dr. Nolenslaan 4: dokterswoning (1923);
Singelweg 4,6: dubbele onderwijzerswoning (1920), arch. J. van Groenendael.

Gemeente Kerkrade, in opdracht van de Stichting Thuis Best met een garantiecontract van de Staatsmijnen:

- Callistusstraat 40-42, 61-87, 68-70; Laurentiusstraat 41-45, 51-61; Singelweg 70-78, 84-86, 88-94. Restant van een woninggroep van 52 eenheden, 1927, arch. A.J.N. Boosten te Maastricht;
- 6 grootgezinswoningen uit 1941/2 van arch. A.J.N. Boosten, verdeeld over de Dr. Poelsstraat (3x2 woningen), Laurentiusstraat (1x2 woningen), Callistusstraat (1x2 woningen). Slechts één blok van twee woningen aan de Dr. Poelsstraat 24-26 resteert. Verder behoren de Mariastraat en de Piusstraat tot de stedebouwkundige structuur van Terwinselen.

Intrinsieke stedebouwkundige structuur

Het ruimtelijk concept van het bijzonder gebied Terwinselen is van hoge kwaliteit. Het geheel bestaat uit een sedert 1905 bebouwde hoofdas in noord-zuidrichting (Heistraat/Schaesbergerweg) die parallel aan het voormalig traject van de mijnspoorweg naar de Staatsmijn Wilhelmina loopt. Aan de Landgraafse zijde werd ter hoogte van het oude mijnterrein evenwijdig aan de Heistraat de Parallelweg geprojecteerd; Kastanjelaan, Korteweg en Casinolaan vormen de tussenverbindingen.
Aan de Kerkraadse zijde van de grens komen de Rukkerweg, Staatsmijn- en Tuinstraat plus het Vredes-

hofje op de Heistraat uit. Verder zuidelijk bevindt zich een opvallende, radiale structuur, waarvan de parochiekerk van O.L.V. Onbevlekt Ontvangen het middelpunt vormt. Als radiaal fungeren de Oude Tunnelweg, de Dr. Nolensstraat, de Piusstraat, de Mariastraat en de St. Hubertuslaan (ged).
Dit geheel wordt omsloten door de Schaesbergerweg, Singelweg, Callistus- en Laurentiusstraat, Vloedgraafstraat. De inrichting van het bijzondere gebied is geinspireerd door de tuinstadgedachte. Terwinselen is van groot belang vanwege de inrichting van en de voorzieningen in dit geintegreerde woon-, werk- en leefgebied.
Op een relatief kleine oppervlakte werden werkplek, woonhuis, kerk, arts, school, begraafplaats, botanische tuin en winkelvoorzieningen gerealiseerd. De architectuur van de woningen uit de vroegste periode van de Staatsmijnen (de zgn. Honigman-periode, met bv. de opzichterswoningen aan de Heistraat 81-91 uit 1905, te Landgraaf) was in authentieke staat zeker opmerkelijk te noemen, maar is op diverse locaties aanzienlijk aangetast.

Bijzondere historische betekenis

Terwinselen geeft zowel door structuur, bestemming en verschijningsvorm duidelijk uitdrukking aan de specifieke geestelijke en sociaal-economische ontwikkeling die de Mijnstreek in de begin- en bloeiperiode van de mijnindustrie doormaakte. Typisch is de hiërarchische ordening van het woongebied: de beambte-, opzichters-, hoofdopzichters- en ingenieurswoningen ten noorden van de mijningang (gelegen bij de huidige Casinolaan, allen gemeente Landgraaf), de arbeiderswoningen verder zuidelijk op het grondgebied van Kerkrade. Kerk én pastorie vormen hier het stedebouwkundige én architectonische brandpunt van een radiale structuur.
De bouw en weloverwogen stedebouwkundige uitleg van woninggroepen voor werknemers van de mijnen in al hun hiërarchische geledingen vormde een radicale breuk met de Limburgse bouwtraditie tot dan toe.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Terwinselen had sterke ruimtelijke relaties met het terrein van de voormalige Staatsmijn Wilhelmina en is tot op heden een belangrijke ruimtelijke dominant in de bebouwde omgeving van Landgraaf en Kerkrade. De sterke ruimtelijke relaties tussen de diverse voorzieningen van Terwinselen zijn van grote importantie.

Gaafheid en zeldzaamheid

Ondanks het verdwijnen van de ruimtelijke relatie

met de Staatsmijn Wilhelmina, de sloop van een aantal woningen, enkele latere invullingen en verbouwingen, is de gaafheid van de hierboven genoemde stedebouwkundige en cultuurhistorische kwaliteiten in redelijke mate bewaard gebleven.
Voormalige mijnkoloniën zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar Terwinselen onderscheidt zich door haar stedebouwkundige structuur en invulling van andere woninggroepen. Vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien neemt de waarde van Terwinselen evenredig toe.

Complexen

Op het grondgebied van de gemeente Kerkrade bevinden zich een aanzienlijk aantal woningcomplexen. De woninggroep De Hopel geniet inmiddels grote bekendheid én rijksbescherming. Tussen 1907 en 1909 werden de oorspronkelijk 47 woningen (één woning is gesloopt) van deze groep gebouwd, in opdracht van de particuliere mijn Laura & Vereeniging. Architect was Albert Reichpietsch. Adressen: Merelstraat 2-12, 1-7; Meesstraat 1-31; Kanariestraat 45-63; Lijsterstraat 1-11, 2-8.
De woningen zijn gegroepeerd in blokken van twee tot zes woningen. De traditionele architectuur kent afwisselende elementen in de vorm van klokgevels en eenvoudige bakstenen ornamenten.
Even ten oosten van De Hopel, op de rand van het voormalige mijnterrein van de Laura, werd in 1926/28 de woninggroep Spechtstraat/Zwaluwstraat gerealiseerd. Opdrachtgever was de Stichting Thuis Best, architect F.W. de Rooij van Technisch Bureau Ons Limburg. Het betreft in totaal 30 woningen aan de Spechtstraat 1-21, 2-22 en de Zwaluwstraat 8-22. Spechtstraat en Zwaluwstraat zijn dwars op elkaar geprojecteerd. Het meest courante woningtype is de eenheid van 4 woningen onder één schildkap. De hoekpanden onderscheiden zich door twee bouwlagen en asymmetrische zadeldaken.
Eveneens aan de rand van het Laura-terrein, maar dan aan de Laurastraat 60-82 bevindt zich een bijzondere groep van 12 beambtewoningen uit 1906, die eveneens rijksbescherming geniet. Zij werden gebouwd in opdracht van de Laura & Vereeniging, naar een ontwerp van het bouwbureau van deze onderneming. Het gaat om zes gepleisterde blokken van twee woningen onder zadeldaken. De voorgevels zijn verlevendigd door risalerende, roze-rood gesauste bakstenen lijsten en dito plint.
Aan de Veldhofstraat 140-142 en Op de Kamp 1 t/m 5 bevindt zich een kleine woninggroep van architect K. Bonekamp uit 1918. Ook deze zeven woningen werden gerealiseerd in opdracht van de Laura & Vereeniging.

De woninggroep Chevremont te Kerkrade werd in de loop van 1992 grotendeels gesloopt. Oorspronkelijk telde de groep 336 woningen, gebouwd in 1920, 1924 en 1926, steeds naar ontwerp van Jan Stuyt van het Technisch Bureau Ons Limburg. Opdrachtgever was de Woningvereniging St. Pietersrade.
Aan de Clausstraat 4-20 te Kerkrade staan 9 voormalige ambtenarenwoningen uit 1922-23. Zij werden ontworpen door de Algemene Technische Dienst van de gemeente Kerkrade en verkeren thans nog in zeer gave staat.

F.W. de Rooy van Technisch Bureau Ons Limburg is verantwoordelijk voor het 50 objecten tellende woningcomplex aan de Kampstraat 3-29, Kasperenstraat 45-79, Ons Limburgstraat 2-20, 5-19. De woningen werden in 1931 gebouwd voor de Woningvereniging Spekholzerheide. Zij zijn ondergebracht in langgerekte blokken. Na elke derde woning volgt er een risalerende woning in dwarsrichting.
Aan de Apostelstraat 1-27, 2-28, Groene Kruisstraat 31-49, 32-40, Drievogelstraat 38-56 bevinden zich de restanten van een woninggroep van de Woningvereniging Spekholzerheide.
In de St. Janstraat 3-15 te Eygelshoven tenslotte staat een belangrijk complexje met zeven rijk geornamenteerde opzichterswoningen uit 1922. De straatwand, waarvan het pand nr.1 inmiddels gesloopt is, werd gebouwd in opdracht van de Laura & Vereeniging.

Objecten

Naast enkele bijzondere gebieden en woningbouwcomplexen beschikt Kerkrade over de nodige objecten die zeker nader aandacht verdienen. Ter illustratie een alfabetisch overzicht van deze panden.
In 1928 bouwde architect Anton Bartels uit Heerlen aan de Abtenstraat 1 een R.K.-kerk in Neo-Romaanse trant. Het glas in lood werd ontworpen door Joep Nicolas. De bijbehorende pastorie staat aan de Haghenstraat 16.
Bij het adres Akerstraat 5 gaat het eveneens om een pastorie: nl. de woning van de parochieherder te Spekholzerheide uit 1853. Het pand staat in directe verbinding met de St. Martinuskerk van architect Mulckhuysen uit 1851. (De kerk werd in 1933 van zijbeuken voorzien en luistert naar het adres Kerkstraat 10). De kunststoffen vensters van de pastorie verstoren het aanzicht van de voorgevel enigszins.
Architect Stephan Dings uit Beek ontwierp in 1925 het woonhuis-winkelpand aan de Akerstraat 43. In de architectuur zijn duidelijk expressionistische elementen aanwezig.
Aan de Akkerheide 33 verrees in het tweede decennium

van de 20e eeuw het kloostertje met kapel van de Zusters Ursulinen. Architect was Caspar Franssen te Roermond. In het statige herenhuis aan de Beitel 10 is thans een dierenartsenpraktijk gevestigd. Enkele verbouwingen hebben de authenticiteit van het geheel doen afnemen. Het voormalige klooster (v.a. 1876) met kapel (1896) van de Broeders Franciscanen aan de Bleijerheidestraat 71 heeft een sterk beeldbepalende werking op de onmiddelijke omgeving. Het klooster is meermalen verbouwd en de kapel verkeert in een slechte staat van onderhoud.
Even verderop bevindt zich aan de Bleijerheidestraat 165 de R.K.-kerk H.Antonius van Padua uit 1918.

Dit ontwerp van Alphons Boosten uit Maastricht is reeds geregistreerd als rijksmonument. De glas in lood vensters zijn van de hand van Henri Jonas.
De overbekende, eveneens rijksbeschermde schacht Nulland bevindt zich aan de Domaniale Mijnstraat.
Aan de Drievogelstraat 84 staat een in gave toestand verkerend woonhuis uit 1909. De Grupellostraat herbergt enkele opmerkelijke objecten, waaronder de nrs. 2,4,6 uit de periode 1920-25, die thans dienst doen als kantoor-woonhuis-winkel. De kantoren nr. 8,8a zijn ondergebracht in de voormalige directeurswoning (ca. 1915) van de gemeentelijke gasfabriek.
Op de begraafplaats aan de Hambosweg werd in 1937 een Mariakapel gebouwd in opdracht van het R.K. Kerkbestuur St.Lambertus. Aan de Heerlenersteenweg 78 bevindt zich de fraaie ingenieurswoning uit 1910-11 van de Staatsmijn Wilhelmina. Een identieke woning staat tegenover de ingang van de Staatsmijn Hendrik te Brunssum (Akerstraat 12). De Kerkraadse ingenieurswoning heeft een tweetal verbouwingen ondergaan.
Aan de Holzstraat 15 werd door architect Franssen uit Roermond in 1919-20 een klooster met kapel voor de Zusters Ursulinen gebouwd. Het pand heeft daarna de nodige verbouwingen ondergaan, waaronder vier vóór 1940. Aan de Holzstraat bevindt zich op de nrs. 27,29 een opmerkelijk dubbel woonhuis uit het begin van de 20e eeuw, op nr. 56 een vrijstaande stadsvilla uit dezelfde periode.
Heel bijzonder is het Post- en Telegraafkantoor met voormalige directeurswoning aan de Hoofdstraat 16. Dit pand van rijksbouwmeester D. Knuttel uit 1908 heeft door een zestal verbouwingen tussen 1963 en 1990 helaas aan authenticiteit ingeboet. Aan de Hoofdstraat 15/Grupello-straat 1 staat het voormalige kantoor van de Kerkraadse Handelsbank uit 1919. Dit ontwerp heeft een classicistisch beïnvloede bouwtrant en zorgt voor een beeldbepalende uitstraling. Aan de Hoofdstraat 39, 39a bevindt zich nóg een opmerkelijke hoekpartij; in dit oorspronkelijk ongesplitste woonhuis uit 1924 zijn thans een woning, een apotheek en een uitzendbureau gevestigd.

Zeer decoratief zijn de gele zandstenen gevelelementen.
De Industriestraat 46 a-f is het verbouwde, voormalige hotel-restaurant van de Meerssense architect Bemelmans uit 1928. Eveneens van zijn tekentafel kwam datzelfde jaar het pand van de rijwielhandel aan de Industriestraat 48. Aan de Julianastraat 9 werd in 1932-33 voor de heer Schenk een vrijstaande villa gebouwd die late invloeden van chaletstijl vertoont.
In het spoorwegtalud over de Kerkradersteenweg bevinden zich de twee Wijngrachttunnels uit 1930-34, ontworpen door de gemeente-architect Duikens.

De bijzondere constructie-methode maakt de tunnels van groot belang. Eygelshoven beschikt aan de Kleine Stegel over een tweetal waterduikers in het talud van de spoorweg Heerlen-Herzogenrath uit 1896.
In 1939 werd aan de Kloosteranstelweg 6 in opdracht van het Ondersteuningsfonds van de Staatsmijnen een opvallende boerderij gebouwd op de hellende oever van de Anselderbeek. Het opvallende pand aan de Kloosterraderstraat 20 is ingericht als centrum voor Maatschappelijk Werk.
De Kerkraadse architect J.A. Wiegerinck is verantwoordelijk voor het opvallende, gekleurde hoekpand aan de Kohlbergsgracht 1 (1933). Aan de Locht bevinden zich een aantal fraaie villa's en landhuizen: op nr. 187 een villa van architect Mulckhuysen jr. uit 1936, nr. 181 werd in 1935 gebouwd door architect Raaijmakers; Villa Idylle op nr. 27 verrees in 1927, waarschijnlijk naar ontwerp van J. Hanrath, die eveneens de Heerlense mijndirecteursvilla Zomerweelde aan de Valkenburgerweg 167 (thans OU) tekende.
De Markt wordt gedomineerd door het raadhuis uit 1912/13 in neo-renaissancestijl. Dit ontwerp van Duikens fungeert als stadhuis-dependance. De Villa Krijnen aan de Niersprinkstraat 45 is gave, rijk geornamenteerde villa uit 1912 van architect E.G. Meijers-Croute uit Maastricht. De Nieuwstraat heeft op de nrs. 89,90 en 93 drie opvallende, eclectische woonhuizen uit de periode rond de eeuwwisseling. Aan het Old Hickoryplein 1 werd ca. 1939 de SGBK-school gebouwd.
Eclectische elementen zijn wederom in de woonhuizen aan de Onze Lieve Vrouwestraat 67,69 aanwezig. Aan het Oranjeplein 1,2 staan twee fraaie woonhuizen, in 1922 gebouwd voor C. Duijkers en D. Kockelkorn. De panden van J. Bongaerts op het Oranjeplein 6,7 (1925-27) verdienen eveneens de nodige aandacht. Het dubbele herenhuis Oranjestraat 5,7 (ca. 1915) heeft fraaie neo-classicistische ornamenten.
Aan het zgn. Plein staat het verlaten functionalistische stationnetje van Kerkrade-West. Het gehele spoorwegcomplex vertoont al de nodige sporen van verval. Zeer bijzonder is de R.K.-kerk van de

H. Johannes de Doper aan de Poortbeemden te Eygelshoven. Zij werd in 1922 gebouwd naar ontwerp van A.J.N. Boosten en J. Ritzen (samen ook verantwoordelijk voor de Koepelkerk in hun vestigingsplaats Maastricht). Het is een opvallend vormgegeven kerk met een geprofileerde onderbouw van Nievelsteiner zandsteen en een optrek van Maastrichter tufkrijt. In opdracht van P. Bergstein werd in 1923 de vrijstaande monumentale villa aan de Poststraat 19 gebouwd. Uit hetzelfde jaar stamt het vrijstaande woonhuis van H.J. Petrie aan de Pricksteenweg 42. Van zeer groot belang voor de gemeente is de dubbele ingenieursvilla aan de Rimburgerweg 3,5.

Deze werd in 1925 gebouwd voor de mijn Julia door de Brusselse architect Jaspar in een Engels aandoende cottage-stijl. Deze panden bevinden zich aan de overzijde van het thans kaalgeslagen Julia-terrein. Aan en bij de St.Pieterstraat 1 te Chevremont staan een aantal gebouwen van de Hervormde Gemeente. Het gaat om een ten tijde van de inventarisatie leegstaand woonhuis uit 1929, het kerkgebouw uit 1923 en de kosterswoning met zaal uit hetzelfde jaar. Alle objecten werden getekend door architect H.J. Tiemens uit Arnhem. Aan de St.Pieterstraat 95 ligt een grote hereboerderij uit de MIP-periode.
De alom bekende Villa Pierre van Laura-directeur Raymond Pierre uit 1901 ligt aan de Torenstraat 28 te Eygelshoven. Het is een eclectisch ontwerp met duidelijke Jugendstil-invloeden. Aan de Veldhofstraat, de hoofdverkeersader van Eygelshoven, werden de nodige landhuizen en villa's neergezet. Architect F.P.J. Peutz uit Heerlen is verantwoordelijk voor het dubbele woonhuis 117,119 uit 1926; architect M. Schillings voor het vrijstaande pand nr. 121; Wiegerinck & Visser te Kerkrade voor het hooggesitueerde pand nr. 129. Op nr. 131 werd in 1941 voor de toenmalige gemeente Eygelshoven een ambtswoning voor de burgemeester gebouwd. Verder is in deze straat het traditioneel-ambachtelijke pand nr. 19 van belang. Architect K. Bonekamp tenslotte ontwierp in 1917 voor de mijn Laura het dubbele woonhuis 81,83. Architect P.J.J.M. Cuijpers uit Amsterdam bouwde aan de Veldkuilstraat 73 een onderwijzerswoning (1920-21). Met de laat-negentiende eeuwse hoeve aan de Vinkerstraat 166 wordt dit illustratieve overzicht afgesloten.

Bouwstijlen en architecten

De bebouwingsuitbreiding van Kerkrade in de periode 1850-1940 heeft bouwkunst opgeleverd die in overgrote meerderheid behoort tot de traditioneel-ambachtelijke (19e eeuws) of traditionele bouwstijl (20e eeuws). Neo-renaissance, neo-romaans, neo-gothiek of invloeden daarvan komen slechts incidenteel voor.

Het eclecticisme (of elementen daarvan) is wat meer courant. Daarnaast komt invloed van het Nieuwe Bouwen voor in de spoorbrug bij de Heiligenhuisstraat en de SGBK-school aan het Old-Hickoryplein 1. Invloeden van Amsterdamse School-architectuur zijn getraceerd aan het Oranjeplein 6-7 en de Oranjestraat 5-7.

In de periode 1850-1940 zijn vele architecten in de gemeente Kerkrade actief geweest. De namen van A.J. Bartels uit Heerlen, Mulckhuysen uit Heerlen, Nievelstein uit Spekholzerheide, K. Bonekamp uit Eygelshoven, J.H.H. Groenendael, J. Bemelmans uit Meerssen, Duikens te Kerkrade,
Caspar en Jos. Franssen te Roermond en L. van de Poel komen meermalen voor.
Daarnaast verdient het werk van Stephan Dings uit Beek, Alphons Boosten, Frits Peutz, rijksbouwmeester D. Knuttel, de Bouwbureaus van de Staatsmijnen, de Laura & Vereeniging en Bouwbureau Ge-Auf, F.W. de Rooy en J. Stuyt van Technisch Bureau Ons Limburg, J. Hanrath, W. Tap en Ir. Beersma een passende waardering.

Landgraaf

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Landgraaf afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen.

Tijdens de inventarisatie zijn 209 registratieformulieren gebruikt, waarop vaak meer dan één object is beschreven. Een aanzienlijk aantal objecten maakt namelijk deel uit van woninggroepen en complexen. Behalve een verdichting van de in 1850 reeds aanwezige structuren heeft er in Landgraaf - voornamelijk onder invloed van de mijnindustrialisatie - een bebouwingstoename buiten deze oude structuren plaatsgevonden. De kwaliteit van enkele woninggroepen is momenteel nog van dien aard, dat zij de kwalificatie "bijzonder gebied" verdienen. Een kaart waarop deze gebieden zijn aangeduid, treft U in de bijlagen aan. Gezien de specifieke aard van de ontwikkeling die de gemeente tussen 1850 en 1940 heeft doorgemaakt, is het van belang deze globaal weer te geven in een stedebouwkundige typologie (zie bijlagen).

Bijzondere gebieden

Bijzonder gebied **Terwinselen**

Algemene karakteristiek

Terwinselen is een langgerekte, tegen het terrein van de voormalige Staatsmijn Wilhelmina aanliggende mijnwerkerskolonie, die tussen 1905 en 1930 door de Staatsmijnen naar ontwerp van het eigen bouwbureau werd gerealiseerd. Eveneens tot het bijzondere gebied behoren woningen van de Stichting Thuis Best, ontworpen door architect A.J.N. Boosten uit Maastricht en gebouwd met een garantiecontract van de Staatsmijnen; woningen en utilitaire gebouwen van de R.K.-parochie van Terwinselen; de Botanische Tuin van de Staatsmijnen.
Het bijzondere gebied Terwinselen behoort voor een deel tot de gemeente Landgraaf en voor een deel tot de gemeente Kerkrade. Ter verduidelijking onderstaand overzicht.

Gemeente Landgraaf, in opdracht van de Staatsmijnen:

Heistraat 81-91: de eerste 6 opzichterswoningen van de Staatsmijnen (1905), inmiddels ingrijpend gewijzigd;
Parallelstraat 54-76: 12 beambtewoningen (1908). Hier bevindt zich ook een oude keermuur van het voormalige mijnterrein;
Heistraat 77-79: 2 opzichterwoningen (1913), zonder spouwmuren;
Parallelstraat 2-48: 24 van de oorspronkelijk 26 mijnwerkerswoningen (1916-18), waarvan de nrs. 34,36 tot één van de zeldzame experimenten met vlakgedekte mijnwerkerswoningen behoren;
Heistraat 29-33: 3 opzichterswoningen (1916);
Heistraat 35-37: 2 opzichterswoningen (1917), met spouwmuren;
Heistraat 39-43: 3 opzichterswoningen (1917);
Heistraat 45-49: 3 beambtewoningen (1917);
Heistraat 51-53: 2 beambtewoningen (1917);
Heistraat 55-61: 4 beambtewoningen (1918);
Heistraat 63-67: 3 beambtewoningen (1918);
Heistraat 93, Casinolaan 2: 2 hoofdopzichterswoningen (1918);
Casinolaan 1-3: 2 hoofdopzichterswoningen, nu 6 appartementen (1918);
Heistraat 42-44, 46-48: 2 ingenieurswoningen (1927-28).

Gemeente Kerkrade, in opdracht van de Staatsmijnen:

Heistraat 101-123: mijnwerkerswoningen (1911);
Tuinstraat 4-16;
Rukkerweg 237-287;
Staatsmijnstraat 4-12;
St. Hubertuslaan, t.o. 81, Bothanische Tuin;

Vredeshofje 1 t/m 35 (1918), renovatie 1977-78;
Vloedgraafstraat 3-5, 2-32, 11-49, (1918), deels uniform gerenoveerd, deels gesloopt;
Schaesbergerweg 91-97, 128 t/m 138;
Oude Tunnelweg 13-43.

Gemeente Kerkrade, in opdracht van het R.K. Kerkbestuur Terwinselen:

Oude Tunnelweg 36-50: 8 onderwijzerswoningen (1921);
St. Hubertuslaan 80?: R.K. Kerk O.L.V. Onbevlekt Ontvangen (1921), arch. J. van Groenendael;
St. Hubertuslaan 80: Pastorie van de R.K.-parochie O.L.V. Onbevlekt Ontvangen (1921), arch. J. van Groenendael;
Dr. Nolenslaan 4: dokterswoning (1923);
Singelweg 4,6: dubbele onderwijzerswoning (1920), arch. J. van Groenendael.

Gemeente Kerkrade, in opdracht van de Stichting Thuis Best met een garantiecontract van de Staatsmijnen:

- Callistusstraat 40-42, 61-87, 68-70; Laurentiusstraat 41-45, 51-61; Singelweg 70-78, 84-86, 88-94. Restant van een woninggroep van 52 eenheden, 1927, arch. A.J.N. Boosten te Maastricht;
- 6 grootgezinswoningen uit 1941/2 van arch. A.J.N. Boosten, verdeeld over de Dr. Poelsstraat (3x2 woningen), Laurentiusstraat (1x2 woningen), Callistusstraat (1x2 woningen). Slechts één blok van twee woningen aan de Dr. Poelsstraat 24-26 resteert. Verder behoren de Mariastraat en de Piusstraat tot de stedebouwkundige structuur van Terwinselen.

Parallelstraat 2-48: 24 van de oorspronkelijk 26 mijnwerkerswoningen (1916-18), waarvan de nrs. 34,36 tot één van de zeldzame experimenten met vlakgedekte mijnwerkerswoningen behoren;
Heistraat 29-33: 3 opzichterswoningen (1916);
Heistraat 35-37: 2 opzichterswoningen (1917), met spouwmuren;
Heistraat 39-43: 3 opzichterswoningen (1917);
Heistraat 45-49: 3 beambtewoningen (1917);
Heistraat 51-53: 2 beambtewoningen (1917);
Heistraat 55-61: 4 beambtewoningen (1918);
Heistraat 63-67: 3 beambtewoningen (1918);
Heistraat 93, Casinolaan 2: 2 hoofdopzichterswoningen (1918);
Casinolaan 1-3: 2 hoofdopzichterswoningen, nu 6 appartementen (1918);
Heistraat 42-44, 46-48: 2 ingenieurswoningen (1927-28).

Gemeente Kerkrade, in opdracht van de Staatsmijnen:

Heistraat 101-123: mijnwerkerswoningen (1911);

Tuinstraat 4-16;
Rukkerweg 237-287;
Staatsmijnstraat 4-12;
St. Hubertuslaan, t.o. 81, Bothanische Tuin;
Vredeshofje 1 t/m 35 (1918), renovatie 1977-78;
Vloedgraafstraat 3-5, 2-32, 11-49, (1918), deels uniform gerenoveerd, deels gesloopt;
Schaesbergerweg 91-97, 128 t/m 138;
Oude Tunnelweg 13-43.

Gemeente Kerkrade, in opdracht van het R.K. Kerkbestuur Terwinselen:

Oude Tunnelweg 36-50: 8 onderwijzerswoningen (1921);
St. Hubertuslaan 80?: R.K. Kerk O.L.V. Onbevlekt Ontvangen (1921), arch. J. van Groenendael;
St. Hubertuslaan 80: Pastorie van de R.K.-parochie O.L.V. Onbevlekt Ontvangen (1921), arch. J. van Groenendael;
Dr. Nolenslaan 4: dokterswoning (1923);
Singelweg 4,6: dubbele onderwijzerswoning (1920), arch. J. van Groenendael.

Gemeente Kerkrade, in opdracht van de Stichting Thuis Best met een garantiecontract van de Staatsmijnen:

- Callistusstraat 40-42, 61-87, 68-70; Laurentiusstraat 41-45, 51-61; Singelweg 70-78, 84-86, 88-94. Restant van een woninggroep van 52 eenheden, 1927, arch. A.J.N. Boosten te Maastricht;
- 6 grootgezinswoningen uit 1941/2 van arch. A.J.N. Boosten, verdeeld over de Dr. Poelsstraat (3x2 woningen), Laurentiusstraat (1x2 woningen), Callistusstraat (1x2 woningen). Slechts één blok van twee woningen aan de Dr. Poelsstraat 24-26 resteert. Verder behoren de Mariastraat en de Piusstraat tot de stedebouwkundige structuur van Terwinselen.

Intrinsieke stedebouwkundige structuur

Het ruimtelijk concept van het bijzonder gebied Terwinselen is van hoge kwaliteit. Het geheel bestaat uit een sedert 1905 bebouwde hoofdas in noord-zuidrichting (Heistraat/Schaesbergerweg) die parallel aan het voormalig traject van de mijnspoorweg naar de Staatsmijn Wilhelmina loopt. Aan de Landgraafse zijde werd ter hoogte van het oude mijnterrein evenwijdig aan de Heistraat de Parallelweg geprojecteerd; Kastanjelaan, Korteweg en Casinolaan vormen de tussenverbindingen.
Aan de Kerkraadse zijde van de grens komen de Rukkerweg, Staatsmijn- en Tuinstraat plus het Vredeshofje op de Heistraat uit. Verder zuidelijk bevindt

zich een opvallende, radiale structuur, waarvan de parochiekerk van O.L.V. Onbevlekt Ontvangen het middelpunt vormt. Als radiaal fungeren de Oude Tunnelweg, de Dr. Nolensstraat, de Piusstraat, de Mariastraat en de St. Hubertuslaan (ged).
Dit geheel wordt omsloten door de Schaesbergerweg, Singelweg, Callistus- en Laurentiusstraat, Vloedgraafstraat. De inrichting van het bijzondere gebied is geinspireerd door de tuinstadgedachte. Terwinselen is van groot belang vanwege de inrichting van en de voorzieningen in dit geintegreerde woon-, werken leefgebied. Op een relatief kleine oppervlakte werden werkplek, woonhuis, kerk, arts, school, begraafplaats, botanische tuin en winkelvoorzieningen gerealiseerd.
De architectuur van de woningen uit de vroegste periode van de Staatsmijnen (de zgn. Honigman-periode, met bv. de opzichterswoningen aan de Heistraat 81-91 uit 1905, te Landgraaf) was in authentieke staat zeker opmerkelijk te noemen, maar is op diverse locaties aanzienlijk aangetast.

Bijzondere historische betekenis

Terwinselen geeft zowel door structuur, bestemming en verschijningsvorm duidelijk uitdrukking aan de specifieke geestelijke en sociaal-economische ontwikkeling die de Mijnstreek in de begin- en bloeiperiode van de mijnindustrie doormaakte. Typisch is de hiërarchische ordening van het woongebied: de beambte-, opzichters-, hoofdopzichters- en ingenieurswoningen ten noorden van de mijningang (gelegen bij de huidige Casinolaan, allen gemeente Landgraaf), de arbeiderswoningen verder zuidelijk op het grondgebied van Kerkrade. Kerk én pastorie vormen hier het stedebouwkundige én architectonische brandpunt van een radiale structuur.
De bouw en weloverwogen stedebouwkundige uitleg van woninggroepen voor werknemers van de mijnen in al hun hiërarchische geledingen vormde een radicale breuk met de Limburgse bouwtraditie tot dan toe.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Terwinselen had sterke ruimtelijke relaties met het terrein van de voormalige Staatsmijn Wilhelmina en is tot op heden een belangrijke ruimtelijke dominant in de bebouwde omgeving van Landgraaf en Kerkrade. De sterke ruimtelijke relaties tussen de diverse voorzieningen van Terwinselen zijn van grote importantie.

Gaafheid en zeldzaamheid

Ondanks het verdwijnen van de ruimtelijke relatie met de Staatsmijn Wilhelmina, de sloop van een aan-

tal woningen, enkele latere invullingen en verbouwingen, is de gaafheid van de hierboven genoemde stedebouwkundige en cultuurhistorische kwaliteiten in redelijke mate bewaard gebleven.
Voormalige mijnkoloniën zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar Terwinselen onderscheidt zich door haar stedebouwkundige structuur en invulling van andere woninggroepen. Vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien neemt de waarde van Terwinselen evenredig toe.

Bijzonder gebied **Eikske**

Algemene karakteristiek

Planmatig aangelegde sociale woningbouw (26 woningen), gerealiseerd in 1913 door het bouwbureau van de Oranje Nassau-mijnen, tijdens de zgn. eerste Wendel-periode. De woningen bevinden zich aan de Honigmannstraat 2-20 en de Mijn Carlstraat 1-15, 2-16.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De stedebouwkundige aanleg van de woninggroep Eikske beslaat een kwart cirkel, die ingevuld is met de Mijn Carlstraat, die doodloopt in een centraal pleintje. De woninggroep heeft hierdoor een besloten karakter, niet-stedelijk karakter gekregen.
Eikske is van groot belang vanwege een rijk gevarieerde, buitengewoon decoratieve architectuur in Lotharingse stijl. De woningen zijn ondergebracht in blokken van twee onder een kap. Hierin zijn de Lotharingse typen A t/m F vertegenwoordigd. Typerend voor alle woningen is het afwisselende gebruik van baksteen en pleisterwerk, speklagen, lisenen, getrapte vleilagen of vleilagen met segmentbogen, dakoverstek, een symmetrische opbouw per blok en een hoogte van anderhalve bouwlaag, waarbij de vensters van de tweede laag vaak onder het plaatselijk opgetilde dakdeel gesitueerd zijn.
Woninggroep Eikske is van betekenis vanwege haar specifieke vorm voor een specifiek functionele ontwikkeling: een woongebied voor mijnarbeiders, gebouwd door een particuliere mijn-onderneming, op basis van de principes van de tuinstadgedachte.

Bijzondere historische betekenis

Eikske geeft door structuur, bestemming en architectuur uiting aan de specifieke cultuurhistorische en

sociaal-economische ontwikkeling van de Limburgse mijnstreek in het tweede decennium van de 20e eeuw. De toepassing van de Lotharingse architectuur in de periode 1908-1920 vormde een radicale breuk met de bouwtrant van de particuliere mijn tot 1908. Eikske is daarvan een relatief kleine, maar zeer gave exponent.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Eikske is van grote betekenis als markant element in het bebouwingsbeeld en als functionele dominant in een groter geheel.

Gaafheid en zeldzaamheid

Met name aan de gaafheid van de architectuur ontleent Eikske een bijzondere waarde. De combinatie van gaafheid met de zeldzaamheid van de Lotharingse bouwtrant geeft deze kleine woninggroep op provinciaal en nationaal niveau een grote importantie.

Bijzonder gebied **Schaesberg**

Algemene karakteristiek

Planmatig aangelegde sociale woningbouw, gebouwd in de periode 1914-18 door de Oranje Nassau-mijnen naar een ontwerp van het eigen bouwbureau. De groep omvatte oorspronkelijk 202 mijnwerkerswoningen, waarvan er momenteel 194 resteren. Zij genieten een complexmatige rijksbescherming, die de kwaliteit van de stedebouwkundige structuur buiten beschouwing laat. Het betreft de volgende adressen: Achterstraat 2-32, 1-51, 57-67; Ceintuurstraat 2-16, 44-60, 1-75; Kortestraat 1-3, 2-8; Leenstraat 2-26; Noord Ooststraat 2-20; 1-27; Noordstraat 1-3, 2-4; Plein 1 t/m 16; Spoorstraat 9 t/m 26; Voorstraat 1-3; Zuid Ooststraat 1-3, 2-4; Zuid Weststraat 1-3, 2-4.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De mijnwerkerskolonie Schaesberg beschikt over een ruimtelijk concept van hoge kwaliteit, waarvoor in 1913 een fraai ontwerp werd gemaakt. De hoofdstructuur bestaat uit een karrewiel met een centrale ruimte ('Plein' genoemd) en een viertal 'spaken': de Noord Ooststraat, de Zuid Ooststraat, de Zuid Weststraat en de Noordstraat. In het oorspronkelijke plan waren zes spaken voorzien.
Deze spaken of radialen worden buiten de omsluitende ring (de Ceintuurstraat) voortgezet en hebben daar een aantal tussenverbindingen (de Leenstraat en

Kortestraat). De Spoorstraat en de spoorlijn Heerlen-Herzogenrath plus de Achterstraat sluiten het geheel respectievelijk in het noorden en het zuidoosten af.
De verkaveling, inrichting en voorzieningen van het gebied zijn geïnspireerd op de tuinstadgedachte. De woninggroep Schaesberg is daarnaast van belang vanwege haar architectonische/architectuurhistorische kwaliteiten. De woningen behoren tot de zg. Lotharingse stijl uit de eerste Wendel-periode (1908-1920), genoemd naar de eigenaars van de Oranje Nassau-mijnen, nà de eigendomsperiode van de Honigmanns. In deze groep zijn woningen van de typen A t/m F vertegenwoordigd. De architectuur wordt gekenmerkt door in een kader gepleisterde velden,

kleine details in schoon metselwerk of het omgekeerde hiervan, het afwisselend toepassen van wolfs- en mansardedaken, rode pannendaken met patronen in de blauwe pannen, getoogde vensters en ronde deuropeningen. Vele panden zijn omstreeks 1955 uitgebreid met een uitbouw onder lessenaarsdak. De oorspronkelijke stalletjes werden in de regel als keuken ingericht.
De mijnwerkerskolonie Schaesberg is van betekenis vanwege de specifieke vorm voor een specifiek functionele ontwikkeling: een woongebied, ingericht op grond van de principes van de tuinstad-gedachte, voor de arbeiders van de in deze periode sterk expanderende mijnindustrie.

Bijzondere historische betekenis

De mijnwerkerskolonie Schaesberg is door zijn structuur, bestemming én verschijningsvorm verbonden met en geeft uitdrukking aan een specifieke cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling in de Limburgse mijnstreek.

Het ruimtelijk concept van de kolonie heeft grote betekenis gehad voor de latere ontwikkeling van het stedebouwkundig denken in de Mijnstreek, vanwege de toepassing van een gevarieerd, niet-rechtlijnig stratenpatroon, zoals men daarvoor gewend was (vgl. Beersdal, Leenhof III en IV). Als zodanig heeft de mijnwerkerskolonie Schaesberg een belangrijke innovatieve betekenis gehad.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

De mijnwerkerskolonie Schaesberg is van betekenis als onderdeel van een groter geheel en vanwege de ruimtelijke relatie met een bebouwde omgeving die zich uitstrekt over het grondgebied van de gemeenten Heerlen en Landgraaf. Hiertoe behoren verder de woninggroepen Leenhof I en II te Heerlen, Leenhof

III en IV te Landgraaf. Het gebied als geheel geeft een zeer goede indruk - zowel architectuurhistorisch als stedebouwkundig - van de ontwikkeling van de arbeidershuisvesting in de vroegste perioden (1900-1920) van de ontwikkeling van de mijnindustrie. Schaesberg heeft een markante positie in de bebouwde omgeving van Landgraaf.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is in hoge mate bewaard gebleven. De kolonie Schaesberg is door zijn stedebouwkundige aanleg en overeenkomsten in architectuur, kleur- en materiaalgebruik een gave eenheid, die voor Nederland een van de zeldzaamste voorbeelden is van de op de internationale, 19e eeuwse (XIX B) traditie gebaseerde arbeiderswoningbouw door industriëlen.

Bijzonder gebied **Leenhof III & IV**

Algemene karakteristiek

Planmatig aangelegde sociale woningbouw uit de periode 1909-1912, gebouwd door de Oranje Nassau-mijnen naar een ontwerp van het bouwbureau van deze particuliere onderneming. Twee woninggroepen met oorspronkelijk 108 woningen, verdeeld over blokken van twee woningen onder een kap van het Lotharingse type F en over blokken van vier rug-aan-rug-woningen van het type G. Het betreft de volgende adressen: Carmelstraat 1-7, 2-8; Melchersstraat 2-12, 1-9; Montfortstraat 1-37, 2-38; Kerkveldstraat 1-7; Onze Lieve Vrouwestraat 1-7, 2-8; Patronaatstraat 1-7; Rector Meussenstraat 1-37, 2-34.
Leenhof III en IV bevinden zich aan de noordzijde van het spoorwegtalud uit 1896 (Heerlen-Herzogenrath). Via een tweetal viaducten is de aan de zuidzijde gelegen woninggroep Schaesberg bereikbaar. Zowel het talud als de viaducten vormen wezenlijke onderdelen van dit bijzondere gebied.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Leenhof III en IV beschikken over een eenvoudig stedebouwkundig concept. Drie korte, doodlopende straatjes dwars op de Heerlenseweg (Patronaatstraat, O.L.V.-straat, Carmelstraat) en iets verderop twee parallel aan de Heerlenseweg lopende straten (Montfortstraat, Rector Meussenstraat) die aan weerszijden afgesloten worden door de Kerkveldstraat en de Melchersstraat.
De verkaveling, inrichting en voorzieningen van het gebied geven uiting aan het streven naar arbeidershuisvesting in een anti-stedelijke omgeving. Uit

architectuurhistorisch en architectonisch oogpunt zijn de woningen van Leenhof III en IV van belang als specimena van de typen F en G van de zgn. Lotharingse bouwstijl uit de eerste Wendel-periode (1908-1920).
Leenhof III en IV zijn van betekenis vanwege de specifieke vorm voor een specifieke functionele ontwikkeling: een woongebied, ingericht op grond van de principes van de tuinstad-gedachte, voor de arbeiders van de in deze periode sterk expanderende mijnindustrie.

Bijzondere historische betekenis

Leenhof III en IV zijn door hun bestemming en verschijningsvorm verbonden met en geven uiting aan een specifieke cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling in de Limburgse mijnstreek. De toepassing van de Lotharingse bouwstijl had op het moment van realisatie een belangrijke innovatieve waarde.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Leenhof III en IV zijn van betekenis als onderdeel van een groter geheel en vanwege de ruimtelijke relatie met een bebouwd omgevingsdeel dat zich uitstrekt over het grondgebied van de gemeenten Heerlen en Landgraaf. Hiertoe behoren de woninggroepen Leenhof I en II (gemeente Heerlen) en de Schaesberg (gemeente Landgraaf). Het gebied als geheel geeft een zeer goede indruk - zowel architectuurhistorisch als stedebouwkundig - van de arbeidersvolkshuisvesting in een vroege periode (1908-1920) van de ontwikkeling van de mijnindustrie.
Leenhof III en IV nemen een markantie positie in de bebouwde omgeving van Landgraaf in.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is in hoge mate bewaard gebleven. Leenhof III en IV behoren vanwege architectuur, kleur- en materiaalgebruik tot de zeldzame voorbeelden van de op de internationale, negentiende eeuwse traditie (XIX B) gebaseerde arbeiderswoningbouw door industriëlen.

Bijzonder gebied **Lauradorp**

Algemene karakteristiek

Planmatig aangelegde sociale woningbouw uit 1926-30

met openbare voorzieningen, gebouwd door de Stichting Thuis Best in opdracht van de particuliere mijnonderneming Laura & Vereeniging. Het ontwerp, inclusief het stedebouwkundig plan, werd in het kader van een prijsvraag grotendeels door de Brunssumse architect J. Drummen geleverd. De stedebouwkundige structuur is gebaseerd op Drummen's beeld van een ideaaltypisch Limburgs dorp.
Lauradorp is onderverdeeld in een viertal vooroorlogse bestekken die bij het NCIV bewaard worden onder de naam Laura II (VOL, besteknr. 293, 1926, tekening gesigneerd door F.W. de Rooij), Laura IV (VOL, besteknr. 309, 1927, gesigneerd door F.W. de Rooij), Laura V (VOL, besteknr. 310, 1928, gesigneerd door J. Drummen te Brunssum) en Laura VI (VOL, besteknr. 333, 1930,
gesigneerd door J. Drummen te Brunssum).

Laura II, 1926, F.W. de Rooij, 52 woningen:

- Nieuwenhagerheidestraat 5-11, 37-47 oneven;
- Hovenstraat 1-11 oneven;
- Emmastraat 1-31 oneven, 2-28 even;
- Kantstraat 63-73 oneven.

Laura IV, 1927, F.W. de Rooij, 42 woningen:

- Hovenstraat 15-29 oneven;
- Wilhelminastraat 1-27 oneven, 2-28 even;
- Kantstraat 47-57 oneven.

Laura V, 1928, J. Drummen, 328 woningen:

- Hovenstraat 2-34, 44-52, 66-96 even;
- Prins Hendriklaan 1-33 oneven, 2-56 even;
- Sloterstraat 23-59 oneven, 30-48 even;
- Maastricherlaan 17-65 oneven, 22-72 even;
- Lindestraat 1-43 oneven, 2-8 even;
- Nieuwstraat 1-55 oneven, 2-56 even;
- Julianaplein 2-28 even;
- Rechtstraat 2-28 even;
- Hoogstraat 1-27 oneven;
- Nieuwenhagerstraat 1-83 oneven.

Laura VI, 1930, J. Drummen, 73 woningen:

- Maastrichterlaan 75-119 oneven;
- Don Boscolaan 2-60 even;
- Acacialaan 1-15 oneven, 2-14 even;
- Prins Hendriklaan 35-41 oneven, 60 even.

In de huidige toestand gaat het in totaal om ongeveer 490 panden op de volgende, in de tussentijd deels gewijzigde adressen:
- Don Boscolaan 2-58 even;
- Acacialaan 1-13, 2-14;

- Rector Fischerstraat 1-41, 2-56;
- Hovenstraat 1-29, 2-34, 44-52, 66-96;
- Sloterstraat 23-59, 68-84;
- Maastrichterlaan 22-72, 17-65, 75-119;
- Kantstraat 47-57, 63-73;
- Nieuwenhagerstraat 1-83;
- Esdoornstraat 1-27;
- Rechtstraat 2-28;
- Lindestraat 2-8, 1-43 (nrs. 29-31 vormen dubbele opzichterswoning);
- Olmenstraat 1-55, 2-84;
- H. Roland Holststraat 1-31, 2-28;
- Dr. Willem Dreesstraat 1-27, 2-28.

Verder behoren de R.K. Theresiakerk, de O.L.V.-school, het sterk verbouwde patronaat en het sportcomplex tot het bijzonder gebied Lauradorp.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Lauradorp heeft een ruimtelijk concept van hoge kwaliteit, gebaseerd op Drummen's ideaaltype van de structuur van een Limburgs dorp. Hij maakte een ontwerp met een aantal hoofdradialen (de huidige Don Boscolaan, de Rector Fischerstraat, Sloterstraat, Maastrichterlaan en Lindestraat), voorzien van korte tussenverbindingen en omsluitende randwegen als de Hovenstraat, Kantstraat en Nieuwenhagerstraat. De radialen komen samen in een brandpunt tussen Maastrichterlaan en Salesianenstraat, waar zich de R.K.-kerk, scholen, patronaat en sportvoorzieningen bevinden.
De verkaveling, inrichting en voorzieningen zijn duidelijk gericht op de realisatie van een tuindorp, met een duidelijk anti-stedelijk karakter.
De architectuur is traditioneel, maar in de hele woninggroep zijn een twintigtal varianten te vinden.
Het kerkgebouw van de H.Theresia-parochie aan de Salesianenstraat 56 werd in 1936 gebouwd naar ontwerp van ir. Beersma, verbonden aan de mijnonderneming Laura. Dit godshuis doet sterk denken aan een eenvoudige zaalkerk, maar heeft diverse neo-gothische stijlkenmerken. De voormalige meisjesschool van Lauradorp aan de Lindestraat 10 is eveneens van Beersma, maar acht jaar eerder gerealiseerd, in 1928. De school is diverse malen verbouwd en uitgebreid.
Lauradorp is van grote betekenis vanwege de specifieke vorm voor een specifieke functionele ontwikkeling: een groot woongebied, ingericht voor een particuliere mijnonderneming, op grond van de principes van de tuinstadgedachte, ter huisvesting van de arbeiders van de in deze periode sterk expanderende mijnindustrie.

Bijzondere historische betekenis

Lauradorp is door structuur, bestemming en verschijningsvorm verbonden met en geeft uitdrukking aan een specifieke cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling in de Limburgse mijnstreek. De stedebouwkundige uitleg van Lauradorp is van groot belang voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken in de provincie.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Lauradorp is gerealiseerd in aansluiting op de van oudsher aanwezige infrastructuur, in dit geval de Nieuwenhagerheidestraat - Kantstraat - Grensstraat aan de noordzijde, de Nieuwenhagerstraat aan de westzijde en de Groenstraat aan de zuidzijde.

Lauradorp is van betekenis vanwege de markering van het stadsbeeld en als ruimtelijke én functionele dominant in een groter geheel.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is in hoge mate bewaard gebleven. Lauradorp beschikt over een zeldzame, bekroonde stedebouwkundige structuur van grote waarde, ingevuld met een eenvoudige, doch gevarieerde en harmonieuze architectuur die als geheel recht doet aan de sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkeling van de mijnstreek in het derde decennium van de twintigste eeuw. De openbare voorzieningen werden door ir. Beersma van de particuliere mijn Laura & Vereeniging gerealiseerd. De verbondenheid van deze onderneming dit grootschalige woongebied is benadrukt en vereeuwigd in de naamgeving van de wijk.

Bijzonder gebied **Kakert**

Algemene karakteristiek

Planmatig aangelegde sociale woningbouw uit de jaren 1923, 1925 en 1927-28, respectievelijk gebouwd door de Vereniging Ons Limburg en de Stichting Thuis Best te Heerlen, naar een ontwerp van architect Jan Stuyt, verbonden aan het Technisch Bureau van Ons Limburg. Opdrachtgever was de Woningvereniging Schaesberg.
De groep van 20 woningen uit 1923 is het eerste gerealiseerde project van deze woningvereniging. Daarna volgden nog 20 woningen in 1925 en 144 in 1927-28.
Thans telt de Kakert nog de volgende 175 adressen: Dr. Poelsstraat 1-27, 2-44; Juliana van Stolbergstraat 1-41, 2-46; Kakertseweg 110-168; Moltweg 2-

44; Willem van Oranjestraat 4-18, 22-48, 5-31; Willem de Rijkestraat 1-11, 2-12.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Woninggroep Kakert heeft een stedebouwkundig concept van redelijke kwaliteit, waarbij de ruimte tussen de Moltweg en de Kakertsweg werd ingevuld met een drietal, elkaar kruisende, speels geprojecteerde straten (Dr. Poelsstraat, Willem van Oranjestraat, Juliana van Stolbergstraat) en een kleine tussenverbinding (Willem de Rijkestraat).
De verkaveling, inrichting en voorziening van Kakert hebben een duidelijk anti-stedelijke grondslag, geïnspireerd op de tuinstad-gedachte.
De architectuur is traditioneel, maar van degelijke kwaliteit en typisch voor dergelijke woninggroepen.
Kakert is van betekenis vanwege haar specifieke vorm voor een specifiek functionele ontwikkeling: een woongebied, ingericht voor een woningvereniging, op grond van de principes van de tuinstadgedachte, vnl. ter huisvesting van de arbeiders van de in deze periode florerende mijnindustrie.

Bijzondere historische betekenis

Kakert is door structuur, bestemming en verschijningsvorm verbonden met en geeft uitdrukking aan een specifieke cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling in de Limburgse mijnstreek.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Kakert is van betekenis vanwege de markering van het stadsbeeld en als functionele dominant in een groter geheel.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is bewaard gebleven. Kakert is een typisch voorbeeld van woningbouw voor een woningvereniging in het derde decennium van de 20e eeuw. De eerste groep van 20 woningen uit 1923 is het eerste gerealiseerde project van de Woningvereniging Schaesberg.

Complexen

Op het grondgebied van de gemeente Landgraaf bevindt zich ook nog een woninggroepje, dat niet tot de bijzondere gebieden behoort, maar een complex-status heeft gekregen. Het betreft de woningen aan de Wilhelminastraat 2-56; Julianastraat 1-15, 2-22; Prins Hendrikstraat 1-15, 2-12. Deze woningen uit de jaren

rond 1920-25 zijn samengevoegd tot gevelwanden in een traditionele architectuur en tweegewijs gespiegelde voorgevels.

Objecten

Behalve enkele bijzondere gebieden en woningcomplexen beschikt Landgraaf over de nodige objecten die de aandacht verdienen. Ter illustratie een alfabetisch overzicht van deze panden: aan de Bernadettelaan/Reeweg te Abdissenbosch bevindt zich een R.K.-kerk met pastorie uit 1934. Beide objecten werden ontworpen door architect F.P.J. Peutz uit Heerlen, in opdracht van het toenmalige Rectoraat Abdissenbosch. In Rimburg, dat al een beschermd dorpsgezicht rijk is,

staat aan de Broekhuizenstraat 107 een fraai woonhuis in neo-gothische trant uit 1881.
In de Charles Frehenstraat te Ubach over Worms staat een woonhuis uit 1845 (nr. 2) en een woonhuis met stalling uit 1899 (nr. 50). Beide panden behoren tot de belangrijkste exponenten van Landgraaf's cultuurhistorisch erfgoed. Groenstraat Oost 180 is een voormalige notariswoning uit 1914. Dit pand heeft een rijke detaillering. In 1917 werd bij de mijnwerkerskolonies Leenhof III en IV - aan de Heerlenseweg 164 om precies te zijn - een R.K.-kerk gebouwd met neo-romaanse elementen in een voor de rest traditionele architectuur. Evenals de mijnwerkerswoningen zelf werd ook de kerk ontworpen door het Bouwbureau van de Oranje Nassau-mijnen. Heerlenseweg 22 te Nieuwenhagen is het adres van een pand dat in 1910 getekend werd door architect Joseph Seelen sr. uit Heerlen. Zijn ontwerp verraadt neo-classicistische invloeden.
Ook in Nieuwenhagen, maar dan aan de Heigank 1, staat de R.K.-kerk O.L.V. Hulp der Christenen van architect J.H.H. van Groenendael uit 1917. Deze geniet reeds rijksbescherming. Architect Jan Stuyt bouwde in 1919 een kerk aan de Hoogstraat 139 voor de parochie H.Hart van Jezus te Nieuwenhagerheide. Het traditionele ontwerp vertoont licht expressionistische invloeden. De bijbehorende pastorie werd eveneens door Stuyt ontworpen.
Een object van geheel andere orde is een gecombineerd trafohuisje met drukvermogenstation van de waterleidingmaatschappij bij de Hoogstraat 5. Dit werd omstreeks 1930 gebouwd. Ir. Beersma is al aan de orde geweest als architect van de kerk en school te Lauradorp. Deze bouwkundige ontwierp in 1931 het gemeentehuis van de voormalige gemeente Ubach over Worms aan de Hovenstraat 140.
Aan de Kapelweien 4 te Rimburg realiseerde het Bouwbureau van de Laura & Vereeniging een waterpompstation met woonhuis. Het geheel is ommuurd.

De neo-gothische R.K.-kerk van Ubach over Worms aan de Kerkstraat werd gebouwd in 1868, naar ontwerp van architect van Spaubroek. Het godshuis geniet rijksbescherming. Eveneens aan de Kerkstraat (nr. 74) staat de dokterswoning met praktijk uit 1931. Het fraaie pand, in de vormentaal van de Amsterdamse School, is voorzien van een rieten kap en komt van de tekentafel van architect B. Vossen. Zijn opdrachtgever was de arts R. Harbers.
Het Groene Kruis-gebouw aan de Kloosterstraat 4 te Ubach over Worms werd in 1913 gebouwd als pastorie. De eclectische architectuur benadrukt de voorname monumentaliteit van het pand. De H.Hartschool aan de Palenbergerweg 5 te Rimburg is een ontwerp van de Maastrichtse architect Meijers uit 1922. In 1977 volgde een uitbreiding en verbouwing.

Aan de Reeweg 80 te Abdissenbosch staat een op het eerste gezicht onooglijk houten huisje. Het gaat hier echter om een ontginnigswoning die hier omstreeks 1925 werd geplaatst. Het pand is derhalve een zeldzaam voorbeeld van de eerste woningen in deze plaats. Een tweede ontginningswoning aan de Reeweg 56 verkeert in een minder herkenbare toestand.
Aan de Rimburgerweg te Rimburg kwam in het tweede kwart van de 20e eeuw een lineaire bouwstructuur tot ontwikkeling, waarvan een drietal mijningenieurswoningen deel uitmaken (huisnummers 303, 305, 307). Heel opmerkelijk is het voormalige koetshuis van de Strijthagermolen (Rouenhof 23) uit 1915. Het werd gebouwd door het Bouwbureau van de Oranje Nassaumijnen, in een trant die kenmerken heeft van de Lotharingse stijl. In 1950 werd het koetshuis verbouwd tot woning, waarbij de ingangspoorten vervangen werden door passende vensterkozijnen. Het landhuis met de naam GVT de Schans werd in 1931 gebouwd voor de Fam. Loyson, Schanserweg 5 te Nieuwenhagen. Het opmerkelijk vormgegeven pand is echter diverse malen verbouwd.
Een object van zeer groot belang is het voormalige stationsgebouw van Schaesberg, thans station Landgraaf, aan het Stationsplein 65-66. Het is het laatst resterende stationsgebouw van de voor Limburg zeer belangrijke spoorlijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath van Henri Sarolea's Zuid-Nederlandse Spoorweg Mij. uit 1896. Aan de Streeperstraat 14 te Schaesberg staat een opmerkelijk woonhuis dat elementen van neo-renaissance en chaletstijl met een overwegend traditionele architectuur verenigt. Het pand aan de Streeperstraat 23 werd in dezelfde periode gebouwd en vertoont lichte Jugendstilachtige invloeden.
Zeer belangrijk zijn de 4 panden aan de Strijthagerweg 6, 11-13 en 15 die de herinnering aan het mijnverleden van Landgraaf levend houden.

Op nr. 6 staat de voormalige mijnvakschool met directeur-ingenieurswoning, gebouwd voor de Oranje Nassau-mijnen. Bij de nrs 11-13 gaat het om twee halfvrijstaande hoofdopzichterswoningen uit 1913. Zij werden getekend door J. Neumann van het Bouwbureau der Oranje Nassau. Het vrijstaande pand 15 is een ingenieurswoning uit 1914, van dezelfde architect.
Te Abdissenbosch, aan de Veeweg 54, bouwde architect J.H. Visser te Kerkrade in 1935 een evangelisatielokaal voor de Centrale Kerkvoogdij der Nederlands Hervormde Gemeente. Het pand fungeert thans als kerkgebouw. Met de basisschool "de Kring" aan de Voegelstjang 12, in 1927 gebouwd door arch. W. Nillessen van de Gemeentewerken te Nieuwenhagen, wordt dit illustratieve overzicht afgerond.

Bouwstijlen en architecten

De bebouwingsuitbreiding van Landgraaf in de periode 1850-1940 heeft bouwkunst opgeleverd, die in overgrote meerderheid behoort tot de traditioneel-ambachtelijke (19e eeuws) of traditionele bouwstijl (20e eeuws). Het betreft respectievelijk 11½ en 68½ % van het totaal aantal registratieformulieren. Daarna volgt met een aandeel van 5% op grote afstand een traditionele architectuur, waarin elementen van de diverse neo-stijlen verwerkt zijn. Een puur neogothische of neo-romaanse bouwstijl is op 2% van de registraties van toepassing. Hierbij gaat het in hoofdzaak om bouwwerken met een religieuze bestemming.
De Lotharingse stijl is op 2% van de formulieren ingevuld. Dit levert echter een vertekening van het beeld op, omdat op één enkel formulier een hele woninggroep geregistreerd kan zijn. Objecten met een eclectische bouwstijl of elementen daarvan vormen ruim 3% van het totaal; Amsterdamse School, elementen van Amsterdamse School en zakelijk expressionisme een kleine 3%. Een restcategorie van ca 5% maakt de 100% vol.

Door middel van een bouwvergunningenonderzoek is het mogelijk gebleken om bij 33% van de registraties de verantwoordelijke architect te achterhalen en de bouwdatum te preciseren. De naam van architect W.H. Nillesen uit Nieuwenhagen is daarbij 17 maal gevallen. Goede tweede met 5 opdrachten is H. Lendfers uit Heerlen. Vier panden staan op naam van J.H. van de Bongard te Heerlen, het Bouwbureau van de Oranje Nassau en P.J. Henssen uit Schaesberg. Van J. Peters uit Ubach over Worms, ir. Beersma en Jan Stuyt van Technische Bureau Ons Limburg zijn drie ontwerpen gevonden.

Het archief van Landgraaf herbergt verder nog twee tekeningen van ir. F.P.J. Peutz uit Heerlen, Henri Kremer te Vaals, A.J. Bartels te Heerlen, J. v.d. Berd en J. Neumann van het Oranje Nassau-bureau. De naam van de volgende architecten is
éénmaal aangetroffen: J.H. Visser uit Kerkrade, B. Vossen, van Spaubroek, J. Drummen, J.H.H. van Groenendael, A.J.N. Boosten uit Maastricht, Jos. Seelen sr. uit Heerlen, de Rijksgebouwendienst te Den Haag, J. Delfrap uit Eygelshoven, H. Lennartz, A. Moers te Heerlen, het Bouwbureau van de Laura & Vereeniging, K. Bonekamp, Meijers te Maastricht en de verder onbekende L. Br. uit Eygelshoven.

Nuth

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Nuth afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen.

Tijdens de inventarisatie zijn 153 formulieren gebruikt, waarop vaak meer dan één object is beschreven. Een aantal objecten maakt namelijk deel uit van woninggroepen en complexen. Behalve een verdichting van de in 1850 reeds aanwezige structuren heeft er in Nuth onder invloed van de mijnindustrialisatie in de naburige gemeenten en de vestiging van een groot spoorwegemplacement tussen 1850 en 1940 ook uitbreiding buiten de oude structuren plaatsgevonden.
De kwaliteit van enkele woninggroepen is momenteel nog van dien aard, dat zij de kwalificatie "bijzonder gebied" verdienen. Een kaart waarop deze gebieden zijn aangeduid treft U in de bijlagen aan.

Bijzondere gebieden

Bijzonder gebied Nuinhof-Tiendstraat

Algemene karakteristiek

De woninggroep Nuinhof-Tiendstraat staat ook wel bekend als de woninggroep Station. Architect N.J. van Tiene uit Maastricht leverde in 1919 het ontwerp, in opdracht van de Woningvereniging "Nuth Vooruit".
Het betreft thans 131 van de oorspronkelijk 137 woningen, met de opmerking dat 3 blokken van 2 woningen (2x2 op de hoek Nuinhofstraat-Nieuwstraat, 1x2 op de hoek Parallelstraat-Nieuwstraat) in 1947 door woningcorporatie Ons Limburg, in opdracht van het Woningbedrijf Nuth, in het plan ingepast zijn (architect A. Knipschild, Technisch Bureau Ons Limburg, NCIV-besteknr. 438).

Het betreft de adressen: Nuinhofstraat 2-28 even, Spoorstraat 1, 4 t/m 42 even en oneven, 43-49 oneven, 44-50 even; Parallelstraat 2-14 even, 5-19 oneven; Tiendstraat 1-53, 2-54.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De woninggroep Nuinhof heeft een eenvoudig ruimtelijk concept, bestaande uit een bebouwingscarré. De verkaveling, inrichting en voorzieningen van de groep dragen een niet-stedelijk karakter. Nuinhof is van groot belang vanwege de weliswaar traditionele, maar zeer karakteristieke architectuur.

De ritmische variaties in de straatwanden, de opmerkelijke hoekpartijen, het pleisterwerk en de decoratieve houten overstekconsoles staan daar garant voor.
Nuinhof is van betekenis vanwege de specifieke vorm die uiting geeft aan een specifieke functionele ontwikkeling: het ontstaan van woongebieden onder invloed van de zich snel ontwikkelende mijnindustrie en daarmee samenhangende nevenactiviteiten in het eerste kwart van de twintigste eeuw.

Bijzondere historische betekenis

Nuinhof geeft door structuur, bestemming en verschijningsvorm uiting aan de specifieke cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling van de Mijnstreek in de eerste helft van de twintigste eeuw. Relatief grootschalige woningbouw voor mijn- en spoorwegarbeiders vormde een radicale breuk met de bouwtraditie in de gemeente. Daarbij dient opgemerkt dat de woninggroep rond de St.Bavostraat al 6 jaar eerder tot stand was gekomen.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Nuinhof had oorspronkelijk sterke ruimtelijke relaties met het nabijgelegen spoorwegemplacement, maar wordt thans daarvan gescheiden door het tracé van de autoweg Geleen-Heerlen. Daardoor en vanwege de situering van de uitrit van de autoweg is de beeldbepalende waarde van de groep sterk toegenomen: voor wie via de autoweg naar Nuth reist of er passeert is de woninggroep Nuinhof de fraaie entree tot de gemeente. Nuinhof is dan ook van grote betekenis vanwege de markering van het bebouwingsbeeld en als ruimtelijke én functionele dominant in een groter geheel.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van bovengenoemde kwaliteiten is in redelijke mate bewaard gebleven, maar liggen voornamelijk op het intrinsieke vlak.
Woninggroepen zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar Nuinhof onderscheidt zich door een markante architectuur, een hoge beeldbepalende waarde en als resultaat van een door de uitbouw van de spoorwegen gegroeide woonbehoefte.

Bijzonder gebied Nieuwdorp

Algemene karakteristiek

Architect Jan Stuyt, verbonden aan het Technisch Bureau van de Vereniging Ons Limburg te Heerlen, maakte in 1914-15 een stedebouwkundig en architectonisch ontwerp voor de woninggroep Nieuwdorp. Opdrachtgever was de Woningvereniging Nuth. Nieuwdorp omvatte oorspronkelijk 66 woningen waarvan thans de volgende 61 adressen resteren: St.Bavostraat 24-100 even, 19-51 oneven; St.Barbarastraat 11-19 oneven.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De woninggroep Nieuwdorp heeft een eenvoudig ruimtelijk concept, dat bestaat uit een grillige lineaire structuur, onderbroken door een binnenpleintje. Op deze structuur is in dwarsrichting nog een klein straatwandje geprojecteerd.
Nieuwdorp heeft door verkaveling, inrichting en voorzieningen een duidelijk niet-stedelijk karakter, hetgeen strookt met de destijds sterk vigerende tuinstadgedachte.
Ook de architectuur is traditioneel en eenvoudig, maar zeer typerend voor Jan Stuyt: de toepassing van gepleisterde geveldelen en tegeldecoraties in ruitmotief. Op de kruising van de St.Bavo- en St.Barbarastraat bevindt zich een beeldje van de H. Barbara, beschermheilige van de mijnwerkers.
Nieuwdorp is van betekenis vanwege de specifieke vorm voor een specifieke functionele ontwikkeling: mijnwerkerswoonhuizen, gerealiseerd in een woongebied dat ingericht is volgens de principes van de tuinstadgedachte.

Bijzondere historische betekenis

De structuur, bestemming en verschijningsvorm van Nieuwdorp zijn verbonden met en geven duidelijk uitdrukking aan de cultuurhistorische en sociaal-economische ontwikkeling van de Limburgse mijnstreek in de eerste twintig jaar van de twintigste eeuw. Voor Nuth was de realisatie van een woninggroep een radicale breuk met de bouwtraditie tot dan toe. Voor de Woningvereniging Ons Limburg was het de zesde groep die sedert de "Eerste Stap" in Hoensbroek (1913) gerealiseerd werd (NCIV-archief, besteknr. 159).

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Nieuwdorp werd gerealiseerd in aansluiting op de bestaande structuren, waarbij het traject van een bestaande weg grotendeels als uitgangspunt fungeerde.
Enkel het binnenpleintje aan de St.Bavostraat en de korte straatwand aan de St.Barbarastraat waren geheel nieuwe structuuronderdelen.
Nieuwdorp is een ruimtelijke én functionele dominant in een groter (geworden) woongebied.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van de architectonische kwaliteiten is enigszins aangetast door niet-uniforme aan-, ver- en bijbouwen.
Woninggroepen zijn in het oostelijke deel van de Mijnstreek niet zeldzaam, maar vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien neemt hun waarde evenredig toe.

Complexen

Behalve een tweetal gebieden met bijzondere waarden telt Nuth ook nog enkele woningcomplexen. Aan de Dwarsstraat 1 t/m 39 bouwde architect Drummen in 1928 een straatwand met tien maal twee eenvoudige woonhuizen. Opdrachtgever was de gemeente Nuth.
Aan de Bergerweg 8-18, 9-19 en de Horenweg 4-44 te Tervoorst staan 32 woningen, verdeeld over blokken met 3 of 4 panden. Zijn zijn ongeveer even oud als het complex aan de Dwarsstraat.
Op de Bies 33 te Schimmert is het adres van het voormalige klooster- en seminariecomplex dat in verschillende stadia tot stand gekomen is. Hierbij horen een aantal bijbouwen op het kloosterterrein.

Objecten

Op het grondgebied van de gemeente Nuth bevinden zich de nodige objecten die aandacht en waardering verdienen. Ter illustratie een alfabetisch geordend overzicht.

Aan de Aalbekerweg 49 te Aalbeek werd omstreeks 1920 een fraai herenhuis gebouwd. De Beekerbaan 59 te Schimmert is het adres van de mooie, op een wegkruising gesitueerde neo-gothische Mariakapel. Eveneens in Schimmert, aan de Bockhofweg 1,3 staat een object dat sedert de bouw in 1926 het visitekaartje van de plaats geworden is: de watertoren. Architect Jos. Wielders uit Sittard maakte hiervoor een prachtig ontwerp (inclusief dienstwoning en torenrestaurant) in opdracht van de N.V. Waterleiding Mij. Zuid-Limburg. De toren is van zeer groot belang vanwege de oorspronkelijke functie, de situering in het landschap, als specimen van de Amsterdamse School en als een zeer belangrijke bouwwerk uit het oeuvre van architect Jos. Wielders.
Negen jaar later ontwierp hij aan de Bockhofweg 5,7,9 nog drie dienstwoningen voor de waterleidingmaatschappij.
Groot Haasdal 25a, 27 is een voorname hereboerderij uit 1898, waar in de voorgevel in 1957 een café-pui werd geplaatst die de authenticiteit van het geheel helaas heeft aangetast. Min of meer hetzelfde geldt voor Groot Haasdal 9, een laat-negentiende eeuwse hoeve met neo-renaissancistische architectuurelementen, die thans in meerdere wooneenheden gesplitst is.
Hommert 2 te Vaesrade is een gave, vrijstaande villa mete een L-vormig grondplan, die niet al te lang voor de tweede wereldoorlog gebouwd werd.
Aan de Hoofdstraat te Schimmert doet zich een concentratie voor van belangrijke panden. Nr. 4 is een groot, voornaam pand uit het begin van de twintigste eeuw in eclectische bouwtrant. Een woningsplitsing en enkele aanbouwen hebben de authenticiteit van het geheel aangetast. Hoofdstraat 26 is de fraaie vrijstaande villa waarin thans een huisartsenpraktijk is gevestigd. Bij nr. 37 staat de voormalige toneel- en fanfarezaal uit 1907. Het leegstaande pand verkeert in slechte staat van onderhoud. Nr. 51 is een eenvoudige negentiende eeuwse hoeve op een U-vormige plattegrond. Hoofdstraat 57 is het adres van de voormalige Jongensschool, thans Remigiushuis (ca. 1930). De architectuur van dit pand vertoont duidelijk expressionistische invloeden. De St.Remigiuskerk van J. en P. Cuypers uit 1924 bevindt zich aan de Hoofdstraat 86. Dit geheel in natuursteen opgetrokken gebedshuis heeft duidelijk neo-romaanse elementen.

De neo-romaanse kerk van de H.Clemens op de Kerkheuvel te Hulsberg uit 1908 (architecten J.Cuypers en J.Stuyt) werd in 1930 uitgebreid aan de kruisarmen en de absis. De fraai gesitueerde kerk heeft een neo-romaanse stijl. Het rondom de kerk gelegen kerkhof is geheel ommuurd en voorzien van een smeedijzeren hekwerk, dat ontworpen werd door de Roermondse architecten J. en P. Cuypers. Aan de Kerkheuvel 2 staat een woonhuis uit 1913 dat voorzien is van eclectische stijlelementen.
Klein Haasdal 13 te Schimmert is een opmerkelijke boerderij uit 1936, die aan de straatzijde vrijwel authentiek gebleven is, maar aan de achtergevel diverse aan- en bijbouwen kent.
Aan de Körnerstraat 23 te Wijnandsrade is een pand gevestigd met een woon-winkelbestemming dat in de loop der tijd een aantal kleine aanpassingen heeft ondergaan. De pastorie van Schimmert werd ondergebracht in een monumentaal pand aan de Montfortstraat 2. Oensel 3 is een boerderij die in 1941 gebouwd werd op de locatie van een voorganger uit 1774.

Het poortgebouw aan de straatzijde, waarmee de hoeve wordt gesloten, is een beeldbepalend element.
Op de Bies 2 te Schimmert is een hoekpand met een statig aanzien dat waarschijnlijk aan enkele oudere boerderijdelen is vastgebouwd. Op de Bies 20-24 is een voormalige gesloten hoeve uit 1855, die momenteel een meervoudige woonbestemming heeft.
Architect Jos. Zander uit Nuth bouwde in 1937 in zijn woonplaats het vrijstaande landhuis aan de Pastorijstraat 6.
Aan de Raadhuisstraat 10 te Hulsberg staat een boerderij uit 1856. Op nr. 8 werd in 1906 een vrijstaand woonhuis gebouwd, dat inmiddels voorzien is van betonnen dakpannen en kunststoffen kozijnen. Raadhuisstraat 4 is een mooi vrijstaand woonhuis dat in 1936 door de Heerlense architect H. Teeken ontworpen werd voor dhr. G. Broers. In 1978 onderging het pand een gedeeltelijke verbouwing voor de aanleg van een praktijk- en wachtruimte.
Het adres Ravensboschstraat 4 behoort bij een negentiende eeuwse boerderij. De hoeve op nr. 38 stamt uit 1909 en heeft thans uitsluitend een woonbestemming. De Zusters Oblaten van Assumptie bouwden rond 1910 aan de Schoolstraat 5 een klooster dat zich kenmerkt door een natuurstenen optrek. Het geheel geeft een kasteelachtige indruk.
Vaesrade kreeg in 1929 een R.K.-kerk, gewijd aan St.Servatius. Architect N. Ramaekers uit Sittard is verantwoordelijk voor het ontwerp dat gerealiseerd werd aan de Servatiusstraat.
Behalve de watertoren in Schimmert bouwde architect Jos. Wielders uit Sittard in 1932 ook een hotel aan de Stationsstraat 215 te Nuth.

Dit pand, dat stijlkenmerken van het Nieuwe Bouwen vertoont, is thans in gebruik als restaurant. Het pand nr. 30 werd in 1917 gebouwd door architect J. Drummen, voor de arts Mekel. Struik 16 te Schimmert is een negentiende eeuwse hoeve aan de rand van het dorp. Uit het midden van diezelfde eeuw werd de hoeve aan Vaesrade 62,64 gebouwd. Deze geniet vanwege haar kwaliteiten rijksbescherming.
Aan de Valkenburgerweg 45 bouwde architect Jos. Wielders in 1926 een herenhuis voor burgemeester H.J. Starmans. Niethuizen 64 is een villa-achtig woonhuis uit het midden van de negentiende eeuw dat behoort bij een grote hereboerderij. Dit pand heeft nog een grotendeels intact gebleven interieur en heeft aan de buitenzijde slechts kleine aanpassingen ondergaan. De Wilhelminastraat 3 tenslotte is het adres van het voormalige patronaat van architect N. Ramaekers uit 1928.

Bouwstijlen en architecten

De bebouwingsuitbreiding van Nuth in de periode 1850-1940 leverde hoofdzakelijk architectuur op in traditioneel-ambachtelijke (19e eeuws) of traditionele (20e eeuws) stijl. Daarnaast komt een puur neogothische bouwtrant drie maal voor, een neo-romaanse één keer. Vermenging van traditionalisme met diverse neo-stijlen is zes keer aangetroffen, invloeden van de eclectische bouwtrant drie keer. Invloeden van Jugendstil, expressionisme en Nieuwe Bouwen elk één keer. De watertoren te Schimmert vormt de enige vermelding van de Amsterdamse School.
Onderzoek in het bouwvergunningenarchief heeft activiteiten van een respectabel aantal architecten opgeleverd. Jos. Zander uit Nuth heeft 9 vermeldingen, gevolgd door Jos. Wielders uit Sittard en Drummen uit Nuth met 4. N. Ramaekers (Sittard) en C. de Smet (Hoensbroek) komen 2 maal in de MIP-lijst voor. C. Junckens (Valkenburg), J. & P. Cuypers (Roermond) gezamenlijk, J. Zeijen (Hoensbroek), Aug. Lemmens (Beek), N.J. van Tiene (Maastricht), J. Stuyt (Amsterdam/Heerlen), J. Cuypers in samenwerking met J. Stuyt, H. Teeken (Heerlen), J.H. Philips (Valkenburg), H. Lendfers (Heerlen) en Vergoossen elk 1 keer

Onderbanken

Inleiding

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Onderbanken afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen.

Tijdens de inventarisatie zijn 62 registratieformulieren gebruikt, waarop in een aantal gevallen meer dan één object is beschreven.
De bebouwingstoename in de gemeente Onderbanken heeft in de periode 1850-1940 hoofdzakelijk binnen de reeds aanwezige structuren plaatsgevonden.

Complexen

Aan de Kloosterlaan 48-90 te Schinveld bevindt zich een woningcomplex met 22 eenheden, in 1927 gebouwd door de Vereniging Ons Limburg voor de Woningvereniging Schinveld. In het gemeente-archief (Schinveld, no. 1342) bevindt zich een zeer fraaie overzichtstekening, waarop de geplande, maar nooit gerealiseerde uitbreidingen aangeduid zijn.

Objecten

Daarnaast beschikt de gemeente Onderbanken over de nodige objecten die de aandacht verdienen. Ter illustratie een alfabetisch overzicht op straatnaam.
Aan de Brunssummerstraat 36 te Schinveld heeft de drukkerij "à gendarme" het politiebureautje uit het begin van de twintigste eeuw in gebruik genomen. De architectuur bevat eclectische elementen.
Zeer belangrijk is de R.K.-kerk St.Lambertus aan de Dorpsstraat 114 te Bingelrade. Deze kerk werd in 1935 gebouwd door arch. E. Schoenmaekers te Sittard. In zijn ontwerp zijn zowel neo-gothische als zakelijk expressionisitische elementen terug te vinden. Behalve een opmerkelijke baksteenkleur valt de kerk op door de fraaie, trapsgewijze opbouw van de toren en de markante situering in het landschap. Bij de kerk hoort een pastorie in dezelfde trant.
Ook fraai is de H. Gertrudiskerk aan de Dorpsstraat 34 te Jabeek. Dit neo-gothische ontwerp van P.J.H. Cuypers uit 1859 is reeds op de rijksmonumentenlijst geplaatst.
Terug naar de Dorpsstraat te Bingelrade. Op nr. 151 werd in 1853 een gesloten hoeve gebouwd. Tegenover nr. 7 bevindt zich de R.K.-begraafplaats die een negentiende eeuwse toegangspoort heeft. Op de begraafplaats bevinden zich 23 rijksbeschermde grafstenen.

Ruim tachtig jonger is het vrijstaande landhuis op nr. 92, in 1935 ontworpen door A.J. Jeurissen te Merkelbeek in opdracht van dhr. Bemelmans.
Aan de Eindstraat te Bingelrade bevindt zich op nr. 18 een opvallend geornamenteerd vrijstaand woonhuis uit het begin van de 20e eeuw; op nr. 19 een monumentale gesloten hoeve uit 1856 met een inrijpoort in de afgeschuinde straatgevel. Aan de Eindstraat 18 te Schinveld bouwde architect Joosten uit Maastricht in 1935 een vrijstaande villa voor P. Adams. Bij Eindstraat 19, 21, 23, 25 gaat het om twee identieke objecten uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. Het vrijstaande woonhuis op nr. 59 liet M. Ramakers in 1933 door A.J. Jeurissen uit Merkelbeek ontwerpen.
Etzenrade 4 te Jabeek is een fraaie hoeve uit 1870, die in 1915 haar gesloten aanzien kreeg door de bouw van een nieuw schuurgedeelte. Aan de Jabeekerstraat 17,19 te Schinveld staan twee halfvrijstaande woonhuizen uit het vierde decennium van de 20e eeuw.
De befaamde architect Jos. Wielders uit Sittard bouwde in 1928 voor J. Meertens een vrijstaand herenhuis aan de Kerkstraat 2 te Schinveld. H. Gerards te Brunssum bouwde in 1935 het woonhuis van Mej. Herings aan de Kloosterlaan 40. Deze laan ontleent haar naam aan het klooster - met school - van de Zusters Franciscanessen uit 1919.

Dit werk van architect Josef Seelen sr. te Heerlen doet thans
dienst als gemeenschapshuis en school, onder de huisnummers 6 en 7a.
Dhr. L. Soons liet in 1916 aan de Mgr. Mannensstraat 10 een huis bouwen waarin stijlkenmerken van de neorenaissance verwerkt zijn. De naam van architect Jos. Wielders is eveneens verbonden aan de opmerkelijke basisschool "Op de Berg" uit 1932 aan de Schoolstraat 19 en het voormalige patronaat aan de Kan. van Nuysstraat 1 uit 1933.
Het eclectische pand Ter Hallen 5 uit 1869 heeft oorspronkelijk gefungeerd als onderkomen voor de Stoombierbrouwerij Cambrinus van G. Thissen. Een voorgevelplaquette met Bacchus-reliëf en de initialen "G.T." herinneren hieraan.
De R.K.-kerk te Schinveld is gewijd aan de H. Eligius en ligt aan het Wilhelminaplein 1. Deze kerk bestaat uit een vijftiende eeuwse toren, waaromheen in 1887 een neo-gothische kerk werd gebouwd. Het geheel, inclusief het orgel en diverse andere interieurelementen, staan op de rijksmonumentenlijst. De bijbehorende pastorie op nr. 2 werd eveneens in de tweede helft van de negentiende eeuw gebouwd en is herkenbaar aan de eclectische architectuurinvloeden.

De neo-gothische kerk van de H.Clemens te Merkelbeek werd in 1870 aan de Wilmenweg 1 en is inmiddels rijksbeschermd. Daarnaast, op nr. 1a, ligt het Carmelietenklooster, dat in 1925-26 voor de Staatsmijn Hendrik gedeeltelijk ingericht werd als gezellenhuis, waarvoor de diverse bouwkundige ingrepen nodig waren.

Bouwstijlen en architecten

De bebouwingsuitbreiding in de kernen van de gemeente Onderbanken heeft tussen 1850-1940 bouwkunst in overwegend traditioneel-ambachtelijke (19e eeuws) of traditionele stijl (20e eeuws) opgeleverd. Op 49 van de 62 registratieformulieren komt deze stijltoekenning voor. Daarna volgen de neo-gothiek en de vermenging van traditionalisme met neo-renaissance, elk met 3 vermeldingen. Een vermenging van traditionalisme met eclecticisme of zakelijk expressionisme met neo-gothische stijlelementen is 2 maal aangetroffen; eclecticisme, functionalisme en traditionalisme met invloeden van functionalisme komen elk 1 keer voor.
Een onderzoek in het bouwvergunningenarchief heeft het mogelijk gemaakt om de architect van een aantal panden te achterhalen en de bouwdatum te preciseren. In het MIP-bestand bevinden zich, voor zover op dit moment bekend, 4 ontwerpen van A.J. Jeurissen uit Merkelbeek; 3 van Jos. Wielders uit Sittard (waaronder ook de meubilairtekeningen van de basisschool "Op de Berg") en 3 van J.R. Smeets te Merkelbeek. De naam L. Gooyen behoort bij 2 registraties, evenals de naam van E. Schoenmaekers uit Sittard. P.J.H. Cuypers, J.H.K. van de Camp, L. Willems te Brunssum, Jos. Seelen sr. te Heerlen, H. Gerards uit Brunssum, Technisch Bureau Ons Limburg te Heerlen, G. Hoogendijk, J.H. Arets te Doenrade, L. Fiddelers uit Amstenrade en Jos. Joosten uit Maastricht elk 1 keer.

Schinnen

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Schinnen afgerond worden met een aantal beschouwingen.

Tijdens de inventarisatie zijn 190 registratieformulieren gebruikt, waarop vaak meer dan een object is beschreven. Een aanzienlijk aantal objecten maakt namelijk deel uit van woninggroepen en complexen. Rond 1940 waren de bebouwingslinten van de diverse kernen verdicht en naar elkaar toegegroeid.

Gezien de aard van de ontwikkeling die de gemeente tussen 1850 en 1940 heeft doorgemaakt werd het geven van een stedebouwkundige typologie niet relevant geacht.

Complexen

Op het grondgebied van de gemeente Schinnen bevinden zich een aantal woningcomplexen. De woninggroep Altaarstraat dateert uit 1913/1914 en werd gebouwd naar een ontwerp van architect Jan Stuyt in opdracht van Ons Limburg voor de Woning Vereniging Schinnen. De woninggroep bestaat uit 20 eenheden verdeeld over blokken van twee, zes en tien woningen onder een kap, het betreft de huisnummers **Altaarstraat 70-108**. Enkele woningen hebben een gepleisterde topgevel en houten overstek. De woningen werden in 1977 gerenoveerd.
De woninggroep Vonderstraat werd in 1921 gebouwd naar een ontwerp van arch. Jan Stuyt in opdracht van Ons Limburg voor de Woning Vereniging Schinnen. De woninggroep bestaat uit 22 eenheden te weten de huisnummers 10 tot en met 30 en 9 tot en met 29. De woninggroep bestaat uit twee straatwanden en staat bekend als "Complex Schinnen II".
-De kleinste straatwand bestaat uit vier wooneenheden, hoekpanden in de dwarsrichting met karakteristiek topgevelpleisterwerk. De andere straatwand telt 18 eenheden. Kenmerkend zijn de ruitvormige gevelornamenten met rood-wit tegelwerk.
De woninggroep Nutherweg, nummers 1-15, dateert van ca. 1925. Dit kleine complex telt vier maal twee halfvrijstaande woonhuizen in dwarsrichting.
-De woningen tellen een bouwlaag onder gecombineerd schild- en zadeldak en met insteekkap. De woningen hebben decoratief metselwerk langs de topgevelrand.
Het complex Mariapark, bij Achter de Kerk no. 7, dateert van 1939. De op een beboste helling gesitueerde Vredeskapel is bereikbaar via een aanzienlijke trappartij en een spits toelopende toegangspoort. De kapel bestaat uit een gedeelte onder een gewelfd zadeldak en met een verhoogde achterbouw met toren voorzien van een kruis. De spitsboogvormige smeedijzeren toegangspoort staat op natuurstenen kolommen met het opschrift "Mariapark". Een aanzienlijke trappartij leidt de bezoeker naar de Vredeskapel.
Het laatste complex betreft de Steenfabriek Sint Jozef, Daniken 1. De steenfabriek heeft een rechthoekig grondplan met zadeldak in dwarsrichting. In het hart van de fabriek bevindt zich een unieke ringoven. Bij de achterkopgevel staat een hoge ronde bakstenen schoorsteen met de naam Sint Jozef in een lichtere baksteentint. Rechts van de ringoven bevindt zich de vml. opzichterswoning, voor, links en erachter staan de loodsen met droogrekken.

Er zijn nog resten van het smalspoor aanwezig, dit werd gebruikt voor het vervoer van stenen.

Objecten

Behalve een vijftal complexen beschikt de gemeente Schinnen over de nodige objecten die zeker nader aandacht verdienen. Ter illustratie een alfabetisch overzicht van deze panden.
In de kern Amstenrade, Aan de Kerk, staat de R.K. kerk O.L.V. Onbevlekt Ontvangen. De kerk dateert uit ca. 1852 en werd gebouwd naar een ontwerp van architect Carl Weeber. Het betreft het eerste voorbeeld van Neogothische kerk in Limburg. De voorgevel van deze hallenkerk wordt geflankeerd door twee torens. In 1932 werd een dubbele kruisarm toegevoegd. In de kern Schinnen, Achter de Kerk no.3, staat een voormalige kapelanie. Het gebouw dateert uit ca. 1904 en werd gebouwd naar een ontwerp van architect Pijls uit Schinnen. Deze opmerkelijke aan de voet van de kerkheuvel gesitueerde kapelanie is door de gemeente geselekteerd voor de gemeentelijke monumentenlijst. In de kern Sweikhuizen, Bergstraat 10 en 12, staat een voormalige dubbele hoeve in carré-vorm. Het object dateert uit ca. 1870 en de bouwstijl vertoont elementen van het eclecticisme. Het betreft eveneens een gemeentelijk monument. Aan de Bergstraat no.2 bevindt zich een boerderij voorzien van opstallen op een U-vormige plattegrond. De hoeve dateert uit de tweede helft van de 19e eeuw en is aangewezen als gemeentelijk monument. Een vrijstaande gesloten hoeve treffen we aan op het adres Bergstraat no. 46. Deze boerderij dateert eveneens uit de tweede helft van de 19e eeuw. Op het adres Bergstraat 56 tenslotte staat een boerderij met opstallen op een U-vormige plattegrond. Ook deze boerderij dateert uit de 2e helft van de 19e eeuw. In de kern Oirsbeek, Beukenberg 52 , staat een oudere boerderij die in 1883 haar huidige aanzien kreeg. Het ontwerp vertoont elementen van het eclecticisme. In de kern Puth, Bovenste Puth no. 76, staat een boerderij uit 1887, het betreft een hoeve op een U-vormige plattegrond. In de kern Schinnen, Deken Keulenplein 2, bevindt zich achter de pastorie een opmerkelijk tuinhuis. Het gebouwtje dateert uit het laatste kwart van de 19e eeuw. Bij de onderbouw van het tuinhuis sluit een 15 meter lange keermuur aan. Aan de Dorpsstraat no. 25 staat een vrijstaand herenhuis uit 1875. Het pand heeft o.a. een voordeur met bordes en twee zijlingse toegangstrappen. Aan de Dorpsstraat no. 74 staat een voormalige boerderij daterend uit de tweede helft van de 19e eeuw. Het pand is voorzien van en markante voorgevel. Het pand Dorpsstraat no. 9 betreft een woonhuis-winkel uit ca. 1912. De eerste bouwlaag bevat nog de originele winkelpui.

In de kern Oirsbeek, Dorpsstraat no. 5, staat een opmerkelijk woonhuis. Het pand dateert uit ca. 1900 en de bouwstijl vertoont licht eclectische invloeden. Op de hoek Dorpsstraat/Oirsbekerweg staat een gietijzeren wegwijzer, deze dateert waarschijnlijk uit het laatste kwart van de 19e eeuw. Het pand Grachtstraat 7 en 9 dateert uit 1859. De ingang is gevat in Naamse steen en de deur heeft een ovale paneelvulling en hoekwaaiers. Aan de Hagendorenweg no. 10 staat een voormalig schoolgebouw thans in gebruik als gemeenschapshuis. Het pand dateert uit 1894 en bezit o.a. topgevels met schouderstukken. De monumentale gesloten hoeve, Hegge no. 143, dateert van ca. 1860 en is aangewezen als gemeentelijk monument. Aan de Hommerterallee no. 1 staat een vrijstaand herenhuis uit het laatste kwart van de 19e eeuw. Dit woonhuis genaamd "De Streek" is gebouwd in een door het eclecticisme beïnvloedde stijl. Het pand Hommerterallee 8 en 10 dateert uit 1931 en werd gebouwd naar een ontwerp van architect Jeurissen uit Merkelbeek. Architect Jos Wielders uit Sittard was verantwoordelijk voor het ontwerp van het pand Hommerterallee no. 9. Dit woonhuis dateert uit 1934. Aan de Hoofdstraat no. 36 bevindt zich een monumentaal pand uit 1922. Dit voormalig schoolgebouw is thans als woonhuis in gebruik. De entreepartij heeft o.a. een bordes en smeedijzeren balustrade. Aan de Kerkstraat 1a-7 staan vier middenstandswoningen uit 1926. Architect was A.J. Jeurissen uit Merkelbeek, de bouwstijl vertoont elementen van het zakelijk expressionisme. Het R.K. kerkgebouw St. Jozef aan de Kerkstraat 42 dateert uit 1871. De kerk werd gebouwd naar een ontwerp van A. C. Bolsius, een leerling van P.J.H. Cuypers, in een neo-gothische trant. Aan de Kerkstraat 36-40 staan twee woonhuizen en een pastorie met een schuurgedeelte. De panden dateren uit 1871 en 1872 en zijn gebouwd in een eclectische bouwstijl. Opvallend is de achthoekige toren met spitsboogvensters. Het pand Kerkstraat 69 betreft een voormalige café-smederij thans als woonhuis in gebruik. Het pand dateert uit 1909 en de bouwstijl bevat elementen van de neo-renaissance. Het pand is geselekteerd als gemeentelijk monument. De R.K. kerk St. Petrus Canisius en pastorie aan de Kerkweg no. 72 dateren uit 1931. Ze werden gebouwd naar een ontwerp van Jos. en Caspar Franssen uit Roermond. De traditionele bouwstijl bevat expressionistische elementen. De kerk met een kruisvormige plattegrond heeft een directe verbinding met de pastorie. De monumentale gesloten hoeve, Klein Doenraderweg no. 30, dateert uit de 2e helft van de 19e eeuw. De boerderij is tevens van belang vanwege de situering in het landschap. Het pand Kluisstraat 33 en 35 betreft een woonhuis met schuur uit de 2e helft van de 19e eeuw. Het pand is geselekteerd als gemeentelijk monument.

De zgn. "Janssen-Molen" betreft een windmolen uit 1879 en staat aan de Molenweg no.4 , de molen is reeds aangewezen als rijksmonument. Aan de Moutheuvellaan no. 4 bevindt zich een voormalig kloostergebouw. Het pand dateert uit 1934 en betreft een ontwerp van architect G.J. Pijls. Het pand bezit o.a. een deur met een spitsboogvormige florentijnse boog in natuursteen. Het Canisiushuis, Nagelbeek no.6, betreft een woonhuis uit 1902. De bouwstijl bevat elementen van de Jugendstil m.n. de voorgevelornamentiek. Aan de Nutherweg no. 43 staat de Hoeve Cultura. Deze boerderij dateert uit 1929 en werd gebouwd naar een ontwerp van architect Jac. Lemmens uit Schinnen. Aan de Onderste Puth no. 19 bevindt zich een woonhuis-boerderij uit 1853. Het betreft een hoeve op een U-vormige plattegrond die is geselekteerd als gemeentelijk monument. Het voormalige gemeentehuis van de kern Oirsbeek staat aan de Raadhuisstraat no. 19. Het pand dateert uit 1938 en werd gebouwd naar en ontwerp van W. Schelberg uit Sittard. Het traditionele ontwerp vertoont onmiskenbaar elementen van de neo-renaissance.
Aan de Stationsstraat no. 16 staat een woonhuis uit 1934. Het pand werd gebouwd naar een ontwerp van architect Jos Wielders uit Sittard. De bouwstijl bevat elementen van de Amsterdamse School. Deze grote vrijstaande villa is reeds aangewezen als gemeentelijk monument. Het pand Stationsstraat no. 19 dateert van ca. 1934 en betreft een grote vrijstaande villa met een rechthoekig grondplan in dwarsrichting. De monumentale herenboerderij Thull no.1 dateert uit 1869. Het ontwerp vertoont invloeden van het neo-klassicisme. Het pand Thull no. 13 betreft eveneens een voormalige boerderij. Het pand dateert uit de 2e helft van de 19e eeuw. De halfvrijstaande U-vormige hoeve heeft een centrale binnenplaats die afgesloten wordt door de optrek van de naburige hoeve. Het pand is aangewezen als gemeentelijk monument. Aan de Valderensweg no. 37 staat een woonhuis uit 1934. Het opmerkelijk vormgegeven herenhuis werd gebouwd naar een ontwerp van architect A.J. Jeurissen uit Merkelbeek. Aan Wolfhagen no. 121 tenslotte staat een monumentale negentiende eeuwse gesloten hoeve. Het exacte bouwjaar is 1891.

Bouwstijlen en architecten

De bebouwingsuitbreiding van Schinnen in de periode 1850-1940 heeft bouwkunst opgeleverd die in een overgrote meerderheid behoort tot de traditioneel-ambachtelijke (19e eeuws) of traditionele bouwstijl (20e eeuws). Neo-Renaissance, Neo-Gotiek of Jugendstil of invloeden daarvan komen slechts incidenteel voor. Het eclecticisme (of elementen daarvan) is wat meer courant.

Invloed van de Amsterdamse School-architectuur is getraceerd in de vrijstaande villa aan de Stationsstraat no. 16 van architect Jos Wielders uit Sittard.

In de periode 1850-1940 zijn vele architecten in de gemeente Schinnen actief geweest. De namen van C. Weeber (uit Keulen), Jan Stuyt (uit Heerlen), C. de Smet (uit Hoensbroek), L.H. Peters (uit Hoensbroek), A.J. Erkens,, Jac Lemmens, Jos Wielders (uit Sittard), A.C. Bolsius, Jos. Philips (uit Geleen), Jos. en Caspar Franssen (uit Roermond), H.P. Gorissen, W. Schelberg (uit Sittard), Jos Beugels (uit Oirsbeek) komen een of meermalen voor. De namen van G.J. Pijls, L. Fiddelers en A.J. Jeurissen werden met enige regelmaat aangetroffen.

Simpelveld

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Simpelveld afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen.
Tijdens de inventarisatie zijn 96 registratieformulieren gebruikt waarop vaak meer dan een objekt is beschreven. Een aantal objecten maakt namelijk deel uit van de woninggroep Gaasstraat of van de kloostercomplexen Huize Loreto of het Damianeum.
In beide kernen Simpelveld en Bocholtz had tussen 1850 en 1940 een verdichting van de reeds aanwezige structuur plaatsgevonden. De vestiging van enkele kloosteroreden werd reeds in hoofdstuk 5 gememoreerd.
Gezien de aard van de ontwikkeling die de gemeente tussen 1850 en 1940 heeft doorgemaakt werd het geven van een stedebouwkundige typologie niet relevant geacht.

Op het grondgebied van de gemeente Simpelveld bevindt zich enige complexmatige bebouwing.
De woninggroep Gaastraat t.w. Gaasstraat 4 t.m. 12 en 5 t.m. 13 werd in 1921 gebouwd. Architect was Jan Stuyt. Deze woninggroep betrof het eerste gerealiseerde project door de Woningvereniging Simpelveld in samenwerking met Ons Limburg. De woninggroep bestaat uit een straatwandje van tien wooneenheden. Het dubbel pand aan het uiteinde van de straat is voorzien van een schilddak. De woningen tellen twee bouwlagen en worden gekenmerkt door een eenvoudige baksteenarchitectuur.

Het kloostercomplex Huize Loreto, adres Kloosterstraat 68 en 70, bestaat uit een kapel, diverse verblijfsgebouwen en tuingebouwen en een boerderijgedeelte. Het complex werd in 1878 gebouwd naar een ontwerp van de Duitse architect H.J. Hurth, in opdracht van de Congregatie Zusters van het Arme Kind Jezus. De monumentale kloosterkapel werd gebouwd in een neogothische trant. De kapel kent een kruisvormig grondplan met lagere zijbeuken. Opvallend zijn de baksteen luchtbogen die het middenschip met de zijbeuken verbinden.
De verblijfsgebouwen bestaan uit twee vleugels aan weerszijden van de kapel en evenwijdig aan de straatzijde. De gevels hebben spitsboogvormige spaarvelden en decoratief metselwerk. Het voormalige pensionaat van klooster Huize Loreto is in gebruik als Provincialaat. Het pand bezit een kubische bouwmassa in vier bouwlagen met diverse trapgevels. In de parkachtige tuin bevindt zich een verblijfsgebouw met een aangebouwde plantenserre. In een afgeschuin-

de hoek bevindt zich een hardsteen console met hierop het beeld van Sint Joris.
Dit geveldeel loopt uit in een torentje met naaldspits. Een der voormalige boerderijgebouwen is vermeldenswaard vanwege de chaletinvloeden. Het middendeel van de frontgevel looptuit in een topgevel met vakwerk en het dakoverstek rust op houten consoles.

Een tweede kloostercomplex betreft het klooster Damianeum aan de Pater Damiaanstraat no. 38. Dit klooster werd deels in 1897 gebouwd naar een ontwerp van architekt Cornelius van Hoof in opdracht van de Paters Damianen. Het voormalige kloostercomplex bestaat uit verblijfsgebouwen, de voormalige kloosterkapel en het noviciaat en een boerderij. Het complex is thans in gebruik als vormingscentrum. De kloosterkapel in neogothische bouwstijl werd in 1913 gebouwd naar een ontwerp van de architect Renard uit Keulen. De kapel heeft een kruisvormig grondplan. Het dak wordt bekroond door een klokkentorentje met naaldspits. De verblijfsgebouwen tellen drie bouwlagen. Kenmerkend zijn de topgevels en de spitsboogvormige spaarvelden. Een gedeelte van deze verblijfsgebouwen dateert uit 1927 en werd gebouwd naar een ontwerp van architect Step.Dings uit Beek.

Objecten

Behalve een woningbouwcomplex en twee kloostercomplexen beschikt Simpelveld over een aantal objecten die zeker nader aandacht verdienen. Ter illustratie een alfabetisch overzicht van deze panden.
Aan de Bocholtzerweg bevindt zich de St. Jozefbrug. Dit spoorwegviaduct in het talud van de spoorlijk Maaastricht-Aken dateert uit 1853. Het poortkarakter van het viaduct wordt benadrukt door twee risalerende kolommen. Eenzelfde soort spoorwegviaduct betreft de Bongerdbrug bij de Groeneweg (kern Bocholtzerheide). Het pand Heiweg 90 (kern Bocholtz) betreft en voormalige boerderij uit 1868. Opvallend zijn de hardsteen venster- en deurlijsten en aanzet- en sluitstenen. Aan de Irmstraat no. 64 staat een pand uit het eerste kwart van de 20e eeuw. Het pand heeft een woon-winkelbestemming. Een afgeschuinde hoekpartij heeft lisenen, de winkelentree en een oeuil de boeuf. De vrijstaande villa Kloosterstraat 17 dateert uit 1923 en werd gebouwd naar een ontwerp van architect L. Lerschen uit Simpelveld. De bouwstijl bevat ecclectische elementen. Eveneens van L. Lerschen is het ontwerp van het hoekpand Kloosterstraat 37. Het werd gebouwd in 1909 in een ecclectische trant. De hoekpartij heeft o.a. een torengedeelte met spits dak en nokpion. De Sint Josefschool aan de Kloosterstraat no. 66 is een ontwerp van Ir.A.J. Swinkels uit 1931. De school werd gebouwd in opdracht van het bestuur van Huize Loreto. Het pand

Pastoor Neujeanstraat no.3 betreft waarschijnlijk een vroeg 19e eeuws pand met een in 1904 aangebrachte ecclectische stucgevel.

Het R.K. kerkgebouw H. Jacobus den Meerdere staat aan de Pastoor Neujeanstraat no. 6 (kern Bocholtz). De kerk werd ca. 1870 gebouwd naar een ontwerp van P.J.H. Cuypers. De kerk is reeds een beschermd rijksmonument. Typisch zijn de classicistische vensterlijsten, de rondboog- en driehoekfrontons en de diamantkoppen. Aan de Sint Nicolaasbergweg no. 1-11 bevindt zich een straatwand bestaande uit drie dubbele woningen met een optrek geheel in Kunrader steen uitgevoerd. De woningen zijn ca. 1920 gebouwd. In de onmiddellijke nabijheid van deze woningen, bij de spoorlijn, staat een voormalig bedieningshuisje van de spoorwegovergang. De 1e bouwlaag is bekleed met Kunradersteen, de 2e bouwlaag heeft een houten beschot. De twee halfvrijstaande woningen aan de Nieuwe Gaasstraat 4 en 6 dateren van ca. 1928. Ze bezitten een aanzienlijk bouwvolume en een voorname uitstraling. Expressionistische elementen zijn onmiskenbaar aanwezig. Aan het Oranjeplein no. 5 staat een vrijstaand landhuis uit 1926. Het pand is voorzien van typische hoogoplopende en steile Hollandse zadeldaken. Het dubbele woonhuis, Panneslagerstraat 16 en 18, werd in 1930 gebouwd naar een ontwerp van architect Nievelstein te Spekholzerheide. In de gevels zijn diverse tinten baksteen verwerkt terwijl de lateien en gevellijsten in natuursteen zijn uitgevoerd.
Architect H.H.A. Tummers uit Heerlen is verantwoordelijk voor het ontwerp van het ontvangststation voor aardgas aan de Panneslagerstraat no. 5a. Het markante gebouwtje dateert uit 1937. Het object telt een bouwlaag en heeft een topgevelbekroning in mergel met het opschrift "Limagas".
Aan de Pastoriestraat no. 2 (kern Simpelveld) staat het R.K. kerkgebouw van de H. Remigius. Het oudste gedeelte dateert van de ca. 1200. In 1935 werd de kerk vergroot naar een ontwerp van architect Ir. Swinkels uit Maastricht. De kerk is geheel opgetrokken in natuursteen en heeft een kruisvormige plattegrond. De bouwstijl bevat elementen van neo-romaans. Enkele interieurelementen genieten rijksbescherming. Het woonhuis Pastoriestraat no. 9 dateert uit 1910. De bouwstijl bevat elementen van de chaletstijl. Het dak heeft o.a. een houten chaletoverstek op consoles en een houten beschot in de dakkapel. Aan de Pleistraat no. 14 staat een pand, waarschijnlijk een boerderij, uit 1851. De plint is zwart geteerd en de natuurstenen optrek wit gesaust. Het pand "t Kanthuis" staat aan de Rodeput no. 12. Het dateert uit het laatste kwart van de 19e eeuw. Het middendeel van de frontgevel loopt uit in een trapgevel met boogfriezen. Aan de achtergevel, bevindt zich een

torenachtige uitbouw met spits dak. Aan de Rolduckerweg staat een gietijzeren wegwijzer, deze dateert waarschijnlijk uit het eerste kwart van de 20e eeuw. In de wand van de Minister Ruysstraat (kern Bocholtz) op nummer 35 bevindt zich een gesloten hoeve.

De boerderij dateert uit de tweede helft van de 19e eeuw. Aan de Schoolstraat no. 43 (kern Bocholtz) staat een aanzienlijk landhuis uit ca. 1928. In de bouwstijl zijn expressionistische invloeden onmiskenbaar aanwezig. Het stationsgebouw van Simpelveld aan de Stationsstraat no. 18, 20 en 22 dateert uit 1909. Verantwoordelijk voor het ontwerp was de dienst Weg en Werken te Maastricht. Het station staat aan Limburgs oudste spoorlijn t.w. de lijn Maastricht-Aken uit 1853. De gevels hebben een granieten plint, een bakstenen optrek met hardsteen speklagen, aanzet- en sluitstenen, lateien en gevellijsten. Hoeve Keversberg aan de Wijnstraat 21, 23 en 25 dateert van ca. 1890. De boerderij wordt voor het eerst rond 1380 genoemd, werd in de 19e eeuw door een brand verwoest en vervolgens herbouwd. De bouwstijl bevat elementen van de Waterstaatsstijl. De monumentale gesloten hoeve heeft een opvallend woonhuisgedeelte en toegangspoort. Het woonhuis heeft een torengedeelte in drie bouwlagen met kantelen. De segmentboogvormige toegangspoort is eveneens voorzien van kantelen. Het voormalige gemeentehuis van Bocholtz tenslotte staat aan de Wilhelminastraat no. 19. Het werd in 1923 gebouwd naar een ontwerp van architect A. Bartels uit Heerlen. Het middendeel van de frontgevel loopt uit in een markante klokgevel.

Bouwstijlen en architecten

De bebouwingsuitbreiding van de gemeente Simpelveld in de periode 1850-1940 heeft bouwkunst opgeleverd die in een overgrote meerderheid behoort tot de traditioneel-ambachtelijke (19e eeuws) of traditionele bouwstijl (20e eeuws). Neo-gotiek, ecclecticisme en expressionistische invloeden komen enkele malen voor. Vermeldenswaard is de Hoeve Keversberg met elementen van de Waterstaatsstijl, en de kapel van Huize Loreto in een neo-gotische stijl.

In de periode 1850-1940 zijn diverse architecten in de gemeente Simpelveld actief geweest. De namen Pinckhofs (te Simpelveld), Jan Stuyt (te Heerlen), M. Horbach, W. Tap (te Heerlen), L. Lerschen (te Simpelveld), H. Stoks (te Heerlen), Step. Dings (te Beek), Ir. A.J. Swinkels (te Maastricht), H.J. Hurth (Duitsland), P.J.H. Cuypers (te Roermond), C. van Hoof, Renard (Keulen, Duitsland), Nievelstein (te Spekholzerheide), J. Andriolo, L. Rauscher (Aken, Duitsland), A. Bartels (te Heerlen), H. Lendfers

(te Heerlen) en H.H.A. Tummers (te Heerlen) worden een of enkele malen genoemd.

Sittard

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Sittard afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen. Opgemerkt dient te worden dat mede dankbaar gebruik gemaakt is van recente publicaties en onderzoek in het kader van het 750-jarig jubileum van de stad Sittard.

Tijdens de inventarisatie zijn 359 registratieformulieren gebruikt, waarop vaak meer dan een object is beschreven. Een aanzienlijk aantal objecten maakt namelijk deel uit van woninggroepen en complexen. Tot circa 1910 bestond de stedebouwkundige ontwikkeling van Sittard in hoofdzaak uit een verdichting van de 1850 reeds aanwezige structuren. In het eerste kwart van de 20e eeuw was in Sittard in het geheel geen sprake van gecoordineerde stadsuitbreiding. De eerste uitbreidingsplannen verzandden in de planningsfase; voor de daadwerkelijk gerealiseerde uitbreiding waren zij van generlei betekenis.
Eerst toen het besluit tot definitieve ontginning van de zgn. Maasvelden ten behoeve van de mijnbouw een feit werd raakte het uitbreidingsdenken in Sittard in een stroomversnelling. Vanuit een "idee fixe", de zich zelf toebedachte rol van centrumgemeente der nieuwe mijnstreek, preludeerde het gemeentebestuur met een ongekend vooruitgangsoptimisme op de ontwikkelingen rond de nieuwe mijnzetel. De "Mauritsstad-utopie" zette het gemeentebestuur in 1919 aan tot rigoreuze investeringen op het vlak van de verkeersinfrastructuur, grondaankoop, woningbouw en volkshuisvesting. Onder het mom van toenemende woningnood concurreerde men op de bouw- en woningmarkt met de plaatselijke corporaties. Grondpolitieke afwegingen, de ligging van het gemeentelijk grondbezit en bijkomende toevalligheden bepaalden de richting waarin de stadsuitbreiding uiteindelijk gestalte kreeg.
Door dit alles resulteerden de eerste stadsuitbreidingen in een zeer versnipperde stedebouwkundige struktuur van diverse, ver uit elkaar gelegen, bebouwde kommen binnen het territorium der gemeente Sittard.

De kwaliteit van enkele woninggroepen c.q. stedebouwkundige structuren is momenteel nog van dien

aard dat zij de kwalificatie "bijzonder gebied" verdienen. Een kaart waarop deze gebieden zijn aangeduid treft U in de bijlagen aan. Gezien de specifieke aard van de ontwikkeling die de gemeente tussen 1850 en 1940 heeft doorgemaakt, is het van belang deze globaal weer te geven in een stedebouwkundige typologie.

Bijzondere gebieden

Bijzonder gebied Julianaplein e.o.

Algemene karakteristiek

In 1913 werd een begin gemaakt met de drainage en ontginning van de "Baenje" (Ruitersbeemden), het moerasgebied tussen Ophoven en de stad. Naar een ontwerp van de Sittardse architekt Maria Nicolaas (Nic.) Ramakers (1879-1954) werd hier het stadspark aangelegd, dat tengevolge van de 1e wereldoorlog eerst in de twintiger jaren gereed kwam. In de loop van 1920 verrezen de eerste villa's langs het wegenvierkant Agricolastraat- Emmastraat- Jubileumstraat en Schuttestraat. Het betreft de huidige adressen : Julianaplein 1-21, 2-22; Jubileumstraat 1-23; Emmastraat 1-9, 2-8; Schuttestraat 2a-18; Agricolastraat 120-158. De in totaal 72 woningen zijn verdeeld over blokken van twee tot vier woningen onder een kap.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De woonstraat tussen dit stratenvierkant bezit door zijn brede uitleg een pleinkarakter : het Jubileumplein. De woninggroep heeft een trapeziumvormige plattegrond, waarvan een schuine zijde parallel loopt aan de Geleenbeek. Centraal ligt het Julianaplein. De woninggroep wordt gekenmerkt door brede straten en veel groenaanplant.
Aan dit stratenpatroon lag een duidelijk stedebouwkundig plan ten grondslag, uitzonderlijk voor het planologisch denken in Sittard, dat tot 1945 hoogst chaotisch verliep. De woningen van het zgn. landhuis-genre, vallen op door hun brede dakoverstekken. Als verbindend element fungeren de horizontale baksteen banden in de tweede bouwlaag.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

De woninggroep Julianaplein e.o. met aansluitend het langgerekte stadspark doorsneden door de Geleenbeek is van betekenis vanwege de markering van het stadsbeeld.

Gaafheid en zeldzaamheid

De 72 woningen bezitten een rijke en gedifferentieerde detaillering o.a. bakstenen balkons in "breiwerkachtig" metselverband;

de speklagen in de eerste bouwlaag zijn gemetseld als rollagen; de portiekpijlers zijn uitgevoerd in bewerkt hout. Het geheel bezit een hoge gaafheid. Woninggroepen in deze vorm en bestaande uit dit soort landhuis-achtige bebouwing zijn in Limburg zeldzaam.

Bijzonder gebied Geldersestraat e.o.

Algemene karakteristiek

Tussen 1922 en 1940 werden langs de Geldersestraat in Sittard een aantal gemeenschapsvoorzieningen gerealiseerd o.a. enkele scholen; de H.Hartkerk en een patronaat. Deze waren bedoeld voor de bewoners van een aantal omliggende buurten o.a. Overhovenerheide. Diverse ontwerpen zijn van de hand van de Sittardse architect Jos Wielders.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Het gebied is weliswaar beperkt van omvang maar omvat een aantal gebouwen met architectonische en architectuur-historische kwaliteit. Het middelpunt wordt gevormd door de Heilig Hartkerk van architect Jos Wielders. De kerk werd gebouwd tussen 1929 en 1931. Het ex- en interieur van de kerk vallen op door de sobere harmonie en het ontbreken van elke overbodige decoraties. Bijzonder is het schelpgewelf van het priesterkoor dat volledig uit de hand is gemetseld.
Aan de achterzijde van de Mariahof, een voormalig klooster, ligt de Sint Jozefschool. Het ontwerp vertoont invloed van de Amsterdamse School. Opvallend is de daklantaarn met leien dakje.
Invloed van Amsterdamse School is eveneens aanwezig in het ontwerp van de voormalige nood-

kerk, thans gemeenschapshuis, naar een ontwerp van Jos Wielders.

Bijzondere historische betekenis

De gemeenschapsvoorzieningen aan de Geldersestraat t.w. de noodkerk, het patronaat, de H. Hartkerk, het klooster en de scholen waren allen specifiek bedoeld voor het katholieke volksdeel. De opzet als zodanig, de concentratie van deze bestemmingen o.a. onderwijs, religie en ontspanning en vorming passen bij de specifieke culturele en geestelijke ontwikkeling van deze regio in dit tijdvak.

Gaafheid en Zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is nog in hoge mate aanwezig. Door een veranderde funktie hebben aan enkele objecten o.a. de voormalige noodkerk en het voormalige klooster weliswaar aanpassingen plaatsgevonden, als geheel is de bebouwing inclusief de royale groenaanplant nog mooi intact. Een dergelijke samenclustering van gebouwen specifiek gericht op het katholieke volksdeel en van architectonische en architectuur-historische betekenis is zelfs voor Limburg zeldzaam.

Bijzonder gebied Sanderbout-Kleindorp

Algemene karakteristiek

De oorspronkelijke dubbelwijk Sanderbout-Kleindorp werd door architect Jan Stuyt geheel in de lijn van het tuinstad concept ontworpen, waardoor de eerste stadsuitleg in zuidelijke richting een uitgesproken anti-stedelijk karakter kreeg.
In 1919 kwamen 121 woningen tot stand van architect Jan Stuyt, en rond 1926/1927 nog eens 200 woningen eveneens grotendeels van Jan Stuyt, echter de woningen aan de Veestraat werden door Jac. Beurskens ontworpen.
De oudste woningen zijn 1973/1975 gesloopt thans resteren nog 199 woningen uit ca. 1926/1927. Het betreft de adressen : Veestraat 31-101 oneven; Irisstraat 2-18 even en 1-47 oneven; Bloemenweg 46-56 even; Resedastraat 1-47 oneven en 2-32 even; Ericastraat 8-74 even; Leliestraat 9-53 oneven en 2-56 even.
De oorspronkelijk 321 woningen werden door "Ons Limburg" gebouwd voor de Woningvereniging Sittard.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit
De woninggroep Sanderbout heeft een ruimtelijk concept van redelijke kwaliteit geïnspireerd op de tuinstadgedachte. De woningen uit 1926/1927 zijn verdeeld over een drietal in vorm afwijkende carrés met een groot gemeenschappelijk binnenplein tussen Irisstraat, Resedastraat, Ericastraat en Leliestraat.
De diverse woningtypen zijn allen opgetrokken in twee kleuren baksteen voorzien van betonlateien en deels voorzien van geprofileerde schoorsteenaanzetten. De meest opmerkelijke architectuur treffen we aan bij de woonhuizen aan weerszijden van de rondboogvormige toegangen naar het centrale plein: topgevels met asymmetrische zadeldaken, ronde baksteen erfafscheidingen met rollagen.

Bijzondere historische betekenis

Sanderbout geeft qua structuur , bestemming en verschijningsvorm duidelijk uitdrukking aan de specifieke sociaal-economische ontwikkeling van de Mijnstreek. Georganiseerde volkshuisvesting voor de groeiende bevolking, op een schaal die groter dan voorheen gebruikelijk was, gebaseerd op de tuinstadgedachte.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Architect Jan Stuyt hanteerde bij het ontwerp het tuinstad-concept. Hij stelde dat de bestaande wegen- en padenstructuur in het gebied gehandhaafd diende te blijven. Zo bepaalde de zgn. : "Veheweg", al in de 18e eeuw genoemd als ontsluitingsweg van Ophoven naar de Graetheide, het tracé van de latere Veestraat.

In zijn ontwerpen streefde Stuyt steeds naar een verwevenheid tussen de stedelijke structuur en de aanwezige landschappelijke elementen. De bouw van Sanderbout-Kleindorp betekende het opvullen van een groot deel van de ruimte tussen de Rijksweg-Zuid aan de oostzijde en de spoorlijn Sittard-Maastricht aan de westzijde.

In later jaren werd de resterende open ruimte volgebouwd en vond aansluiting bij de overige stedelijke bebouwing van Sittard plaats.

Gaafheid en Zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is nog in redelijke mate aanwezig : niet-uniforme aanpassingen en de sloop van het oudste deel van de woninggroep beperken deze gaaf-

heid enigszins. Woninggroepen zijn in deze regio niet zeldzaam.

Wanneer men de zeldzaamheid van dergelijke woninggroepen vanuit provinciaal of nationaal oogpunt bezit neemt de waarde ervan uiteraard sterk toe.

Bijzonder gebied Limbrichterveld

Algemene karakteristiek

Mede in verband met de aanleg van een rangeerterrein voor het toekomstig kolentransport vanuit de Mijnstreek bij het Sittardse stationsemplacement, benodigde de spoorwegen voldoende woongelegenheid voor de rangeerders en het overige spoorwegpersoneel. De oorspronkelijk 109 woningen tellende groep werd ontworpen door architect N.J. van Tiene,
en werd gebouwd tussen 1921 en 1924. De bouw geschiedde in opdracht van de spoorwegcorporatie "Sittard Vooruit". De thans resterende 56 panden hebben een renovatie ondergaan.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Architect van Tiene lijkt in zijn ontwerp beinvloed door de tuindorpgedachte. De Onderste- en Bovenste Limbrichterweg, later omgedoopt in Limbrichterweg en Oude Limbrichterweg die vanouds de verbinding met Limbricht vormden, bleven in zijn ontwerp gehandhaafd.
Van Tiene projecteerde zijn woningen echter langs het tracé van de Tunnelstraat, die na het gereedkomen van de spoortunnel ten noorden van het station als nieuwe toegangsweg tot dit westelijk stadsdeel zou gaan fungeren. De Sittardse woninggroep is opgebouwd uit symmetrische gevelwanden: hoekpanden in dwarsrichting onder wolfsdaken, drie middenblokken met in hoogte verspringende zadeldaken, lage tussenpanden onder zadeldaken in de lengterichting. Soortgelijke woninggroepen zijn in Venlo en Gennep gerealiseerd.

Bijzondere historische betekenis

De woninggroep Limbrichterveld was een initiatief van de spoorwegcorporatie "Sittard Vooruit". De woningen waren specifiek bedoeld voor het spoorwegpersoneel werkzaam op het spoorwegemplacement van Sittard. De ontstaansgeschiedenis hangt zijdelings samen met de mijnindustrie aangezien het rangeerterrein van Sittard

zou worden gebruikt voor kolentransport vanuit de Mijnstreek.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

De bouw van de spoorwegarbeiderswijk Limbrichterveld betekende dat de stadsuitbreiding, die eerder in zuidelijke richting (Sanderbout) en noordelijke richting (Stadbroek) had plaatsgevonden, thans ook in westelijke richting gestalte begon te krijgen.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is nog in redelijke mate aanwezig: de sloop van een deel van de woninggroep en de renovatie van de resterende woningen beperken de gaafheid enigszins. Woninggroepen specifiek bedoeld voor spoorwegpersoneel zijn in Limburg zeldzaam.

Bijzonder gebied Overhovenerheide

Algemene karakteristiek

De ontwerpen voor het complex Overhovenerheide dat aanvang 1920 gereed kwam zijn van de hand van architect Jan Stuyt in samenwerking met zijn "Ons Limburg" collega F.W. de Rooy. Het nog bestaande woninggroepje aan de Heistraat e.o. telt slechts 25 woningen. Pas in 1928 kreeg de uitbouw van Overhovenerheide zijn beslag met de bouw van 58 woningen langs de Paulusstraat en het Paulusplein en aan de westzijde van de St. Petrusstraat. Het bijzonder gebied omvat de navolgende adressen : Heistraat 67-91 oneven; St. Petrusstraat 2-12 /26-44/50-60 even; Paulusstraat 2-32 even en 1-11 /17-35 oneven.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Architect Jan Stuyt ontwierp deze woninggroep m.n. het gedeelte aan de Heistraat eveneens vanuit de tuinstadgedachte. Oorspronkelijke landschappelijke elementen bleven zoveel mogelijk gehandhaafd. Hier bleef de oude "Heiweg" later omgedoopt in Heistraat gehandhaafd. Deze weg fungeerde vanouds als ontsluitingsweg naar de ten noorden van het dorp Overhoven gelegen ontginningen in de "Overhovenerhei"

De 25 woningen aan de Heistraat volgen een doorgaand gebogen straatprofiel dat vanaf de Rijksweg door de Heistraat naar de St. Petrus-

straat voert. De variatie in woningtypen is hier uitermate groot.
Stuyt wisselde liefst 7 maal van type. Zadeldaken en tentdaken vormen een noklijn die nu eens parallel aan de straatas loopt en even verder op de straatas staat. De verdiepingen zijn afwisselend wit gesaust en in schoon metselverband uitgevoerd. Alle hoekhuizen zijn door afwijkende dakvormen en verspringende rooilijnen geaccentureerd. Een bijzonder fraai overhoeks geplaatst hoekpand met een zeshoekige plattegrond en opvallende halfronde raamopeningen tussen rusticabanden vormt de overgang van de Heistraat naar de St. Petrusstraat. Deze woningen zijn enkele jaren geleden gerenoveerd. De woningen langs de Paulusstraat, het Paulusplein en de westzijde van de Petrusstraat zijn veel soberder van opzet. Deze woningen zijn geformeerd als lintbebouwing en zijn op de verdieping met hout afgewerkt, waarvan de onderzijde een gegolfd patroon laat zien.

Bijzondere historische betekenis

Overhovenerheide geeft qua structuur, bestemming en verschijningsvorm duidelijk uitdrukking aan de specifiek sociaal economische ontwikkeling van de Mijnstreek : georganiseerde volkshuisvesting op een schaal die groter dan voorheen gebruikelijk was gebaseerd op de tuinstadgedachte.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

De woninggroep Overhovenerheide waarvan de uitbouw rond 1928 zijn beslag kreeg met de woningen aan de St. Petrusstraat, het Paulusplein en de Paulusstraat, vormde de noordelijke begrenzing van de bebouwing van het vooroorlogse Sittard. Bij de projektie van het tuindorpje Overhovenerheide speelde de segregatie van de bewoners, de arbeiders- en mijnwerkersbevolking, een belangrijke rol. De gronden langs de Rijksweg moesten gereserveerd blijven voor de bouw van een twaalftal nog steeds bestaande "betere" middenstandswoningen, die in 1920 opgeleverd werden. Vanaf de Rijksweg camoufleert dit later aangewitte complex middenstandswoningen tegenwoordig nog steeds het tuindorpje Overhovenerheide.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwalitei-

ten is nog in redelijke mate aanwezig. De sloop van enkele panden van het jongere gedeelte van de woninggroep doet hieraan weinig afbreuk. Het geheel vormt het laatste als zodanig herkenbaar tuindorpcomplex binnen Sittard en mag zeldzaam genoemd worden.

Bijzonder gebied Everstraat e.o., kern Einighausen

Algemene karakteristiek

Het bijzonder gebied Everstraat e.o. bestaat uit een vijftiental boerderijen en wppnhuizen en een kerkgebouw met pastorie allen gelegen langs de Everstraat en aansluitende Brand- en Heistraat in de kern Einighausen.
De meeste objecten dateren uit de eerste decennia van de 20e eeuw. Enkele boerderijen dateren uit de tweede helft van de vorige eeuw. Het geheel vormt een typisch dorpsgezicht uit de periode 1850-1940 met weinig verstoringen door recentere invullingen. Apart vermeld dienen te worden : de R.K. kerk O.L.V. Ten Hemelopneming, een ontwerp van architect Caspar Franssen uit Roermond uit 1905 in neoromaanse trant;
en de pastorie uit 1935, naar een ontwerp van architect Schinkel uit Sittard.
Vermeldenswaard zijn tevens de kapel O.L.V. van Rust, gebouwd rond de eeuwwisseling in een neogothische stijl en het H. Hartbeeld uit 1920.

Bijzondere historische betekenis

Het gebied met bijzondere waarden is geconcentreerd rond een pleinvormige ruimte t.w. een voormalige dries.
De Everstraat, Brandstraat en Heistraat komen hier bijelkaar.

Gaafheid en zeldzaaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is nog inhoge mate aanwezig. De deels gesloten hoeven uit de tweede helft van de 19e eeuw verkeren in vrijwel authentieke staat. De boerderijen en woonhuizen uit de 20e eeuw vertonen eenzelfde beeld.
Dorpsgezichten uit de periode 1850-1940 in vrijwel gave toestand rond een voormalige dries zijn in Limburg zeldzaam.

Complexen

Op het grondgebied van de gemeente Sittard

bevonden zich een aantal woningcomplexen.
De woninggroep Stadbroek dateert uit 1919/1920 en werd ontworpen door de gemeente-architect Vroomans. Vroomans wek in zijn ontwerp totaal af van het door "Ons Limburg" corporaties gehanteerde tuindorp-concept. Langs de Tudderenderweg en de parallel daaraan lopende St. Josephstraat domineren rationele verkavelingen langs de twee straten van de wijk. De woningen langs de Tudderenderstraat en de St. Josephstraat vormen elkaars spiegelbeeld. Het straatbeeld van de lintformatie geschakelde woningen wordt enigszins verlevendigd doorde verspringende rooilijnen van sommige woningblokken. Tot deze woninggroep behoren de adressen : Tudderenderweg 76-102 even, 106-168 even; en de St. Josephstraat 13-107 oneven; 20-32 en 40-166 even.
Opvallend zijn de pilastergevels van de woningblokken Tudderenderweg 96-102 en gespiegeld daaraan de St. Josephstraat 33-43. De toegepaste gevelornamenten bestaan uit driehoekige tympanen boven sommige deuren en ramen en de verticale pilasters.

Aan de Geleenstraat e.o. bevinden zich 32 woonhuizen verdeeld over twee straatwanden.

De woningen dateren uit de twintiger en zijn van een sobere traditionele architectuur. Het betreft de adressen : Geleenstraat 3-15 oneven; Gulicksestraat 8-14, 18-42, 48-50 even. De negentien woningen aan de Gulicksestraat werden in 1939 gerenoveerd.

Aan de Pastoor Jacobsstraat bevindt zich een woninggroepje van zes eenheden in een gesloten straatwand. Het betreftde huisnummers 1-11 oneven. De woningen werden rond 1930 gebouwd in een traditionele bouwstijl met expressionistische invloeden. Elk pand heeft een L-vormige plattegrond. De panden tellen twee bouwlagen onder schild- en zadeldak. Deze straatwand wordt gekarakteriseerd door een drietal risalieten waarin zich de entreepartijen bevinden, die uitlopen in afgevlakte topgevels met verticaal metselwerk en verticale muizetand decoraties.

In dezelfde straat aan de overzijde bevindt zich een woninggroepje bestaande uit een straatwand met zes eenheden, per twee gedekt door een schilddak. De voorgevels van de panden zijn onderling gespiegeld. Twee bouwlagen in de lengterichting; decoratieve lisenen, afgeschuinde portiekhoeken. De woningen werden

gebouwd rond 1928.

In Munstergeleen bevindt zich het restant van een woninggroep. Het betreft de adressen Apolliastraat 1-5 oneven en 2-6 even; en Kerkstraat 25-31 oneven.
Het groepje bestaat uit vijf blokken van twee woningen onder een kap. Per blok een rechthoekig grondplan in de lengterichting met een symmetrische opbouw. Voorgevel met middenrisaliet en decoratief metselwerk in de topgevel. De woningen werden rond 1918 gebouwd.

Op de Kolleberg bevinden zich een zevental zgn. voetvallen t.w. kleine kapellen voorzien van beeldennissen met afbeeldingen van de Passie van Christus. De beeldennissen bevinden zich op robuuste sokkels met gevelsteenmet inscriptie. De zeven voetvallen zijn van belang in het kader van de cultuurgeschiedenis. De oudste kapel dateert uit 1907 en de jongste uit 1925.

Eveneens op de Kolleberg ligt het Algemene Moederhuis der Karmelitessen van het Goddelijke Hart van Jezus. Het kloostercomplex dateert uit 1925 en is gebouwd in een traditionele stijl. Het complex bestaat uit drie bouwdelen. De centrale bouw bevat de entree in een middenrisaliet bekroond door een topgevel met vleilagen.
De bijbouwen links en rechts hebben een rechthoekig grondplan in de lengterichting. De middenbouw wijkt terug t.o.v. de bijbouwen. Achter de linkerbijbouw bevindt zich een vierkante torenachtige uitbouw met onder een tentdak met leien en met een Mariabeeld op de nok. Het complex is van belang in het kader van de cultuurgeschiedenis.

Aan de Leyenbroekerweg staat de kerk van Christus Koning. De kerk betreft een ontwerp van de architect Jos Wielders uit 1928, met schip, absis, kapellenkrans, zijbeuken, toren en sacristiebijbouw. De toren is opgetrokken in Amsterdamse Schoolstijl.
De kerk is vastgebouwd aan het voormalige klooster en de seminariekerk van de priesters van het Heilig Hart, deze gebouwen dateren uit ca. 1888. Daarnaast zijn er enkele latere aanbouwen. De voormalige seminariekerk en het kloostergebouw zijn gebouwd in neo-gothische trant.
Het complex is van belang vanwege de bijzondere vormgeving en in het kader van de cultuurgeschiedenis.

In de kern Ophoven bevindt zich een kleine woninggroep
bestaande uit 15 panden. Het betreft de adressen Steegstraat 30-44 even en Ophoven 51-63 oneven. De woninggroep is verdeeld over twee straatwanden van respectievelijk 8 en 7 wooneenheden. Het betreft
geheel symmetrisch opgebouwde architectuur. De woonhuizen op de uiteinden bezitten tentdaken. Een middenrisaliet van een of twee panden onder schilddaken en daartussen woonhuizen onder zadeldaken. De woningen werden gebouwd in 1918 i.o.v. de Woning Vereniging Sittard.

Eveneens in Ophoven bevindt zich een woninggroep van 23 eenheden. Het betreft de adressen Steegstraat 13-23 oneven; Landweringstraat 10-24 even en 3-17 oneven, en de Pastoor Jacobsstraat 14. Het betreft een ontwerp van architect M.N. Ramakers uit 1924. Het complex is verdeeld over drie straatwanden waarvan er een uitloopt in een dubbele hoekpartij. De straatwanden zijn symmetrisch opgebouwd : hoekpanden onder schilddaken, tussenpanden met zadeldaken. De panden hebben opmerkelijke achtergevelloggia's en deels gecombineerde portieken, het metselwerk is deels gesaust.

Objecten

Behalve bijzondere gebieden en complexen beschikt Sittard over de nodige objecten die zeker nadere aandacht verdienen. Ter illustratie een alfabetisch overzicht van deze panden. Het pand Begijnhofstraat no. 6 dateert uit 1908. Dit woonhuis is gebouwd in een traditionele bouwstijl met neo-renaissance elementen.

Het pand Begijnhofstraat no. 8 is een zeer goed onderhouden monumentaal pand uit de 2e helft van de vorige eeuw met eclecticistische invloeden. Hetzelfde geldt voor de panden Begijnhofstraat 5,7,9, en 11.
Aan de Begijnhofstraat no. 23 bevindt zich een woonhuis met zeer opmerkelijke architectuur. Het pand dateert van ca. 1925 en het ontwerp vertoont classicistische en zakelijk expressionistische elementen.
Rond 1925 bouwde architect Jos Wielders uit Sittard aan de Bergerweg het waterleidingpompstation. Dit opvallend vormgegeven en gesitu-

eerd waterpompstation bestaat uit een bouwlaag op een kubische plattegrond onder een tentdak met lantaarn. Het object is van belang vanwege de vormgeving en de situering in het landschapsbeeld.
Pierre en Joseph Cuypers waren verantwoordelijk voor de bouw van de H. Salvius kerk aan het Burg. Coonenplein no.2 . De kerk werd in 1922 gebouwd en kent neo-romaanse invloeden. De kerk is geheel opgetrokken in natuursteen. Het vooraanzicht wordt bepaald door de massieve toren en de ingangspartij met een reliëf in het vulstuk. De naastgelegen pastorie betreft een ontwerp van architect Wagemans uit Roggel en werd in natuursteen en rode baksteen gebouwd.
Het "Huis Op 't Fort" aan de Dominicanerwal no.1 dateert uit 1924. Het betreft een zeer goed onderhouden monumentaal kantoorpand met elementen van neo-classicisme.
Aan de Dorpstraat no. 17 en 18 staan een tweetal vrij gave gesloten hoeven uit de 2e helft van de 19e eeuw.
Het schoolgebouw aan de Engelenkampstraat no. 23 thans MAVO, dateert van ca. 1920. Het traditionele ontwerp kent licht classicistische invloeden. Het gebouw met zijn aanzienlijke bouwvolume neemt een dominante plaats in aan de Engelenkampstraat.

Aan de Engelenkampstraat no. 68 staat de Forum bioscoop van architect Jos Wielders uit Sittard. Het ontwerp bevat stijlelementen van de Amsterdamse School. De bioscoop dateert uit 1929.
Opvallend is de horizontale ingangspartij met etalages en de verticale accentuering ervan door de raampartij erboven, en door de plastische uitbouw in het linker gevelvlak. Een ander markant ontwerp van Jos Wielders treffen we aan aan de Gouverneur van Hövellstraat no. 2. Het betreft de Hogeschool Sittard. Het gebouw dateert uit 1935 en vertoont stijlelementen van het Nieuwe Bouwen. Het vrijstaande schoolgebouw bestaat uit diverse blokvormige bouwmassa's die in elkaar grijpen. De bouwmassa is verlevendigd door diverse soorten en tinten baksteen.
In de kern Munstergeleen aan de Haagstraat no. 13 staat een gave gesloten hoeve. De boerderij werd in 1861 gebouwd.

In de kern Broeksittard, In de Camp no.1, staat de R.K. kerk O.L.V. Geboorte. De kerk dateert uit 1934 en werd ontworpen door eveneens Jos Wielders.

Het betreft een traditioneel ontwerp met neo-

gothische en zakelijke stijlkenmerken. Het interieur is opgetrokken in schoonmetselwerk en bezit o.a. gele baksteengewelven.
Aan de Jubileumstraat no. 2 bouwde bureau Thunissen uit Den Haag in 1937 een grote vrijstaande villa met o.a. een rieten schilddak.
In de Sittardse binnenstad aan de Kapittelstraat 1 staat een opvallend pand uit 1907 met een trapgevel. En aan dezelfde Kapittelstraat op no. 8 staat een pand uit 1863 dat qua bouwstijl lichte invloeden van de Waterstaatsstijl verraadt.
In Munstergeleen aan de Kerkstraat no. 3,5 en 7 staat de R.K. kerk van de H. Pancratius. De kerk dateert uit 1926 en werd ontworpen door N. Ramaekers uit Sittard. Het ontwerp kent neogothische en expressionistische stijlelementen. Opvallend is de ranke expressionistisch vormgegeven toren aan de rechterzijde van de entree. De pastorie vormt een onverbrekelijk geheel met de Pancratiuskerk. Deze dateert eveneens uit 1926 en werd ook ontworpen door N. Ramaekers in eenzelfde stijl.
In de kern Broeksittard, Kerkvoor no. 44 staat een markante kerkhofkapel uit 1874 gebouwd in een traditionele stijl.

Aan het Kloosterplein no.1 staat een markant herenhuis gebouwd in een eclectische stijl. Het pand dateert uit 1910. In het middendeel van de frontgevel bevindt zich in de eerste bouwlaag een dubbele deur met hierboven een forse erker. Dit geveldeel loopt uit in een halsgevel met klauwstukken en wordt bekroond door een fronton met nokpion.

Aan de Kromstraat no. 42a staat de R.K. kerk van de H. Antonius van Padua uit 1921. De bouwstijl is beïnvloed door de neo-gothiek en het expressionisme. In 1954 werd de kerk vergroot door architect Palmen. Het nabijgelegen voormalige klooster, no. 42 en 44, is inmiddels verbouwd tot wooneenheden.
Een ander klooster bevindt zich aan de Leyenbroekerweg no. 52 t.w. het Gemma klooster. Dit werd in 1938 door architect Jos Wielders gebouwd i.o.v. de Maastrichtse Paters Passionisten.
Aan de Limbrichterstraat staan enkele opvallende winkelpanden. No. 51 dateert uit ca. 1920, het ontwerp vertoont licht expressionistische elementen; no. 52 betreft een hoekpand met aanzienlijke kubische bouwvolumes. Het werd waarschijnlijk in de dertiger jaren gebouwd in een zakelijk expressionistische stijl. Op nummer 68 tenslotte staat een apotheek-woonhuis

daterend uit het laatste kwart van de 19e eeuw en gebouwd in een eclectische stijl. Het pand is geheel van stucwerk voorzien.
Op de hoek van Markt en Putstraat, Markt no. 26, staat een winkelpand eveneens daterend uit de 2e helft van de vorige eeuw in een eclecticistische trant. M.n. de dakconsoles in de vorm van mensenhoofden zijn opvallend.

In de kern Ophoven, Ophoven no.1, staat het restaurant 't Guliks Hoes, gevestigd in een voormalige 19e eeuwse hoeve van het gesloten type. Het geheel bezit een monumentale uitstraling.
De basiliek O.L.V. van het H. Hart aan de Oude Markt no.3, betreft een van de mooiste voorbeelden van neogothische kerkenbouw in Limburg, en is reeds aangewezen als rijksmonument. Dit geldt eveneens voor het tegenover gelegen Mariapark met een neogothische kruisweggalerij (Oude Markt 16). De basiliek dateert uit 1875-1879 en werd ontworpen door Johannes Kayser uit Maastricht. Waarschijnlijk was hij ook de architect van het Mariapark.
Het voormalig Pensionaat van de Ursulinen aan de Oude Markt no.5 dateert uit de 2e helft van de vorige eeuw. Het imposante stadspand telt drie bouwlagen en is van belang in het kader van de cultuurgeschiedenis. In de onmiddellijke nabijheid van het voormalige Pensionaat staat het voormalige Aloysiuscollege. Het jongere gedeelte werd rond 1875 gebouwd en telt drie bouwlagen. Vermeldenswaard zijn de decoratieve gevelstenen met klaverbladmotief in de frontgevel. Het oudste gedeelte dateert van rond 1850 en telt vier bouwlagen plus een dakverdieping. De vensters en deuren zijn deels voorzien van hardstenen omlijstingen.
Een gedeelte van het gebouw was ingericht als collegekapel.

Aan de Oude Markt no. 18 staat het kloostergebouw van de Zusters Dochters van de O.L.V. van het H. Hart. Het markante pand dateert uit het laatste kwart van de vorige eeuw.
In de kern Munstergeleen aan de Overstraat no. 43 staat een woonhuis gebouwd in 1915. Het traditionele ontwerp vertoont elementen van neo-renaissance. Het pand Paardestraat no. 31 aan de voet van de oude stadswal is beïnvloed door het ecclecticisme en is van belang vanwege de vormgeving en de ornamentiek. Aan de Parklaan no. 3 en 5 treffen we de Casa Mia aan. Dit merkwaardige kasteelachtige bouwsel ontwierp Jos Wielders in 1937. Opmerkelijk zijn de torens met kantelen.

Eveneens aan de Parklaan maar op nummer 4 bevindt zich het gebouw van het voormalig Bisschoppelijk College. Het pand dateert uit 1908 en werd gebouwd in een traditionele stijl. Aan de Parklaan no. 15 staat het vroegere woonhuis van architect Jos Wielders. Hij ontwierp deze stadsvilla in 1932 en liet zich beïnvloeden door het Nieuwe Bouwen. Het grondplan bestaat uit een rechthoek in de lengterichting en diverse daarin grijpende rechthoeken. Het geheel heeft een plat dak. Op de nummers 26 en 28 staat een dubbel woonhuis, eveneens een ontwerp van Jos Wielders uit 1921. Invloed van de Amsterdamse School is onmiskenbaar.
Aan de Parklaan no. 27 staat een vrijstaande stadsvilla gebouwd rond 1924/1925. De architect was wederom Jos Wielders. De villa is ontworpen in Amsterdamse School stijl. Op nummer 29 staat een ontwerp van Wielders uit ca. 1924.
Deze vrijstaande villa vertoont eveneens elementen van de Amsterdamse School. Opmerkelijk is het schilddak gedekt met leien.
In de kern Limbricht aan de Platz no. 1 staat een monumentaal woonhuis uit ca. 1890.
De villa Maria aan de Putstraat no.63 werd gebouwd in 1893 in eclectische trant. Deze imposante stadsvilla bezit rijkelijk geornamenteerde geveldelen. Aan de Rijksweg Noord no. 54,56,58 en 60 staat het pand van de drukkerij Kurvers. Het dateert uit 1896 en is van belang in het kader van de sociaal economische geschiedenis. Aan de Rijksweg Zuid no. 10 staat een voornaam vrijstaand herenhuis uit ca. 1910 gebouwd in een eclectische bouwstijl. Opvallend is de rijke detaillering. Het pand Rijksweg Zuid no. 20 betreft een ontwerp van Jos Wielders uit 1932. Dit vrijstaande opmerkelijk vormgegeven pand met een aanzienlijk bouwvolume vertoont elementen van de Nieuwe Zakelijkheid.

Het Oranje Hotel, Rijksweg Zuid no. 23, dateert uit ca. 1934. Elementen van het Nieuwe Bouwen zijn onmiskenbaar aanwezig. De voormalige Tekenschool, Rijksweg Zuid no. 43 dateert van 1907. Het ontwerp is traditioneel met historiserende invloeden o.a. tuitvormige topgevels. In de frontgevel is een gevelsteen aangebracht met afbeeldingen van de patroonheilige en diverse tekengereedschappen. Het markante gebouw van de Apostolische Gemeente aan de Stationsstraat no. 15 en 15a betreft een ontwerp van architect N. Reijmans uit Nijmegen en dateert uit 1936. Het winkelpand aan de Steenweg no. 36 is een van de weinige ontwerpen in Sittard waar invloed van de Jugendstil onmiskenbaar is. Opvallend is het hoefijzerboogvormig etalage-

venster. Eveneens op de Steenweg, no. 56 en 58, staat een markant dubbel winkelpand uit de 2e helft van de 19e eeuw. De bouwstijl is beinvloed door de neo-renaissance.
Aan de Vijverweg no. 7,8 en 9 staan een drietal landhuizen die samen een ensemble vormen. Het pand no. 8 wordt geflankeerd door de nummers 7 en 9 die elkaars speigelbeeld vormen. Het drietal werd in 1933 ontworpen door de Sittardse architect Jos Gärtner. De invloed van het Nieuwe Bouwen is duidelijk aanwezig. Het voormalige zwembad aan de Vijverweg no. 19 werd in 1932 ontworpen door de Dienst Gemeente Werken van Sittard. Door de diverse aan- en bijbouwen en de slechte onderhoudstoestand is het oorspronkelijk ontwerp met invloeden van het Nieuwe Bouwen aangetast.
Aan de Watersley staat de kapel van het voormalige Huize Watersley. De kapel dateert uit het laatste kwart van de 19e eeuw en is gebouwd in een neogothische stijl. In de kern Broeksittard, Weidom no. 12, staat het Missiehuis O.L.V. van de Apostelen. Het pand dateert uit ca. 1935 en bestaat uit woonverblijven en een kapel. Aan de Wilhelminastraat no. 1 staat een stadsvilla van architect N. Ramaekers uit Sittard. Het pand dateert uit 1920.

Op de hoek van de Wilhelminastraat no.2 en de Parklaan no. 13 staat een voormalige jongensschool en onderwijzerswoning. Architect Jos Wielders ontwierp school en woning in 1924. De bouwstijl vertoont elementen van Amsterdamse School.
Aan de Wilhelminastraat no. 30,32 en 34 staan een drietal opmerkelijk vormgegeven panden bestaande uit twee hoekpanden en een tussenpand. Het blok dateert uit ca. 1925 en vertoont expressionistische elementen.

Bouwstijlen en architecten

De bebouwingsuitbreiding van Sittard in de periode 1850-1940 heeft bouwkunst opgeleverd die in overgrote meerderheid behoort tot de traditioneel-ambachtelijke (19e eeuw) of traditionele bouwstijl (20e eeuws). De neo-renaissance, neo-romaans, neo-gothiek of invloeden daarvan komen slechts incidenteel voor. Bekendste voorbeeld voor wat betreft neo-gothiek is de Basiliek van O.L.V. Vrouw van het H. Hart aan de Oude Markt. Voor enkele panden kan invloed van het Eclecticisme en Jugendstil worden geconstateerd. De Amsterdamse School is wat

ruimer vertegenwoordigd m.n. door het werk van de architect Jos Wielders, terwijl Jos Gärtner de architect van de drie villa's aan de Vijverweg zich liet inspireren door het Nieuwe Bouwen.

In de periode 1850-1940 zijn vele architecten in de gemeente Sittard actief geweest. De namen van Jos Wielders, Jos Gärtner, Nic. Ramaekers en Willem Schelberg komen veelvuldig voor. Daarnaast worden de namen van A. Vergoossen, H. Smit, Jac Beurskens, T. Claessens, Jos van Beek, G. Geelen, J. Bronnenberg, C. Roelofs, P. Kohlen, B. Schinkel, J. Schroders, Leo Fiddeler, Joh. Bovendeerd, J. Muyris, J. Thissen, G. de Kok, allen uit Sittard, en Jos en Pierre Cuypers (uit Roermond), C. Franssen (uit Roermond), Jos Philips (uit Geleen), N.H. Ritzen (Hasselt, België), L. Willems (Eindhoven), Jac Grubben (uit Venlo-Blerick), Johannes Kayser (uit Maastricht), Stephan Dings (uit Beek), A. Jeurissen (uit Merkelbeek), P. van Dam (Leiden) , G. de Kok (Culemborg), en N. Reijmans (uit Nijmegen) komen een of enkele malen voor.
De architecten betrokken bij de diverse woninggroepen o.a. Jan Stuyt, F. W. De Rooy en N.J. van Tiene mogen niet onvermeld blijven.

Stein

Gedurende de periode van 1850 tot 1940 heeft de bebouwingsuitbreiding in de gemeente Stein plaatsgevonden door verdichting binnen de bestaande nederzettingsstructuren en door uitbreiding van de bebouwing langs de bestaande wegen. Nieuwbouw in voorheen bebouwingsvrij gebied vond plaats in de vorm van een haven en enkele grote bruggen naar aanleiding van de aanleg van het Julianakanaal in de jaren '30 van deze eeuw.
De gemeente Stein heeft tijdens de tweede wereldoorlog weinig schade geleden.

Het geven van een stedebouwkundige typologie voor de gemeente Stein wordt niet relevant geacht. Het totale aantal geïnventariseerde objecten in de gemeente Stein bedraagt circa 225, waarvan er 48 behoren tot de woninggroep "Belboom". Globaal gezien kunnen de objecten in twee categorieën worden ondergebracht: enerzijds boerderijen en woonhuizen in een traditioneel ambachtelijke bouwstijl uit de tweede helft van de vorige eeuw, anderzijds de grotere woonhuizen en

villa's uit de jaren '30 van deze eeuw, opgetrokken in traditionalistische baksteenbouw variërend van sober tot rijk gedetailleerd.

De in het kader van het MIP geïnventariseerde bebouwing bevindt zich voornamelijk in de kernen Stein, Elsloo en Urmond.

In de kern Stein werden 82 objecten en een woninggroep geïnventariseerd. Veel van de MIP-bebouwing bevindt zich aan de Kruisstraat, Kelderstraat, Brugstraat, Wilhelminaplein, Keerend, Mauritsweg en Houterend. Aparte vermelding verdienen de volgende objecten:

- het Wilhelminaplein met de fraai gesitueerde H. Martinuskerk (reeds rijksmonument) met XVde eeuwse toren; neo-gothisch schip, dwarsschip en koor ontworpen door Joh. Kayser (1850, 1884) en uitgebreid in 1929 naar ontwerp van J. H. H. Groenendael;
- de nog zeer gave boerderij uit 1898 in traditioneel-ambachtelijke bouwstijl, Wilhelminaplein 23;
- de uit 1931 daterende concertzaal aan de Kelderstraat vanwege zijn oorspronkelijke functie en het opvallende, in traditionele stijl gebouwde grote woon-winkelpand Kelderstraat 29, 31 uit 1929;
- het nog vrij gave pand Kruisstraat 104 (café Rochushoeve) uit ca. 1928;
- het monumentale pand Keerend 43 uit 1876;
- het oorspronkelijke missiehuis van de Paters van het Heilig Hart aan de Ondergenhousweg uit 1920, in het kader van de cultuurgeschiedenis en vanwege zijn monumentale vormgeving en fraaie situering;
- het Steinerbos, aangelegd in de jaren '30 in opdracht van de Staatsmijnen, in het kader van de sociaal economische geschiedenis;
- enkele panden aan Houterend, waaronder het opvallende in stucadoorsarchitectuur opgetrokken woonhuis Houterend 95 met eclecticistische ornamenten uit ca. 1920;
- en de grote boerderij uit ca. 1900, Mommerswegsken 1, vanwege de fraaie situering in het landschap.

De woninggroep "Belboom", gebouwd tussen 1927 en 1930 door "Ons Limburg" (voor woningbouwvereniging "Thuis Best") en ontworpen door de architecten Knipschild en De Rooy, is de enige voormalige mijnkolonie in de gemeente. De 48 woningen aan de Belboomweg en de Mauritsweg zijn opgetrokken in traditionalistische baksteenbouw. Karakteristiek zijn de steile zadeldaken met rode muldenpannen van de per drie gekoppelde woningen op de hoeken van de woninggroep.

De woninggroep vertoont sterke overeenkomsten met de woninggroep "Kaldenkerkerweg" in Venlo uit 1929, eveneens ontworpen door Knipschild.

In Elsloo werden ca. 40 objecten geïnventariseerd, voornamelijk gelegen aan de Julianastraat, Stationsstraat, Dorpstraat, Daalstraat, Raadhuisstraat en Op de Berg. Vermeldenswaard zijn:

- de fraai gesitueerde bouwwerken Op de Berg: de St. Augustinuskerk uit ca. 1850 (reeds rijksmonument) van de Maastrichtse architect J. Dumoulin in een classicistische bouwstijl, de neoromaanse grafkapel van Graaf de Geloes uit 1849 (ook reeds rijksmonument) en de monumentale pastorie uit dezelfde tijd in een traditioneel-ambachtelijke bouwstijl;
- villa 't Kabinetje, Julianastraat 56, uit 1929;
- de monumentale boerderij met woonhuis uit 1907, in traditionele bouwstijl, aan de Stationsstraat 57;
- en de op de dries gelegen pelgrimskapel uit 1848 (Daalstraat 1), gebouwd in Waterstaatsstijl, die reeds rijksbescherming geniet.

In Urmond werd voornamelijk bebouwing aan de Raadhuisstraat, Grotestraat en Bergstraat geïnventariseerd.
Drie opmerkelijke objecten zijn geïnventariseerd:

- het huidige Groene Kruis-gebouw, Raadhuisstraat 45, uit het begin van deze eeuw, met zowel neorenaissance- als chaletstijl-elementen;
- het voormalige raadhuis, Raadhuisstraat 52, uit 1937-'38, vanwege de opvallende ornamentiek en gaafheid;
- en de monumentale XIXde eeuwse pastorie (reeds rijksmonument) aan de Grotestraat 65, vanwege de fraaie situering.

In de kern Berg werden 14 objecten geïnventariseerd, met name een aan de Obbichterstraat. Naast twee laat XIXde eeuwse panden betreft het voornamelijk traditioneel gebouwde woonhuizen uit de jaren '30. Aparte vermelding verdient de St. Jozefschool aan de Kerkstraat.
Van de kern Grote Meers kunnen nog genoemd worden: de neo-gotische St. Jozefkerk aan de Schoolsteeg 1 uit 1910, ontworpen door E. Joosten; de pastorie Schoolsteeg 2; en het klooster uit ca. 1936 aan de Kloosterstraat 24.

Tenslotte worden drie architecten genoemd die van groot lokaal belang zijn geweest, daar zij in de jaren '20 en '30 een aanzienlijk aantal panden hebben ontworpen in de gemeente Stein: August Lemmens uit Beek, L. H. Brouns uit Stein en H. Janssen uit Elsloo.

Voerendaal

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Voerendaal afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen.

Tijdens de inventarisatie zijn 96 registratieformulieren gebruikt, waarop vaak meer dan één object is beschreven. Een aanzienlijk aantal woningen behoort namelijk tot een woninggroep of een complexje.
Behalve een verdichting van de in 1850 reeds aanwezige structuren heeft zich in Voerendaal namelijk op bescheiden schaal uitbreiding buiten de oude structuren voorgedaan.
De woninggroep Laurentiusplein is geregistreerd als bijzonder gebied. Een situatiekaart treft U in de bijlagen aan.

Bijzonder gebied Laurentiusplein e.o.

Algemene karakteristiek

Woninggroep Laurentiusplein e.o. werd in twee delen gerealiseerd, in opdracht van de Woningvereniging Voerendaal. In 1913 namelijk ontwierp architect Jan Stuyt, werkend voor het Technisch Bureau van Ons Limburg, 116 woningen, gevolgd door 27 in 1921.
Deze 143 woningen bevinden zich op de volgende adressen: Laurentiusplein 1-53, 2-108; Vincentiusstraat 9-17; Tenelenweg 31-71, 30-102. Bij de toegang tot de woninggroep werd in 1954 een beeld van de H. Barbara - de mijnwerkers-patrones - geplaatst. De sokkel is uitgevoerd in Kunrader steen en voorzien van de inscriptie "H. Barbara bescherm ons".

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

De stedebouwkundige aanleg is gerealiseerd op een driehoekig grondplan, ingevuld met een halfronde weg die in de top van de driehoek voorzien is van een hofje (het Laurentiusplein) en verder met een rechte weg langs de lange zijde van de driehoek (Tenelenweg). De Vincentiusstraat is een kleinere voortzetting van de rondboog buiten het driehoekige patroon.
De verkaveling en inrichting van het gebied geven duidelijk uitdrukking aan de tuinstadgedachte.
De woningen zijn samengevoegd tot blokken van twee tot ca. acht eenheden.
De meeste blokken zijn symmetrisch van opzet. De architectuur is traditioneel, maar karakteristiek. Afwisseling van dakvormen zorgt voor de nodige verlevendiging en door de toepassing van gepleisterde topgevelvelden in schoon metselwerk ontstaat er

imitatie-vakwerk.
Laurentiusplein e.o. is van betekenis vanwege de specifieke vorm voor een specifieke functionele ontwikkeling: een woongebied voor de werknemers van de florerende mijnindustrie, geïnspireerd op de tuinstadgedachte.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Het Laurentiusplein e.o. is van betekenis vanwege de ruimtelijke én functionele dominantie in een groter geheel.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van voornoemde kwaliteiten is in hoge mate bewaard gebleven. Een uniform uitgevoerde renovatie in de tweede helft van de jaren zeventig heeft daar in belangrijke mate toe bijgedragen.
Voormalige mijnkoloniën zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar de woninggroep rond het Laurentiusplein heeft een stedebouwkundige structuur van goede kwaliteit en een karakteristieke architectuur. Vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien neemt de waarde van het Laurentiusplein evenredig toe.

Complexen

In de gemeente Voerendaal bevindt zich aan het Kerkplein 44, 46 en 48 een karakteristiek complexje bestaande uit een voormalige school met onderwijzerswoning en het voormalige gemeentehuis. Samen vormen zij een geheel van waarde dat de aandacht verdient.

Objecten

Behalve een respectabel aantal rijksmonumenten telt de gemeente Voerendaal ook diverse waardevolle objecten van jongere bouwkunst. Ter illustratie een alfabetisch overzicht: over de Barrier tussen Voerendaal en Klimmen werd omstreeks 1915 een spoorbrug opgetrokken van beton en graniet. Daarnaast werd in 1935 een pompstation met trafohuisje gezet, waarvan het fraaie ontwerp geleverd werd door het Bouwbureau van de Oranje Nassau-mijnen.
Cortenbach 2 is het adres van "Hoeve de Peerboom", een voormalige modelboerderij die thans fungeert als woonhuis-kantoor. De architect, H.H.A. Tummers uit Heerlen, tekende de boerderij in opdracht van het Beambtenfonds der Staatsmijnen.

Aan de Daelhof te Ubachsberg bevindt zich een dubbele kalkoven als herinnering aan een tijdens de eerste wereldoorlog tijdelijk florerende "industriële"

activiteit. Boerderij "De Marehoek" aan de Heerlerweg 175 werd in 1936 gerealiseerd. De Hogeweg 10 te Voerendaal is een fraaie vrijstaande villa met voorname uitstraling. Datzelfde geldt voor het naburige huis op nr. 12. Aan de Hogeweg 2, 2a werden in het voormalige klooster met meisjesschool het kantoor van de Woningvereniging Voerendaal en de Openbare Bibliotheek gevestigd. Het vrijstaande woonhuis Hogeweg 21 werd in 1938 gebouwd voor de heer P. Mommers, architect was J. Dortu uit Klimmen. Huize Furenthela op nr. 27, thans een woonhuis-slijterij, heeft een architectuur die elementen van neo-renaissance vertoont. De authenticiteit van deze villa uit het begin van de twintigste eeuw heeft echter te lijden gehad van diverse aanpassingen en renovaties. Verder bevinden zich aan de Hogeweg nog het vrijstaande landhuis op nr. 29 (ca. 1928), het eveneens door de neo-renaissance beïnvloede woonhuis op nr. 4 (1903) en een dubbel woonhuis uit de jaren dertig op de nrs. 8, 8a.
De Hunsstraat te Ubachsberg is een negentiende eeuwse hoeve rijk, die bekend staat onder de naam Scharenhof (nr. 11a). Voerendaal kreeg in 1913 een station aan de Jeustraat 77. Het zeer karakteristieke en fraaie gebouw van architect van Heukelom doet nog steeds dienst en biedt tevens onderdak aan de VVV. De Steenhof aan de Kaardenbekerweg 22 te Craubeek-Klimmen heeft een zeer toepasselijke naam. Deze gesloten hoeve is geheel opgetrokken in een steensoort die onverbrekelijk met de gemeente Voerendaal verbonden is: Kunrader steen. Het fraaie pand werd in 1926 gebouwd. Aan de Kampstraat 14 te Ransdaal staat een oudere hoeve, uit 1880 om precies te zijn. Dit exemplaar is een mooi specimen van de negentiende eeuwse bouwtraditie. Daarnaast staat een ongeveer even oude hoeve (nr. 16), die een recente renovering heeft ondergaan. Iets verderop, bij de Kampstraat 2, bevindt zich weer een spoorwegviaduct uit graniet, baksteen en beton.
Kerkstraat 30 te Ubachsberg is het adres van de St. Bernarduskerk, een godshuis dat in twee etappes gebouwd werd. Het oudste deel stamt uit 1842 en vertoont elementen van Waterstaatsstijl, het jongere uit 1924 en heeft een neo-romaanse architectuur. Het geheel is opgetrokken in Kunrader steen en baksteen. In diezelfde straat bevinden zich verder nog een aantal karakteristieke objecten, waaronder het vrijstaande woonhuis op nr. 44 en de negentiende eeuwse hoeve op nr. 73.
De notariswoning aan de Klimmenderstraat 2 te Klimmen is een mooi voorbeeld van negentiende eeuws traditionele bouwstijl, waarin invloeden van eclecticisme te herkennen zijn.

Het voormalige gemeentehuis van Klimmen aan de Klim-

menderstraat 85 heeft ondanks de nieuwe bestemming haar beeldbepalende waarde behouden.
Terug naar de Kunderberg 14 te Voerendaal, waar zich een gave hoeve uit 1935 bevindt, die bovendien voorzien is van een opvallend topgevelreliëf.
Aan de Mareheiweg 2 te Ransdaal bouwde architect van Heukelom in 1913 een station, dat vrijwel identiek is aan het stationsgebouw van Voerendaal. Beide panden zijn uniek in hun soort en vertegenwoordigen een grote sociaal-economische en cultuurhistorische waarde. Vlakbij het station van Ransdaal werd eveneens door van Heukelom een betonnen boogbrug gebouwd die als specimen van een vroege, zeer bijzondere boogconstructie van grote waarde is.
Het oude schooltje van Ubachsberg aan de Oude Schoolstraat 39 heeft een nieuwe bestemming gekregen als fanfarezaal. Van het object gaat vanwege de optrek in Kunradersteen een markante uitstraling uit.
Overheek 2 te Klimmen is een groot vrijstaand woonhuis dat omstreeks 1928 werd gebouwd.
De fameuze architect F.P.J. Peutz uit Heerlen leverde in 1932-34 het ontwerp voor de R.K.-Kerk van de H. Theresia aan de Ransdalerstraat. De optrek is geheel opgetrokken in Kunrader steen, hetgeen ook van toepassing is op de bijbehorende pastorie. Dit religieuze bouwwerk heeft een zeer dominante plaats in de bebouwde omgeving, niet op de laatste plaats vanwege de situering op een sterk hellend perceel.
In 1915 werd aan de Retersbeekweg 7 een boerderij gebouwd onder de naam "Nieuwhof". Thans doet zij dienst als woonhuis. Aan de Schoolstraat 5 te Klimmen staat een karakteristiek woonhuis uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. Schoolstraat 6 is de zeer mooie, imposante Klimmense pastorie uit 1905, waarin eveneens Kunrader steen verwerkt is.
Vrijthof 1 te Klimmen is een woonhuis waarin elementen van neo-renaissance te herkennen zijn, daarnaast, op nr. 3, overheerst de invloed van het eclecticisme.
Voor de afsluiting van dit illustratieve overzicht zorgt het mooie waterleidingpompstation met woning en drie bronputten aan de Weg langs de Zevensprong te Craubeek. De afdeling Openbare Werken van de gemeente Heerlen zorgde in 1922 voor het ontwerp.

Bouwstijlen en architecten

De bebouwingsuitbreiding van de gemeente Voerendaal in de periode 1850-1940 heeft hoofdzakelijk geresulteerd in architectuur van traditionele aard. Daarnaast komen invloeden van diverse neo-stijlen en het eclectisme regelmatig voor. Opmerkelijke buitenbeentjes zijn het functionalistische brugontwerp van Ir. van Heukelom te Klimmen,

de invloed van de chaletstijl in het woonhuis aan de Heerlerweg 150 en de zakelijke architectuur van het trafohuisje met pompstation van de Oranje Nassau-mijnen aan de Barrier.
Een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief heeft het in een beperkt aantal de naam van de verantwoordelijke architect opgeleverd. Daarbij horen ir. F.P.J. Peutz uit Heerlen, H.H.A. Tummers uit Heerlen, het Bouwbureau van de Oranje Nassau-mijnen, J. Philips uit Geleen, A.J. Jeurissen uit Merkelbeek, J. Dortu te Klimmen, Beursgens uit Sittard, Jos. Thissen te Roermond, Jan Stuyt te Amsterdam/Heerlen, spoorwegarchitect ir. G.W. van Heukelom, E. Meijers-Croute te Maastricht, de bouwkundige Pisters en de afdeling openbare werken van de gemeente Heerlen.

NOTEN

1. Handboek der Geografie, blz. 7
2. Renes, J., De geschiedenis, blz. 16
3. Handboek der Geografie, blz. 108
4. idem, blz. 111
5. idem, blz. 113
6. idem, blz. 116
7. idem, blz. 118
8. idem, blz. 121
9. idem, blz. 125
10. idem, blz. 25
11. Streekplan Zuid Limburg, deel 2, blz. 132
12. idem, blz. 133
13. Philips, J., Geschiedenis van de landbouw, blz. 123
14. idem, blz. 134
15. idem, blz. 249
16. Schrijen, G., Das Werden, blz. 38
17. idem, blz. 83
18. Delfstoffen in Limburg, blz. 221
19. Handboek der Geografie, blz. 80
20. idem, blz. 79
21. Dijksterhuis, R., Spoorwegtracering, blz. 78
22. Handboek der Geografie, blz. 80
23. Brockbernd, A., De vesting, blz. 49
24. Renes, J., De geschiedenis, blz. 199
25. Hekker, R., Dorp en stad, blz. 45
26. Simonis, A., Sittard historie, blz. 180
27. Geleen, blz. 194
28. Huldeblijk, blz. 66 e.v.
29. Stein, blz. 94 e.v.
30. Sociografie Schaesberg, blz. 14 e.v.
31. Geschiedenis Kerkrade, blz. 2
32. Eijgelshoven Gedenkboek, blz. 96 e.v.

KAARTEN

Kaart 1. Inventarisatiegebied Limburgse Mijnstreek
Kaart 2. Voornaamste waterlopen ca. 1940
Kaart 3. Hoofdwegen ca. 1850
Kaart 4. Hoofdwegen ca. 1940
Kaart 5. Spoor-, mijnspoor en tramlijnen

BIJLAGEN

Bijlage 1.	Gebiedsindeling Zuid-Limburg
Bijlage 2.	Aanduiding voormalige mijnzetels
Bijlage 3.	Concessiegebieden voormalige Limburgse steenkolenmijnen

LITERATUUROPGAVE

Atlas van Nederland, deel 13 Geologie (Den Haag, 1985)

Brockbernd, A.F.M., De vestiging van een luchthaven te Beek. Ongepubl. dokt. scriptie. (Maastricht, 1988)

Delfstoffen in Limburg

Dijksterhuis, R., Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland, Historische analyse en wisselwerking, de eerste eeuw 1840-1940 (Delft, 1984)

Eijgelshoven gedurende acht eeuwen 1131-1931. Gedenkboek. (Herdruk .Eijgelshoven, 1972)

Geleen, van dorp tot Mauritsstad. (Geleen, 1951)

Hekker, R.C., e.a. Dorp en stad in Limburg, Ontstaan, ontwikkeling, bescherming en herstel van historische nederzettingen (Zutphen, 1981)

Huldeblijk ten afscheid aan de E.A.Heer H.J. Starmans, Burgemeester 1927-1959. (Nuth, 1959)

Inventarisatie Mijnmonumenten. RDMZ en PPD Limburg (Maastricht, 1978)

Jongen, J., Limburg, in : Handboek der geografie van Nederland VI (Zwolle, 1959)

Kort overzicht van de geschiedenis van Kerkrade. (Kerkrade, 1971)

Kuyper, J., Gemeente-atlas van Limburg (Maasbree, 1981)

Limburg in Vogelvlucht (Leeuwarden, d.a.)

Limburg van Mook tot Eijsden. Jaarboek 1982

Limburgs Verleden, Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815, 2 delen (s.l. s.a.)

Linssen, G.C.P., Verandering en verschuiving, Industriële ontwikkeling naar bedrijfstak in Midden- en Noord-Limburg, 1834-1914, in : Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland (Tilburg, 1969)

Maelen, Ph. van der , Dictionnaire géographique du Limbourg, in serie : Maaslandse Monografieën (Assen/Amsterdam, 1978)

Overhage, P. SJ , Heerlen, der städtische Mittelpunkt des südlimburgischen Bergbaugebietes. Landschafts-, Wirtschafts-,Bevölkerungs-, und siedlungsbild. Hamburg. 1939.

Philips, J.F.R., Jansen, J.C.G.M. en Claessens, Th.J.A.H., Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914, in serie : Maaslandse Monografieën (Assen, 1965)

Renes, J., De geschiedenis van het Zuid-Limburgse cultuurlandschap, in reeks : Maaslandse Monografieën, groot formaat (Assen-Maastricht, 1988)

Schrijen, G., Das Werden des neuen Sud-Limburg. Die kulturlandschaftlichen Wandlungen des Sudliche Limburg, ins besondere infolge des Bergbaues, seit der Mitte des 19 Jahrhunderts, in reeks ; Zur Wirtschaftgeografie des deutschen Westens, Band 2 (Berlin, 1937)

Simonis, A.H. e.a., Sittard, historie en gestalte. (Sittard, 1971)

Sociografie van de gemeente Schaesberg. (Schaesberg, 1978)

Steegh, A., Kleine monumentenatlas van Nederland, 666 nederzettingen in kaart (Zutphen, 1976)

Stein, een achterland werd bruggehoofd. Historisch overzicht van gemeente en bevolking. Samengesteld door P. Dr. Remigius Dieteren O.F.M. en Drs. J.F.R. Philips. (Stein, 1962)

Streekplan Zuid-Limburg, 3 dln. (s.l., 1987)

Win, J.Th. H. de, e.a., Kastelen in Limburg (Hoensbroek, 1975)

Woud, A. van der, Het lege land, De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848 (Amsterdam, 1987)

TOPOGRAFISCHE KAARTEN

Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und von Muffling 1803-1820
nrs.
64 Sittard
73 Rekem
74 Oost- en West Valkenburg
75 Heerlen
76 Herzogenrath
85 Vaals

Topografische en Militaire Kaart van het "Koninkrijk der Nederlanden"

Topografische kaarten 1 : 25.000, nrs.:
755 Sittard (1935)
756 BroekSittard (1935)
758 Geleen (1935)
759 Schinveld (1935)
760 Paal (1935)
763 Heerlen (1935)
764 Nieuwenhagen (1935)
767 Simpelveld (1935)
768 Kerkrade (1935

KAART 1

INVENTARISATIEGEBIED MIJNSTREEK

GEMEENTEGRENZEN

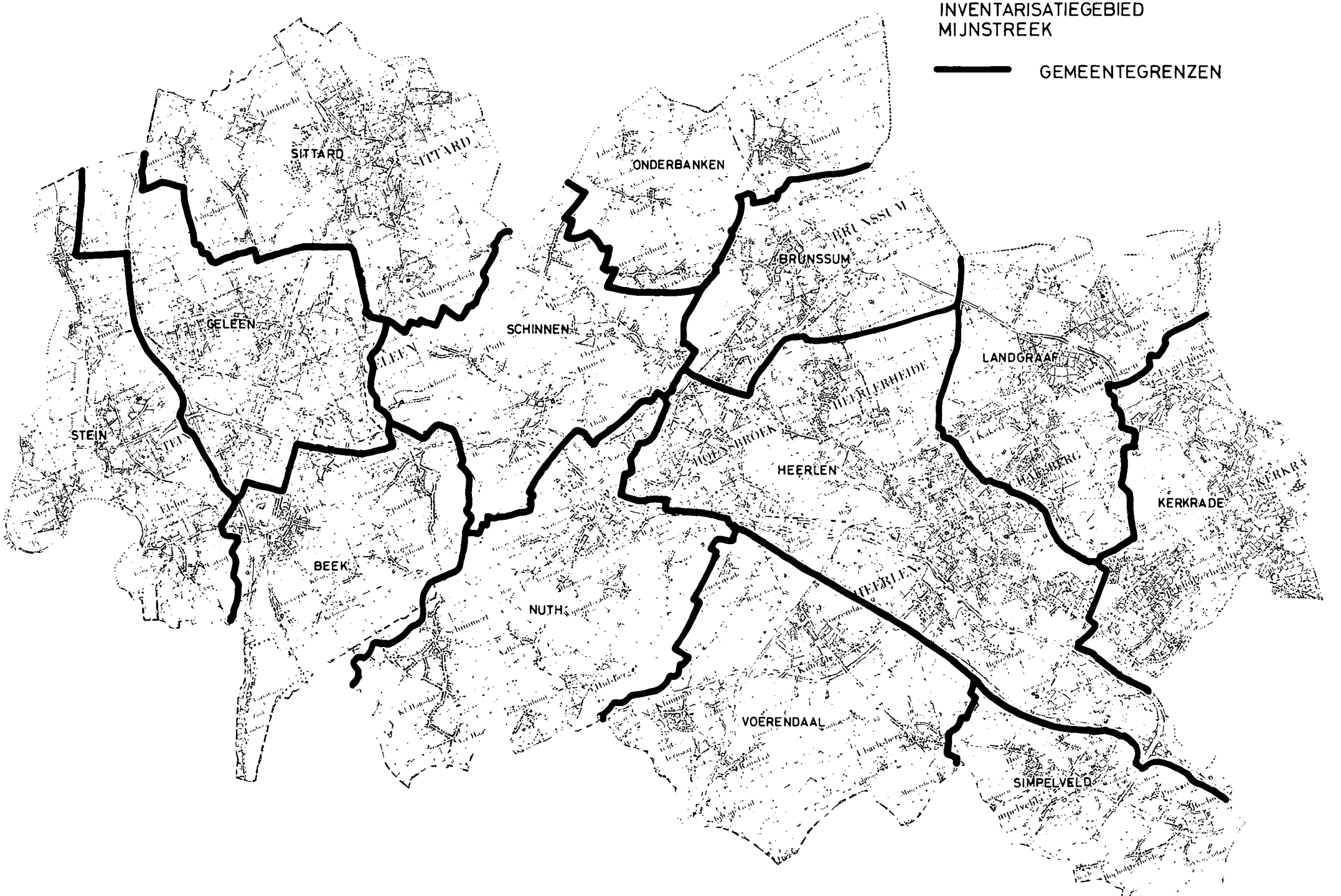

KAART 2

INVENTARISATIEGEBIED
MIJNSTREEK

VOORNAAMSTE WATERLOPEN
CA. 1940

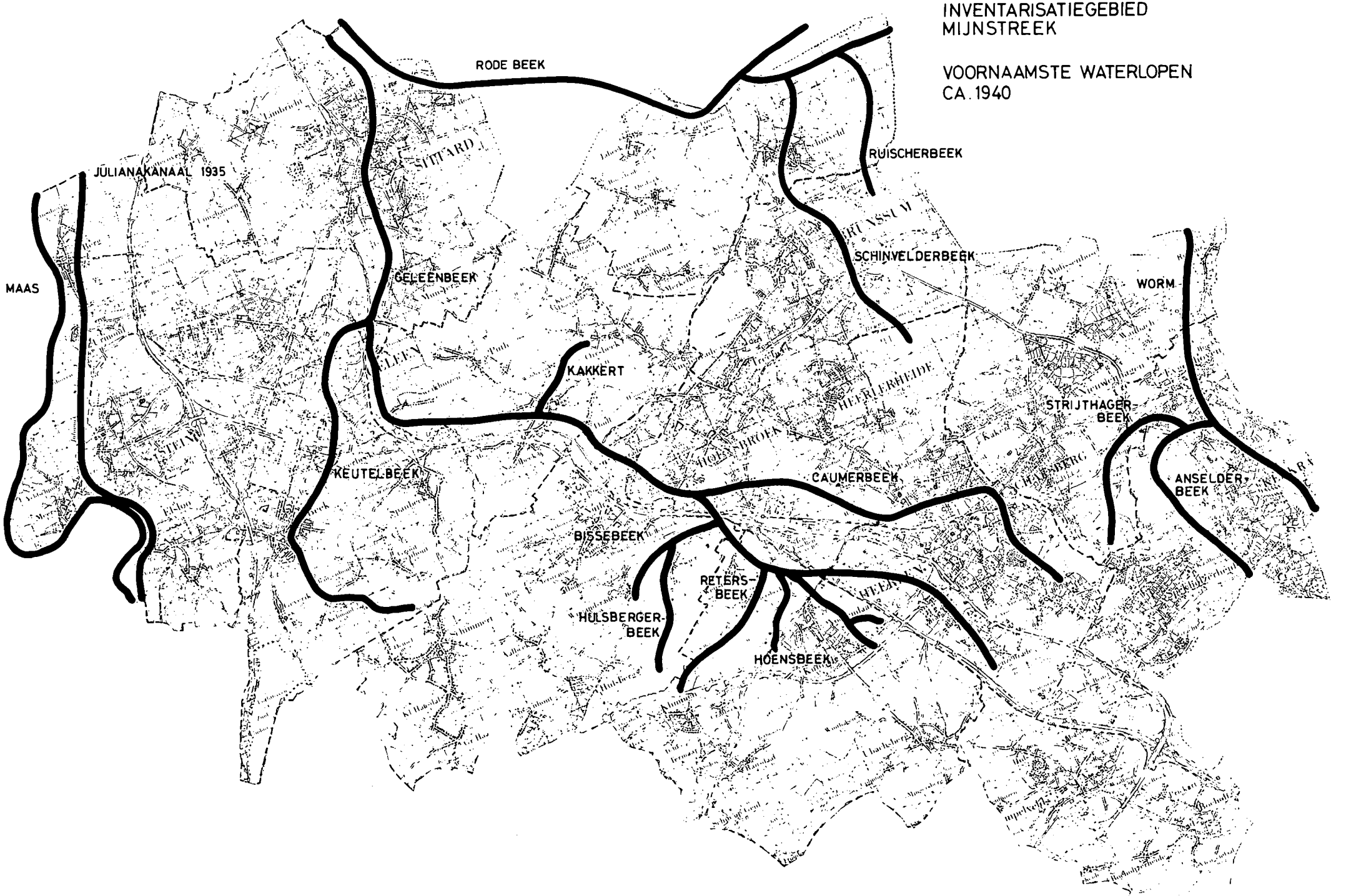

KAART 3

INVENTARISATIEGEBIED
MIJNSTREEK

HOOFDWEGEN CA. 1850

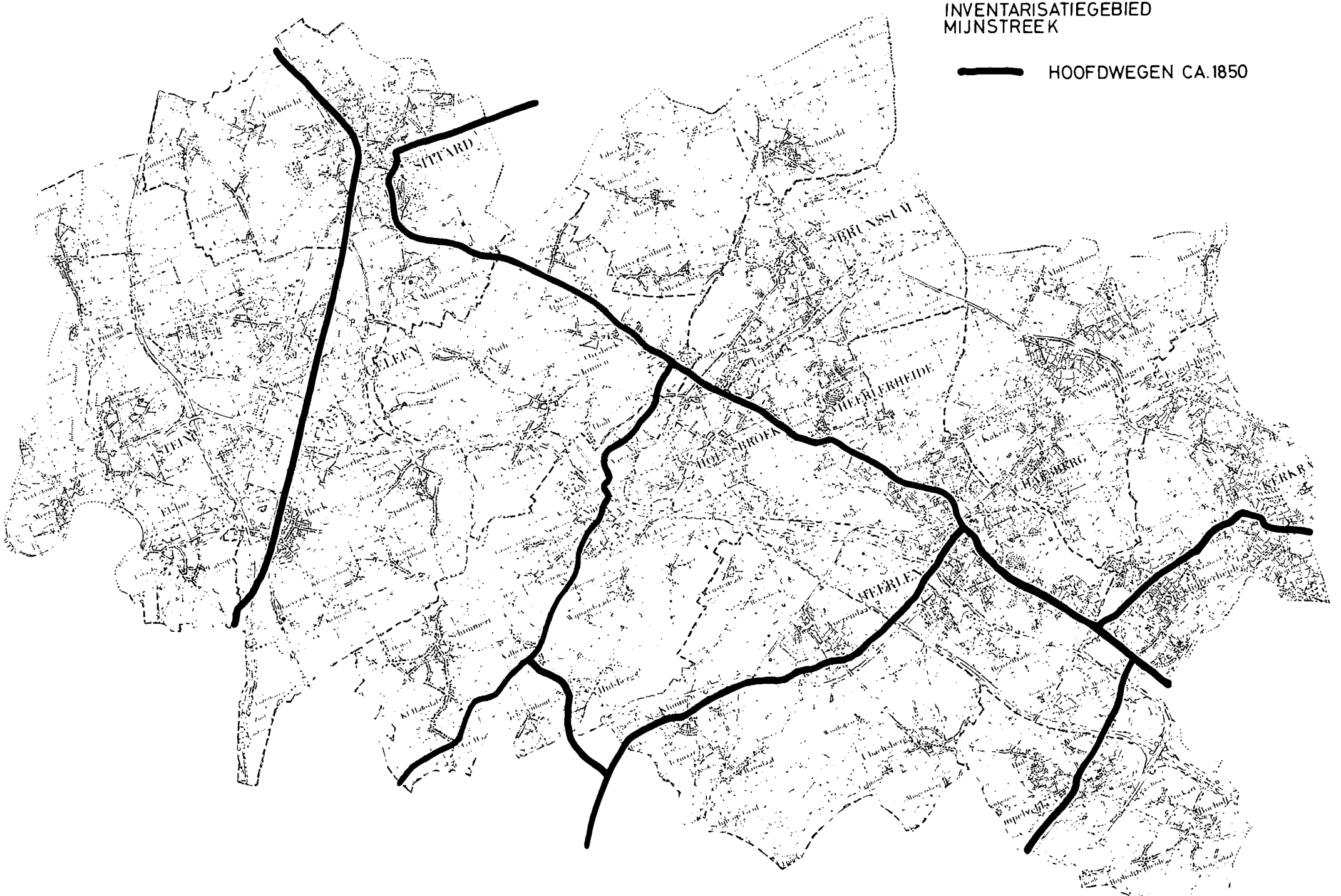

KAART 4

INVENTARISATIEGEBIED MIJNSTREEK

HOOFDWEGEN 1940

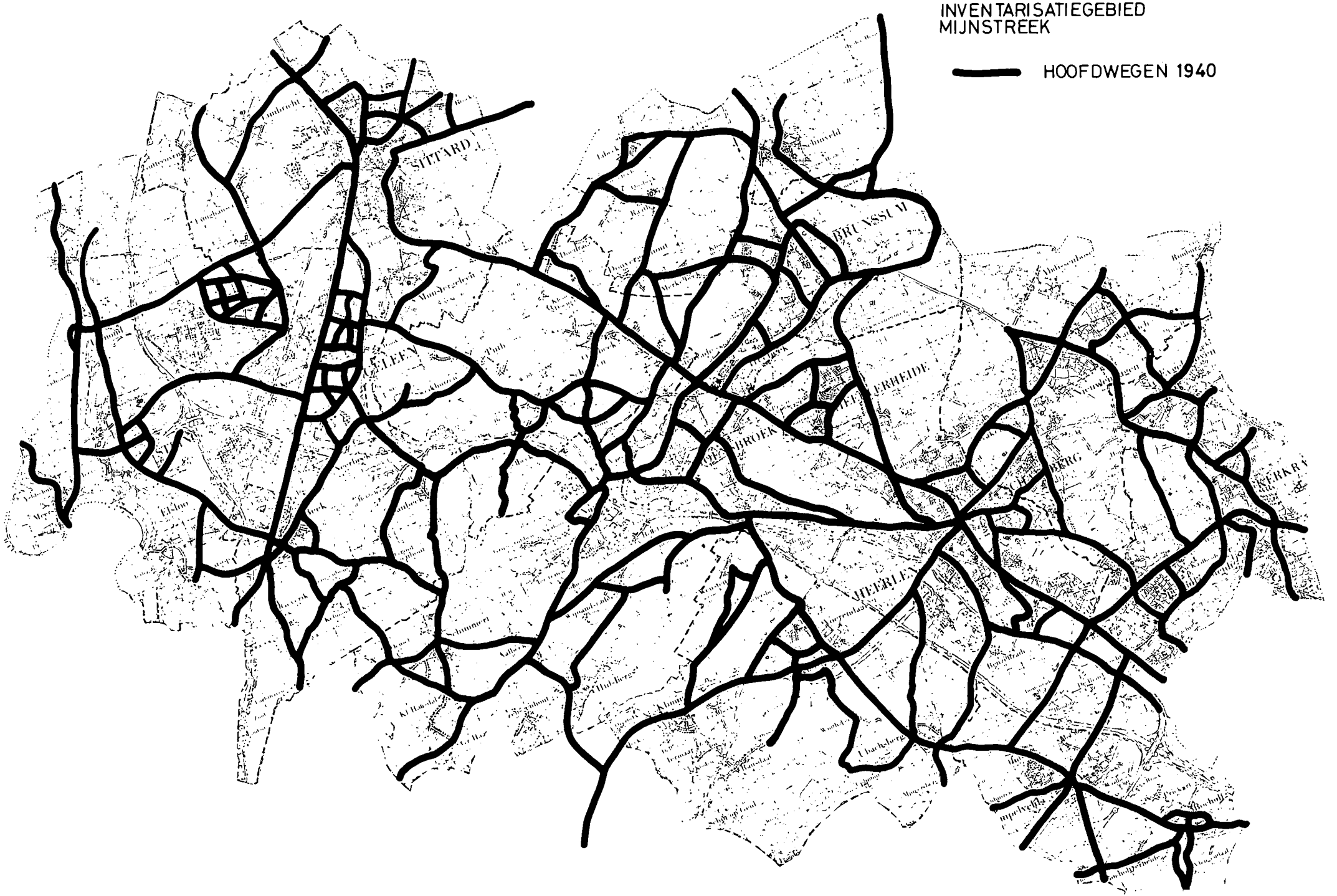

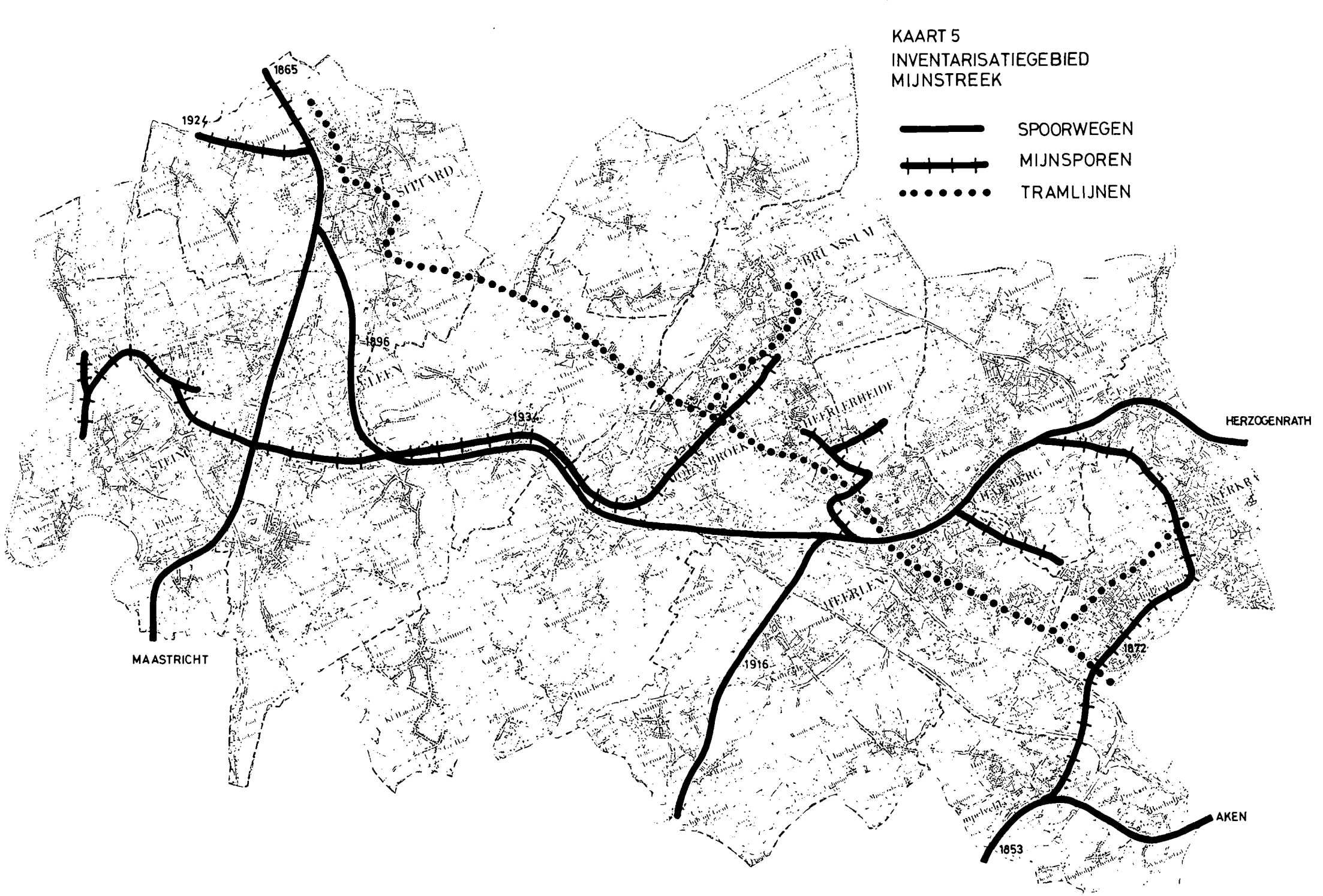
KAART 5
INVENTARISATIEGEBIED
MIJNSTREEK
SPOORWEGEN
MIJNSPOREN
TRAMLIJNEN
1865
1924
1896
1934
1916
1872
1853
SITTARD
BRUNSSUM
HEERLERHEIDE
HEERLEN
MAASTRICHT
HERZOGENRATH
AKEN